

ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Тези наукових конференцій
відділу трансатлантичних досліджень

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

**Тези наукових конференцій
відділу трансатлантичних досліджень**

За загальною редакцією С.В. Толстова

КИЇВ 2021

УДК 94(100)+327.3-327.8
ББК ТЗ(0)+Ф4
С-83

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 6 від 14 вересня 2021 року)*

Редакційна колегія:

Толстов С.В., к.і.н., доц. (загальна редакція);

Фесенко М.В., д.політ.н., с.н.с.;

Мітрофанова О.О., к.політ.н., с.н.с.

С83   **Проблеми зовнішньої політики та міжнародних відносин:** Тези наукових конференцій відділу трансатлантичних досліджень / За заг. ред. канд. іст. наук, доц. С.В. Толстова; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 228 с.

У збірнику представлені тези доповідей на Всеукраїнських наукових конференціях «Зовнішньополітичні стратегії держав євроатлантичного співтовариства: історія та сучасність» (м. Київ, 11 квітня 2017 р.) та «Тенденції міжнародних відносин та проблеми європейської безпеки» (м. Київ, 29 березня 2018 р.), проведених Державною установою «Інститут всесвітньої історії НАН України».

У статтях авторів збірника висвітлено актуальні проблеми міжнародних відносин у контексті формування зовнішньополітичного курсу різних країн світу. Проаналізовано тенденції та особливості зовнішньополітичних позицій США, держав ЄС та діяльності провідних міжнародних організацій на різних етапах еволюції міжнародної системи. Розглянуто вплив міжнародно-політичних процесів на стан безпеки України.

УДК 94(100)+327.3-327.8
ББК ТЗ(0)+Ф4

*За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори.
Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.*

© Державна установа
«Інститут всесвітньої історії
НАН України», 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
-----------------	---

ЧАСТИНА І

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ТА ФОРМИ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

<i>Толстов С.В.</i> Євроатлантичне співтовариство та зміни в міжнародній системі	9
<i>Фомін С.С.</i> Вплив євроскептицизму в країнах ЄС на зовнішню політику Євросоюзу	18
<i>Кривонос Р.А.</i> Мультилатералізм у зовнішньополітичній стратегії ФРН	25
<i>Мітрофанова О.О.</i> Підходи країн ЄС щодо України та Росії	32
<i>Нагнибіда О.О.</i> Принцип нейтралітету у зовнішній політиці Ірландії (1973–2009 рр.)	39
<i>Ціватий В.Г.</i> Зовнішня політика і модель дипломатії Європейського Союзу в умовах поліцентричного світу (2009–2018 рр.): інституціональний та дискретний дискурси	47
<i>Вонсович О.С.</i> Перспективи розвитку відносин НАТО з Європейським Союзом у сфері безпеки	54
<i>Перга Т.Ю.</i> ЄС та екологічні цінності	61
<i>Кириченко О.В.</i> Латвія в повоєнний час та геополітичні інтереси великих держав	67
<i>Іванов Д.І.</i> Основні політичні партії та участь Великої Британії у війнах та конфліктах	71
<i>Метельова Т.О.</i> Національні політики пам'яті як складник сучасних міжнародних відносин	76

ЧАСТИНА II

ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ США

<i>Васильєв О.А.</i> Зовнішньополітична концепція США та науково-технічний прогрес	82
<i>Цапко О.М.</i> Суперництво між КНР і США щодо впливу на пострадянські країни Центральної Азії	89
<i>Мирончук О.А., Мирончук А.С.</i> Агентство передових оборонних дослідницьких проєктів США (DARPA) в системі міжнародного наукового обміну: новий досвід та потенційні можливості для української наукової спільноти	95
<i>Годлюк А.М.</i> Основні напрями зовнішньої політики адміністрації президента Д. Трампа	103
<i>Швед В.О.</i> Близькосхідна політика США на сучасному етапі	110

ЧАСТИНА III

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

<i>Тодоров І.Я.</i> НАТО і війна на Сході України (2014–2017 рр.)	117
<i>Чекаленко Л.Д.</i> Задачі національної безпеки України: нове прочитання	123
<i>Мартинов А.Ю.</i> Теорія демократичного миру: між ідеалізмом і реалізмом	129
<i>Добровольська А.Б.</i> Трансформація пострадянського простору як чинник регіоналізації Євразії в умовах формування багатопольярного світу	132
<i>Пугачова-Лакішик Д.В.</i> Підходи до оборонної політики Європейського Союзу	138

Сацький П.В. Безпекові аспекти відносин УНР із Німеччиною й Австро-Угорщиною у березні-квітні 1918 р.	144
Фесенко М.В. Проблеми сталого розвитку сучасної системи міжнародних відносин	149
Деменко О.Ф. Формування пріоритетів зовнішньої політики Республіки Казахстан та традиції	155
Гольцов А.Г. Тенденції трансформації геополітичного порядку в глобальному контексті	161
Горюнова Є.О. Російська анексія Криму як загроза безпеці Європейського Союзу	167
Ворона П.В. Цивільний контроль над силовими структурами держави як фактор національної безпеки: досвід Ізраїлю	173
Гуцало С.Є. Проблема Єрусалима в близькосхідних міжнародних відносинах	179
Погорєлова І.С. Ядерна проблема Корейського півострова: підходи регіональних держав	185
Рій Г.Є. Антибільшовицький блок народів (АБН) і транснаціональна антикомуністична мережа в період «холодної війни»	192
Данилець В.Л. Енергетична криза та «холодна війна»	197
Бульвінський А.Г. Сприйняття Московської держави в Європі у XV–XVII ст.	203
Коротков Д.С. Україна в стратегіях США та Росії: геополітична перспектива	208
Ковальський С.В. «Реальна політика» Г. Кіссинджера у кіпрському конфлікті 1974 р.	215
Відомості про авторів	223

ПЕРЕДМОВА

Зміни в позиціонуванні держав та міждержавних об'єднань, що спостерігалися впродовж останніх років, свідчать про суттєву корекцію політичного світогляду як на урядовому рівні, так і загалом у середовищі партій і рухів, які впливають на формування внутрішньої та зовнішньої політики країн світу.

У багатьох випадках мова йде не тільки про тактичний перегляд зовнішньополітичних цілей і засобів їх досягнення, але й про політико-аксіологічні зміни, що стали наслідком загострення міжнародної конкуренції та поширення націоналістичних поглядів у середовищі політичних кіл США, країн Європи та низки несередземноморських країн. Ознаками цього тренду можна вважати національно орієнтовану по своїй суті програму адміністрації Д. Трампа (2017–2021 рр.), вихід Великої Британії зі складу ЄС, зміни в політичному курсі таких країн, як Польща, Угорщина, Чехія, Туреччина, апробацію оновленої версії німецького націоналізму в програмі партії «Альтернатива для Німеччини», посилення впливу й політичної підтримки різних угруповань правих націоналістів та євроскептиків у країнах ЄС. Поряд із цим у різних країнах Європи спостерігалася активізація регіональних політичних рухів, спрямованих на відновлення незалежності провінційних автономій (Каталонія, Шотландія).

Ознакою змін у загальній розстановці сил на глобальному рівні стало загострення суперечностей між основними угрупованнями західної політичної та фінансово-економічної еліти, які знайшли відображення у протиборстві між республіканцями і демократами у США напередодні та під час скандальних президентських виборів 2020 р., нашаруванні суперечностей між урядами ряду країн ЄС та брюссельською транснаціональною бюрократією, активізації конкуренції між провідними центрами сили та низці торговельних війн.

В перебігу подій 2016–2020 рр. значну увагу привертало ухвалення доктринальних документів ЄС і США, які визначали

стратегічні підходи до міжнародно-політичних реалій, загальні цілі, інтереси та принципи в контексті міжнародно-політичної взаємодії. В стратегічних документах ЄС і США – «Глобальній стратегії ЄС у сфері зовнішньої політики та безпеки» (2016 р.) та Стратегії національної безпеки США адміністрації Д. Трампа (2017 р.) – був втілений принцип посилення стійкості політичних та економічних систем, який вже невдовзі був підданий серйозним випробуванням в умовах пандемії коронавірусу 2020–2021 рр. Водночас у цих документах містилися й суттєві розбіжності, обумовлені ставленням до ідеї західної солідарності та колективних дій на міжнародній арені.

Стратегія національної безпеки США 2017 р. проголосила Росію та Китай головними супротивниками. Утім, враховуючи відмінні силові потенціали цих стратегічних конкурентів головний акцент у зовнішній політиці США все більше зосереджується на «конкурентному співіснуванні» та стримуванні Китаю, який до 2021 р. ще зберігав потенціал економічного зростання. Ця тенденція ще більш наочно позначилася після приходу до влади демократичної адміністрації Дж. Байдена, яка бачить можливість збереження лідерства США на засадах відновлення конструктивного партнерства з основними союзниками в Європі та Азії. Втім, трансатлантичні відносини, які були значною мірою девальвовані за президентства Д. Трампа, відновлюються на новій політичній основі, яка передбачає значно більший ступінь стратегічної автономії провідних держав ЄС, які з пересторогою ставляться до конфронтаційного тренду в відносинах США з Китаєм та Росією. Адже, хоча ці відносини й не мають у своїй основі глобального екзистенціального конфлікту, як це було під час «холодної війни» 1940-х – 1980-х рр., боротьба за вплив і владу в XXI ст. може набувати більш небезпечного характеру, ніж конкуренція між США та СРСР, яка ґрунтувалася на певних негласних правилах і дотриманні низки обопільних умовностей.

Окрім сучасних тенденцій світової політики увагу авторів збірника привертала численні історичні аспекти зовнішньої по-

літики окремих країн, міжнародних відносин та міжнародної безпеки. Окремі статті збірника присвячені міжнародним відносинам країн Європи, політиці США, ЄС, Китаю, Росії, питанням, пов'язаним з конфліктом на сході України та його впливом на стан національної безпеки держави.

Завідувач відділу трансатлантичних досліджень
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

С.В. Толстов

ЧАСТИНА I

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ТА ФОРМИ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

УДК 94:327.53-57

Толстов С.В.

ЄВРОАТЛАНТИЧНЕ СПІВТОВАРИСТВО ТА ЗМІНИ В МІЖНАРОДНІЙ СИСТЕМІ

Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. та її політичні наслідки мали суттєвий вплив на міжнародні відносини. Зміни в міжнародній системі зумовили змістовну корекцію зовнішньополітичних стратегій держав євроатлантичного простору.

Ключові слова: *стратегія, концепція, зовнішня політика, безпека, євроатлантичне співтовариство, міжнародна система.*

Tolstov S. Euro-Atlantic Community and Changes in the International System.

The global financial crisis of 2008–2009 and its political consequences had a significant impact on international relations. Changes in the international system led to a substantial correction of the foreign policy strategies of the Euro-Atlantic states.

Keywords: *strategy, concept, foreign policy, security, Euro-Atlantic community, international system.*

Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. прискорила зміни в системі міжнародних відносин. Найбільш відчутно це позначилося на балансі сил і впливів, який встановився після й багато в чому внаслідок розпаду СРСР та процесів глобалізації 1990-х рр. Деякі з новітніх тенденцій були передбачені дослідниками у прогнос-

тичних розробках, що стосувалися можливих зрушень у відносинах між провідними державними суб'єктами. Інші ж виявилися лише в ході поточної взаємодії міжнародних акторів упродовж останнього десятиліття.

Поштовхом до формування нової конфігурації міжнародних відносин та переорієнтації політичних процесів стало зростання економічної ваги провідних незахідних держав, що мали власне бачення глобального устрою та дотримувалися відмінного політичного позиціонування. На думку західних авторів, зростання ролі важливих незахідних країн становило виклик принципам «ліберального інтернаціоналізму», адже такі країни, як Бразилія, Китай, Індія та інші мали «відмінний від західного культурний, політичний, економічний досвід» і сприймали світ крізь призму своїх антиімперських й антиколоніальних традицій [1].

Однак суперечності загострювалися й поміж країнами євроатлантичного співтовариства. Цьому сприяли системна криза європейського інтеграційного проекту, невдачі на переговорах між США та ЄС щодо створення «трансатлантичного торговельно-інвестиційного простору», поява на Близькому та Середньому Сході територій, контрольованих радикальними ісламістами та зрештою обрання Д. Трампа президентом США. В своїй сукупності ці чинники породжували сумніви в стабільності глобальної гегемонії співтовариства західних держав та їхніх політичних партнерів поза зоною Євроатлантики. Як зазначав професор Прінстонського університету Дж. Айкенберрі, песимістично налаштовані коментатори були схильні розцінювати ці явища як пряму загрозу ліберальному світовому порядку, уявна альтернатива якому малювалася у вигляді «системи конкуруючих і розрізнених блоків, розмежування сфер впливу, регіонального суперництва та мереж меркантилізму» [1].

Залишаючи осторонь теоретичні оцінки стану багатопolarity та тенденцій еволюції міжнародної системи доцільно відзначити, що головною й безсумнівною ознакою глобальної палітри початку XXI ст. стало посилення розбіжностей між суспільно-політичними, економічними та соціокультурними інтересами різних країн світу. Усвідомлення нерівних можливостей підштовхувало уряди

багатьох країн все більш наполегливо обстоювати власні програми й підходи без огляду на запрограмовану матрицю центр-периферійних відносин, закладену наприкінці 1980-х рр. Цьому вочевидь сприяла критична переоцінка результатів глобалізації та низки стратегічних невдач зовнішньої політики США, таких як нерезультативні з погляду їх політичних наслідків військові операції в Афганістані та Іраку, інтервенція країн-членів НАТО у Лівії, руйнування й соціальні лиха в перебігу інтернаціоналізованого військового конфлікту в Сирії, невиразна позиція щодо російсько-українського конфлікту й неспроможність припинити розгортання ракетно-ядерної програми КНДР. Розхитуванню традиційних уявлень сприяли й демонстративна відмова російського керівництва від загальних правил та обмежень у відносинах європейської безпеки та настання «ери рішучості» в політиці острівного будівництва КНР у Південно-Китайському морі.

Зміни у міжнародних відносинах різною мірою впливають на позиціонування окремих країн та міждержавних об'єднань, що дістає відображення в корекції зовнішньополітичних концепцій і доктрин. Серед головних факторів, які мають враховуватися в оцінках поточного зовнішньополітичного позиціонування державних і колективних суб'єктів міжнародних відносин, доцільно відзначити наступні:

- Спостерігається важка й подекуди болісна переоцінка наслідків глобалізації. Якщо впродовж 1990-х рр. глобалізація сприяла посиленню економічного впливу США та ЄС і розглядалася переважно як «американський проект», то на початку 2010 р. її наслідки все більшою мірою пов'язувалися з прогресуючою деіндустріалізацією США та інших розвинених країн євроатлантичної спільноти.

- На тлі боргової та бюджетної кризи у державах євроатлантичного співтовариства суттєвих конкурентних переваг здобули окремі країни з експортноорієнтованими економіками, насамперед КНР і деякі експортери енергоресурсів.

- Глобальні економічні дисбаланси призвели до загострення конкуренції між індустріально розвиненими державами. Це спричинило суттєві суперечності в ході переговорів та зрештою припинення спроб створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі та інвести-

цій, а також скасування за рішенням президента Д. Трампа угоди про Транстихоокеанське партнерство (ТТП).

– Домінування США та їхніх союзників у військово-технологічній сфері виявилось менш тривким, аніж на це розраховували структури військового планування, і далеко не абсолютним. Успіхи Росії та КНР у розбудові військових потенціалів обумовили посилення гонки озброєнь, потребу в значній модернізації ядерних і звичайних озброєнь і вимушене збільшення військових витрат.

У цьому ракурсі видається важливим відстеження низки об'єктивних та суб'єктивних обставин, які впливають на концептуальні підходи країн євроатлантичного простору. Серед них пріоритетне значення мають:

– загострення політичних, структурних та ідеологічних суперечностей між урядовими колами США та низки країн ЄС;

– девальвація напрацьованих у попередній період механізмів політичної координації між США та провідними країнами ЄС;

– криза постбіполярної моделі європейської безпеки у зв'язку з російсько-українським конфліктом та в ширшому розумінні – його міжнародно-політичними наслідками;

– усвідомлення зростання небезпеки в зв'язку з розмороженням локальних конфліктів та посиленням російського політичного впливу в Східній та Південно-Східній Європі;

– автономізація політичного курсу Туреччини і політико-аксіологічний конфлікт між турецьким керівництвом та урядовими колами країн ЄС;

– розробка та втілення адміністрацією США нових політичних проєктів та ініціатив у регіонах Близького та Середнього Сходу і Центрально-Східної Європи.

Перелічені аспекти вказують на виникнення принципово нової конфігурації в політичних і безпекових відносинах країн євроатлантичного регіону, яка загалом відображає суперечливі ознаки становлення багатополлярної міжнародної системи. З урахуванням цих тенденцій виглядає доцільним аналіз нових мотивів та змістовних акцентів, які знаходять відображення в зовнішньополітичних стратегіях держав євроатлантичного простору.

Після тривалих попередніх дискусій Європейська Рада 28 червня 2016 р., менше ніж через тиждень після британського референдуму про вихід з ЄС (23 червня 2016 р.), схвалила «Глобальну стратегію ЄС у сфері зовнішньої політики та безпеки» [2]. Нова стратегія замінила попередній, надто загальний за змістом доктринальний документ, прийнятий ще 2003 року, який вочевидь утратив цілераціональну функцію. Показово, що в новій стратегії сучасний стан справ відверто названо «екзистенціальною кризою» як усередині ЄС, так і за його межами. Наголошуючи на тому, що громадяни країн ЄС та «весь світ» зацікавлені в «сильній Європі», автори документу акцентували увагу на необхідності усунення існуючих загроз, що перешкоджають європейському проекту, який «приніс безпрецедентний мир, розквіт і демократію» [2, р. 7, 13].

Показово, що криза європейської безпеки визначається як зовнішній чинник («європейська система безпеки була порушена на сході від наших кордонів»). Серед основних існуючих загроз згадуються тероризм і насильство, які несуть лихо для країн Північної Африки, Близького Сходу, а також для Європи. В документі відзначено, що в окремих регіонах Африки економічне зростання відстає від демографічного, зростає напруга в Азії, а зміни клімату спричиняють додаткові ускладнення.

Разом з тим, стратегія нагадує про величезні можливості, що їх надають «глобальне зростання, мобільність і технічний прогрес», а також зміцнення партнерських відносин ЄС з третіми країнами, які «забезпечують умови для нашого добробуту й дозволяють все більшій кількості людей уникати бідності, жити довше й вільніше». В якості головної мети проголошено зміцнення єдності Союзу та забезпечення його важливої сукупної ролі у світі на засадах спільних інтересів, принципів, пріоритетів та цінностей [2, р. 7]. Показово, що градація пріоритетів має саме таку послідовність, а саме – інтереси, принципи, цінності.

Концепція безпеки ЄС містить наступні елементи:

– ЄС має чіткий намір сприяти збереженню миру й «забезпечувати безпеку своїх громадян і регіону». Висловлено розуміння, що внутрішня безпека ЄС залежить від миру та стану середовища за межами кордонів Союзу.

– Добробут вважається неподільним. Це підкреслює важливість реалізації цілей сталого розвитку в усьому світі, існування «відкритої та справедливої» міжнародної економічної системи і безперешкодного доступу до «спільних глобальних просторів та ресурсів» (global commons).

– ЄС обстоює «світовий порядок, побудований на правилах». Ключовим принципом такого порядку має бути багатосторонність, а ООН – його основою.

– Принципи ЄС ґрунтуються на поєднанні реалістичної оцінки стратегічної обстановки, ідеалістичного прагнення побудувати кращий світ та «принципового прагматизму» в зовнішніх діях. При формуванні зовнішньої політики пріоритет мають внутрішні інтереси Союзу.

– В умовах взаємозалежності ЄС співпрацюватиме з іншими акторами. ЄС буде відповідальним глобальним гравцем, однак наполягає на «спільній відповідальності» держав та міждержавних об'єднань [2, р. 8].

– Поміж основних географічних напрямків спільної зовнішньої та безпекової політики в стратегії виокремлено регіони Середземномор'я, Близького Сходу та Африки, трансатлантичні відносини, взаємозв'язок між добробутом Європи і безпекою в Азії та співробітництво в Арктиці.

Серед поточних пріоритетів зовнішньої політики ЄС вказано п'ять напрямів:

– Посилення заходів, спрямованих на гарантування безпеки Союзу, включно зі зміцненням «стратегічної автономії» в сферах оборони, боротьби з тероризмом, кібербезпеки, енергетики і стратегічних комунікацій. З цією метою «країни-члени ЄС мають втілити в життя зобов'язання про взаємну підтримку і солідарність, закріплені в (установчих) Договорах». Водночас ЄС забезпечуватиме свій внесок у систему колективної безпеки в Європі в тісній взаємодії зі своїми партнерами, у першу чергу з НАТО.

– Підтримка державної та соціальної стійкості в країнах, розташованих на схід і південь від ЄС (від Центральної Азії до Центральної Африки). В межах політики розширення відзначена важливість

«процесу прийняття нових членів на засадах суворих і справедливих умов для зміцнення стійкості в країнах Західних Балкан і Туреччині». Привабливість ЄС у межах Європейської політики сусідства має сприяти перетворенням у суміжних країнах та поза суміжним простором.

– Комплексний підхід до розв’язання конфліктів з використанням всеосяжних партнерських угод. ЄС буде сприяти зміцненню миру на засадах комплексного та «всеосяжного підходу до вирішення конфліктів і криз». ЄС має діяти на всіх стадіях конфліктного циклу, включно з попередженням, діями з реагування на кризу, інвестуванням в стабілізацію та недопущенням дочасної відмови від участі у попереджувальних заходах у разі виникнення нового конфлікту.

– Сприяння регіональним кооперативним системам. Відзначається важливість регіональної співпраці та добровільних форм регіонального управління, які дозволять краще впоратися з загрозами безпеці, скористатися економічними можливостями глобалізації й позитивно впливатимуть на міжнародні відносини. Відкриті до співпраці регіональні системи вважаються основним засобом, який має сприяти підтримці миру і сприятливих умов розвитку ЄС у XXI ст.

– Просування глобального управління в XXI ст. ЄС підтримує повноваження ООН і прагне багатостороннього міжнародного порядку, побудованого на правилах і нормах міжнародного права. Ці наміри передбачають не тільки збереження, а й трансформування існуючої системи [2, р. 9–10].

Як бачимо, в новій стратегії ЄС мова йде про наміри участі в різних формах глобального та регіонального управління з метою поліпшення керованості міжнародними процесами й чіткішого визначення конкретних цілей у різних регіонах. Висловлено намір посилити автономну роль Союзу в сферах оборони й безпеки (аж до забезпечення повного спектру оборонних можливостей для реагування на зовнішні кризи). Оскільки «співпраця в питаннях оборони має стати нормою» [2, р. 45], це вимагатиме створення міцної європейської оборонної промисловості. Стратегічна автономія відграватиме вирі-

шальне значення для збереження спроможності Європи ухвалювати власні рішення й діяти відповідним чином у якості «спільноти безпеки» [2, р. 10–11, 20, 45]. Більш надійна європейська оборона важлива й для забезпечення здорового трансатлантичного партнерства зі США [2, р. 20].

В стратегії ЄС викладено поточне бачення стану європейської безпеки. В цьому сенсі визнається загроза «миру і стабільності в Європі», спричинена порушенням Росією міжнародного права, дестабілізацією ситуації в Україні та тривалими конфліктами в регіоні Чорного моря, які стали «викликом для основ європейської системи безпеки» [2, р. 33]. Серед міжнародних організацій ЄС наголошує на зміцненні співпраці з Радою Європи і ОБСЄ – «панєвропейською організацією», що має трансатлантичні зв'язки і «становить основу європейської системи безпеки» [2, р. 33–34].

Декларуючи намір захищати міжнародне право, демократію, права людини, співробітництво і право кожної держави вільно визначати своє майбутнє, ЄС в якості одного зі своїх стратегічних завдань підтверджує зацікавленість у відносинах з Росією. Передумовою для поліпшення цих відносин вважається «повне дотримання міжнародного права і принципів, покладених в основу європейської системи безпеки включно з Гельсінкським Заключним актом і Паризькою Хартією». ЄС має намір сприяти стійкості східних сусідів і «обстоюватиме їх право вільно визначати ступінь зближення з ЄС». Разом з тим, враховуючи взаємозалежність ЄС і Росії, ЄС «буде взаємодіяти з Росією ...у випадках, коли їхні інтереси перетинаються». Перелік питань, по яких сторони вже співпрацюють, може бути доповнений проблематикою кліматичних змін, співпрацею в Арктиці, морською безпекою, освітою, спільними дослідженнями і прикордонним співробітництвом [2, р. 33].

На виконання цілей стратегії Європейська служба зовнішніх дій розробила «План дій» у сфері безпеки та оборони, затверджений Європейською Комісією 30 листопада 2016 р. На його основі восени 2017 р. було узгоджено пакет заходів, що стосується визначення нових політичних завдань, забезпечення їх фінансування та способів виконання Спільної декларації ЄС-НАТО від 8 липня 2016 р.

Нові політичні цілі мають забезпечити більшу увагу ЄС до розвитку оборонного комплексу. Для фінансування розробок у галузі оборони створюється Європейський оборонний фонд. Проте затверджені плани поки що не передбачають створення європейської армії, генерального штабу на штатт ставки Верховного головнокомандуючого Об'єднаними збройними силами НАТО в Європі чи територіальної оборони, яка мала б дублювати функції НАТО. Мова йде про посилений режим військової співпраці між ЄС і НАТО, яка охоплює 42 конкретних напрямів і має піднести відносини цих інституцій на новий рівень. Такий підхід має надати ЄС більші можливості сприяти миру й безпеці в регіоні свого сусідства і за його межами.

В контексті політичних змін у євроатлантичному регіоні все більш очевидним видається небажання політичного керівництва США брати на себе відповідальність за подолання кризи європейської безпеки. Така тенденція зумовлює неминучість суттєвого перегляду відносин між США та ЄС і новий розподіл ролей у НАТО.

Попри тривалі дискусії та рішення, ухвалені в 2016–2017 рр., лідери ЄС і досі не знайшли адекватного співвідношення між спільною політикою безпеки і оборони ЄС і компетенцією НАТО. Адже до НАТО входять не всі члени ЄС, а серед самих країн-членів ЄС не всі беруть участь у програмах оборонного співробітництва. Навіть за умови створення Євроармії, в осяжній перспективі європейці навряд чи зможуть побудувати власну європейську систему стримування, спроможну забезпечувати захист простору ЄС і територій країн-членів. До того ж, власна повномасштабна система оборони ЄС бачиться не тільки витратним, але й внутрішньо нестабільним проектом, який може спричинити небажані побічні наслідки у формі загострення суперечностей зі США та деградації НАТО.

З другого боку стрімке охолодження в відносинах зі США за президентства Д.Трампа підштовхувало лідерів ЄС переглядати орієнтири міжнародної стратегії та навіть модифікувати завдання власного інтеграційного проекту. Скорочення ролі США в європейських справах змушувало провідні країни ЄС брати на себе непритаманну дотепер відповідальність за гарантування безпеки євроатлантичного регіону й шукати новий баланс відносин з США і Великою Брита-

нією як з «колишніми трансатлантичними державами-лідерами» аби зберегти потенціал для відновлення багатосторонньої координації позицій у межах «колективного Заходу» за більш сприятливих умов у майбутньому.

Джерела та література:

1. Айкенберри Дж. Будущее либерального мирового порядка. РСМД. 9 августа 2016 г. URL: http://old.russiancouncil.ru/inner/?id_4=8007#top-content
2. *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe*. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy. Brussels, June 2016. 56 p.

УДК 330.341.1

Фомін С.С.

**ВПЛИВ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ В КРАЇНАХ ЄС
НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ ЄВРОСОЮЗУ**

У статті проаналізовані основні причини сучасних проявів в країнах-членах ЄС вкрай критичного ставлення до процесів євроінтеграції та діяльності органів Євросоюзу – явища, яке отримало назву «євроскептицизм». Серед таких причин найважливішими є негативні, кризові процеси в економіці багатьох країн-членів ЄС, які, як вважають євроскептики, є наслідком членства в Євросоюзі, а також ліберальна міграційна політика, яку пропагує керівництво ЄС.

Ключові слова: євроскептицизм, міграція, безробіття, фінансово-економічна криза, стагнація, соціальна держава.

Fomin S. *Impact of Euroscepticism in the EU Member States on the EU Foreign Policy.*

The article analyses the causes of the present critical attitudes in the EU member states to the processes of European integration and the activities of the European institutions known as Euroscepticism. Among such causes the most important are the economic crisis which the eurosceptics consider

as a consequence of the EU membership and the malicious immigration policy advocated by the EU authorities.

Keywords: *Euroscepticism, migration, unemployment, financial and economic crisis, stagnation, social state.*

Євроскептицизм, тобто критичне ставлення до процесів європейської інтеграції і діяльності керівних органів Євросоюзу, не є якимось новим явищем, адже він існує з моменту створення ЄС. Однак якщо раніше євроскептицизм був маргінальним явищем, то в останні роки він набув значної популярності серед населення країн-членів ЄС, що виражається в значних електоральних успіхах тих політичних сил, які виступають під гаслами євроскептицизму. Цілком зрозуміло, що поширення євроскептичних настроїв в Євросоюзі впливає на політику урядів країн-членів ЄС і на політику його керівних органів. Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати причини сучасного зростання популярності євроскептицизму, сутність тих тез, які висувають євроскептики, та показати, як євроскептицизм впливає на зовнішню політику Євросоюзу, зокрема, в галузі подальшого розширення.

Євроскептицизм в країнах-членах Євросоюзу є предметом вивчення багатьох дослідників. У своєму аналізі автор спирався на роботи таких авторів, як Н. Брак, Н. Стартін, Б. Галгоші, Я. Лешке, Р. Грім, П. Бурас, Я. Куйш, К.-О. Ланг, Ф. Магдофф, Б. Фостер, К. Шульц, Г. Вайнштейн, И. Семененко. Крім того, були проаналізовані політичні установки і цілі різноманітних партій і угруповань, які виступають з критикою Євросоюзу.

Євроскептицизм – явище неоднорідне: можна виділити радикальний євроскептицизм і поміркований євроскептицизм. Радикальний євроскептицизм пропагують як численні ліві, так і праві націоналістичні партії [1, р. 242–245]. Серед правих націоналістичних партій найбільш значними є Національний фронт у Франції, Партія незалежності Об'єднаного Королівства, яка зіграла значну роль в забезпеченні позитивного результату в ході британського референдуму про вихід з ЄС, Австрійська партія свободи, Рух за кращу Угорщину (Йоббік), Шведські демократи, Партія свободи (Нідерланди), Ліга Півночі (Італія), Золота Зоря (Греція), Партія фінів (Фінляндія), Фламандський

інтерес (Бельгія), Датська народна партія, Національно-демократична партія Німеччини. Майже всі ці партії (за винятком Національно-демократичної партії Німеччини) більш-менш представлені в Європарламенті, а деякі з них – і в парламентах своїх країн.

Критика на адресу Євросоюзу з боку лівих партій в основному сконцентрована на економічних аспектах його діяльності. Ліві розглядають Євросоюз як організацію, яка була створена для захисту інтересів глобалістської капіталістичної системи. На думку лівих, лише ліквідація несправедливої, експлуаторської капіталістичної системи в європейських країнах, заміна її на систему соціалістичну може привести до створення дійсно рівноправного союзу європейських країн.

Критика Євросоюзу з боку радикальних євроскептиків спрямована, перш за все, проти ліберальної міграційної політики ЄС, яка фактично стимулює масову імміграцію з країн «третього світу». Радикальні євроскептики вважають, що така міграція є загрозою для існування європейської цивілізації, для безпеки і національної ідентичності корінних європейських народів і вимагають закрити кордони своїх країн для іммігрантів насамперед з країн «третього світу», особливо для мігрантів з ісламських країн, які, на думку націоналістів-євроскептиків, несуть з собою загрозу «ісламізації Європи». Крім того, радикальні євроскептики піддають критиці політику Євросоюзу в економічній галузі, яку вважають шкідливою для розвитку національних економік своїх країн. Зокрема, в країнах-членах Євросоюзу представники радикального євроскептицизму виступають за повернення до національних валют. Радикальні євроскептики засуджують легалізацію одностатевих шлюбів, впровадження «сексуальної освіти» в середніх школах, виступають проти так званої «ювенальної юстиції». Таким чином, представники радикального євроскептицизму розглядають Євросоюз як організацію, яка діє всупереч національним інтересам корінних європейських народів і виступають за повернення європейським країнам повного національного суверенітету у зовнішній і внутрішній політиці, за вихід їх країн із ЄС шляхом проведення загальнонаціональних референдумів за зразком референдуму, який відбувся у Великій Британії (так званий «Брексіт»), в результаті якого ця країна почала процедуру виходу з ЄС. Майбутні стосунки між

європейськими країнами (тобто, в разі ліквідації Євросоюзу) радикальні євроскептики розглядають як спільноту дружніх, незалежних, повністю суверенних країн. При цьому економічна інтеграція між європейськими країнами повинна обмежуватися зоною вільної торгівлі, яка не передбачає ніяких наднаціональних органів і єдиної митної і зовнішньоекономічної політики. Так, наприклад, М.Ле Пен пропонує замість Євросоюзу створити «Європейський альянс вільних і суверенних держав», який дозволить європейським країнам об'єднатися в проектах, які не суперечать їх національним інтересам.

На відміну від радикальних євроскептиків, представники помірною євроскептицизму не ставлять під сумнів необхідність збереження Євросоюзу, але при цьому висловлюють багато критичних зауважень щодо діяльності наднаціональних органів ЄС, його економічної і міграційної політики. В тих країнах, що входять до Єврозони, помірні євроскептики виступають за повернення до своїх національних валют. Вони також наголошують на необхідності глибокого реформування Євросоюзу з метою повернення країнам-членам національного суверенітету з низки питань економічної і міграційної політики. Зокрема, помірні євроскептики виступають за обмеження міграції до країн ЄС. Серед політичних сил, які можна віднести до помірною євроскептицизму, слід виділити партію «Альтернатива для Німеччини», польську партію «Право і справедливість» і партію «Угорський громадянський союз» (Фідес).

Поширення євроскептичних поглядів серед населення країн-членів ЄС сприяло тому, що євроскептичні партії отримали суттєву електоральну підтримку в ході виборів, які нещодавно відбулися в деяких європейських країнах. Так, в ході виборів у ландтаги низки федеральних земель та Бундестаг ФРН «Альтернатива для Німеччини» отримала суттєві успіхи, а у Франції лідер Національного фронту М.Ле Пен в другому турі президентських виборів отримала майже 34% голосів. Її партія за числом виборців є важливою політичною силою і тільки система парламентських виборів у Франції, яка складається з двох турів голосування, не дає можливості Національному фронту отримати належне представництво в парламенті, оскільки в другому турі всі інші партії об'єднують свої зусилля аби не допустити Національний

фронт у парламент. У Польщі до влади прийшла правоконсервативна партія «Право і справедливість» під керівництвом Я. Качинського, а в Угорщині – партія «Угорський громадський союз» (Фідес), лідер якого В. Орбан займає посаду голови уряду Угорщини. Ці партії і сформовані на їх основі уряди виступають за реформування Євросоюзу з метою повернення країнам-членам низки повноважень, зокрема, в галузі економічної і міграційної політики, які були раніше передані наднаціональним установам ЄС [6, s. 75–78]. Як відомо, у вересні 2015 р. країни ЄС склали угоду про розподіл 160 тис. біженців між державами-членами за фіксованими квотами. Проте Польща і Угорщина, всупереч тиску з боку органів ЄС, відмовилися приймати нових мігрантів за квотним розподілом, розглядаючи біженців як загрозу для культурної ідентичності і безпеки своїх країн.

Таким чином, євроскептики вважають сучасну зовнішню і внутрішню політику ЄС одним з найважливіших факторів таких явищ, як економічна стагнація, зростання безробіття, погіршення рівня життя широких мас населення. Звичайно, перекладання лише на Євросоюз відповідальності за кризові явища в економіці країн-членів ЄС – це перебільшення. Кризові явища спостерігаються в усьому світі і їх причиною є системні недоліки, притаманні сучасній капіталістичній економіці. Так, однією з головних причин кризових явищ в економіці розвинених західних країн (не тільки країн-членів ЄС, але й США та ін.) є міграція приватного капіталу в країни з більш дешевою робочою силою, переведення в них цілих галузей виробництва (насамперед «брудних» і трудомістких підприємств). У результаті в західних країнах відбулася деіндустріалізація. Було закрито багато заводів і фабрик, зросло безробіття, збільшилась кількість бідних людей, сформувався великий прошарок безробітних, які живуть на кошти соціальної допомоги і не можуть знайти ніякої роботи, оскільки високотехнологічні галузі, які залишилися в західних країнах, не потребують великої кількості працівників. До того ж, більша частина цих безробітних просто не може працювати у високотехнологічних галузях, оскільки має низький рівень кваліфікації та освіти. Значна їх частина – це іммігранти, або діти і нащадки іммігрантів з країн «третього світу». Деіндустріалізація призводить до хронічної стагнації у реально-

му секторі економіки, для якого, в кращому випадку, притаманні дуже низькі темпи зростання. Деякі західні економісти вважають, що стагнація – це не тимчасове явище, а вже фактично «нормальний стан» реального сектору в західних країнах, а періоди його зростання – це скоріше «виняток з правила» [7, р. 2]. У той же час фінансовий сектор не відчуває браку інвестицій, внаслідок чого його питома вага в ВВП західних країн значно перевищує питому вагу виробничого, реального сектору. Для фінансового сектору в західних країнах спекулятивні операції та створення фінансових пірамід є головним напрямком функціонування.

Процес переведення значної частини виробництва в країни з дешевою робочою силою, втеча капіталів із західних країн в різні офшори призвели до різкого скорочення частки податків, що їх сплачує бізнес, що в свою чергу, зменшує ресурси для проведення соціально-орієнтованої політики. Західні держави вже нездатні нести її тягар. Таким чином, західний капіталізм поступово втрачає свій соціально-орієнтований характер. Скорочення фінансування соціальних програм, зниження розмірів соціальної допомоги і допомоги по безробіттю спостерігається в більшості західних країн, включаючи країни Євросоюзу. Зростає різниця в доходах між багатими та бідними [3, р. 9–11].

Євроскептики в країнах Центрально-Східної Європи відмічають, що вступ їх країн до ЄС призвів не тільки до позитивних, але й яскраво виражених негативних наслідків. Їх основні найбільш рентабельні підприємства перейшли під контроль великих західно-європейських та міжнародних корпорацій (при цьому тисячі національних підприємств були закриті), мільйони спеціалістів і кваліфікованих працівників мігрували в країни Західної Європи. Експерти польського дослідницького Інституту ім. Собеського стверджують, що «сучасна модель розвитку, на якій базується включення Польщі в процес європейської інтеграції, це – екзогенна економіка, тобто економіка, яка залежить від зовнішніх суб'єктів, від іноземних інвестицій та кон'юнктури в більш розвинених країнах (перш за все у Німеччині)... Євросоюз створює рамки для розвитку, оскільки він стимулює його через свої структурні фонди. Проте ЄС нав'язує

Польщі такі правила, які парадоксальним чином заважають обрати шлях такої модернізації, яка б базувалася на інноваціях, а не на імітації західної моделі». Польські експерти роблять висновок, що «європеїзація може навіть закріпити нашу залежність та периферійне місце на карті Європи» [2, s. 189].

Таким чином, євроскептичні настрої в Польщі дуже поширені, хоча домінує все ж таки «помірний євроскептицизм». Як відмічає польський політолог Я. Куїш, «в результаті ми маємо парадоксальну ситуацію: з одного боку, Польща не має наміру виходити з ЄС. З другого боку, Польща не бажає приймати усі ідеї, які надходять з Брюсселю. Про це свідчать результати опитувань, з яких випливає, що більшість поляків бажають залишатися в Євросоюзі, але в той же час не бажають введення євро». Я. Куїш також свідчить, що більшість поляків не бажає підкорятися вказівкам ЄС і приймати на території Польщі біженців із конфліктних регіонів [5, s. 205].

Східноєвропейські країни-члени ЄС втрачають висококваліфіковані кадри працівників, тобто, мають хронічний «відтік мозків» («brain drain»), а ті, в свою чергу, не знайшовши роботи за фахом ані в своїх рідних країнах, ані в розвинених країнах Заходу, поступово втрачають свою кваліфікацію. Західні економісти вже охрестили це явище новим терміном «brain waste», тобто, «розтринькування мозків». Дуже часто трудові іммігранти з країн-нових членів ЄС використовуються на тимчасових роботах, які у випадку звільнення не передбачають права на допомогу по безробіттю [4, p. 155–156].

Іншим важливим предметом наукового вивчення можуть бути проблеми, пов'язані із зростанням впливу правих націоналістичних партій в країнах ЄС. Перемога противників членства Великої Британії в Євросоюзі на референдумі 23 червня 2016 р. надала таким партіям додаткового стимулу для активізації своєї діяльності і кількість голосуючих за ці партії на виборах постійно зростає. Таким чином, як у внутрішній, так і в зовнішній політиці ЄС можна очікувати суттєвих змін, які можуть призвести до ослаблення повноважень наднаціональних органів спільноти та сприяти зростанню ролі національних держав, що суттєво вплине на характер міжнародних відносин.

Джерела та література:

1. Brak N., Startin N. Introduction: Euroscepticism, from the margins to the mainstream. *International Political Science Review*. 2015. Vol. 36. № 3. P. 239–249.
2. Buras P. Vor einer historischen Probe. *Osteuropa*. 2016. Heft 1–2. S. 177–190.
3. Foster B.J., Yates M.D. Piketty and the Crisis of Neoclassical Economics. *Monthly Review*. New York. 2014. Vol. 66. № 6. P. 1–24.
4. Galgoczi B., Leschke J. Post-Enlargement Intra-EU Labour Mobility under Stress Test. *Intereconomics. Review of European Economic Policy*. 2014. № 3. – P. 152–158.
5. Kuisz J. Ende eines Mythos. *Osteuropa*. 2016. Heft 1–2. S. 201–218.
6. Lang K.-O. Zwischen Ruckbesinnung und Erneuerung. *Osteuropa*. 2016. Heft 1-2. S. 61–78.
7. Magdoff F., Foster B.J. Stagnation and Financilization. *Monthly Review*. New York. 2014. Vol. 66. № 1. – P. 1–24.

УДК 327:94(430)

Кривонос Р.А.

МУЛЬТИЛАТЕРАЛІЗМ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ ФРН

Актуальність дослідження підходів Федеративної Республіки Німеччина в європейській субрегіональній підсистемі міжнародних відносин визначається необхідністю наукового обґрунтування розбудови українсько-німецької співпраці в складних умовах глобалізованого світу. Метою статті є узагальнення досвіду використання мультилатералізму у зовнішній політиці ФРН.

Ключові слова: Федеративна Республіка Німеччина, мультилатералізм, європейська система міжнародних відносин.

Kryvonos R. Multilateralism in German Foreign Policy Strategy.

The need of the scientific support for the Ukrainian-German cooperation development in the complex globalized world requires studying the German political approaches within the framework of the European

regional subsystem of international relations. The paper generalizes the experience of the multilateralism use in the foreign policy of the Germany.

Keywords: *Federal Republic of Germany, multilateralism, European system of international relations.*

Актуальність дослідження підходів ФРН в європейській підсистемі міжнародних відносин визначається необхідністю наукового обґрунтування розбудови українсько-німецької співпраці в складних умовах глобалізованого світу. Адже ФРН є провідним партнером у процесі поступового входження України до європейських міжнародних інституцій. Від неї також значною мірою залежить перспектива атлантичної інтеграції нашої держави і створення в такий спосіб умов для гарантування її безпеки у відносинах із Росією, яка була колишньою метрополією Російської імперії та її продовження – СРСР, і яка вживає активних, у тому числі збройних, дій з метою реінтеграції пострадянського простору та відновлення свого колишнього впливу. Позиція ФРН щодо анексії Росією Криму та неоголошеної російської агресії в Україні позначена численними й регулярно повторюваними заявами про безальтернативність «мінського процесу» й Мінських угод. Причому, спочатку це були угоди 2014 р. [5], а після їх зриву внаслідок російського наступу з'явилися чергові угоди 2015 р. [1; 2] (т. зв. «Мінськ-2»), які наочно демонструють, що ФРН намагається використовувати традиційну для неї стратегію мультилатералізму та пошуку шляхів розв'язання конфліктних проблем на багатосторонній основі.

Завданням дослідження є узагальнення досвіду використання мультилатералізму у зовнішній політиці ФРН.

Традиційно, у працях багатьох українських дослідників зовнішня політика ФРН розглядається в контексті економічного потенціалу об'єднаної Німеччини. При цьому більшість країн Європейського Союзу і, особливо, країни Центральної Європи розглядаються як економічно залежні від Німеччини держави, змушені через це узгоджувати з нею свою зовнішню політику. Такої ж думки притримується частина західних дослідників. У той же час, інші дослідники концентрують свою увагу на тому, що завдяки зваженій зовнішній політиці й ши-

рокому застосуванню в ній мультилатеральних підходів, Німеччині вдається упередити зростання побоювань сусідів щодо німецького домінування. В результаті їхня економічна і політична залежність від ФРН набирає рис оптимального вибору серед інших можливих зовнішньополітичних альтернатив. Розкриттю зазначених особливостей німецьких стратегічних підходів до відносин із регіональними сусідами сприятиме наша стаття.

На наш погляд, зовнішню політику об'єднаної Німеччини визначають її геополітичне розташування, потужний економічний потенціал та історичний досвід. Об'єднана Німеччина знаходиться на межі Західної та Центральної Європи й має дев'ять безпосередніх сусідів, поступаючись за цим показником лише Російській Федерації, КНР, Демократичній Республіці Конго та Бразилії. За обсягом ВВП у номінальному вимірі ФРН стабільно посідає четверте місце у світі, поступаючись лише США, Китаю і Японії, і перше в Європі. При цьому ФРН є другим найбільшим світовим експортером товарів після Китайської Народної Республіки, сплачує 28,5% бюджету ЄС, 22,8% бюджету НАТО і 8,93% бюджету ООН, тобто є третім за значенням донором Об'єднаних Націй. Крім того, вона є найбільшим акціонером Світового банку і Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР).

Історичний досвід, якого набули німці, розв'язавши дві світові війни з метою отримання гегемоністського становища в Європі і програвши їх, дав розуміння неможливості досягнення цієї мети для держави з обмеженими ресурсами, якою є Німеччина. Долю обох світових війн вирішив вступ до них США. Тому дилему безпеки повоєнна ФРН, відмовившись реагувати на знамениті «сталінські ноти» 1952 р., розв'язала шляхом не нейтралізації (як сусідня Австрія), а тісної військової співпраці зі США та сусідніми країнами Західної Європи. Для тогочасного німецького керівництва під проводом К. Аденауера вже тоді було зрозуміло те, про що пізніше напише Г. Кіссінджер: «Не включена у союзи сильна Німеччина, яка спробувала б маневрувати між Сходом і Заходом, означала б класичний виклик рівновазі в Європі, незалежно від того, яку ідеологію вона сповідуватиме, оскільки та сторона, на бік якої стане Німеччина, завжди переважатиме іншу».

Німеччина 1954 р. приєдналася до Брюссельського Пакту [9] та Західноєвропейського Союзу (ЗЄС, 1955–2011 рр.), 1955 р. – до НАТО [4], а пізніше взяла найактивнішу участь у формуванні Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС відповідно до укладеного в Маастрихті Договору про Європейський Союз (ДЄС) 1992 р.

Створений 1955 р., через десятиліття після завершення Другої світової війни, бундесвер (178,3 тис. військовослужбовців, 2017 р.) залишається третіми за чисельністю збройними силами в рамках НАТО після США і Франції. Протягом перших 40 років після його ухвалення в Основному законі ФРН [8] зберігалася заборона на використання німецької армії за межами країни (ст. 87а). Тому бундесвер не брав участі в бойових операціях. Попри наполегливі вимоги США, ФРН відмовилася надіслати військові з'єднання для участі в антиіракській коаліції під час війни 1990–91 рр. у Перській затоці.

В середині 1990-х рр. ситуація змінилася. У липні 1994 р. Федеральний Конституційний суд ФРН ухвалив рішення про скасування заборони на участь бундесверу у військових операціях за кордоном за умови їх санкціонування Радою Безпеки ООН. Німецькі військовослужбовці почали залучатися до участі у миротворчих операціях за кордоном, а з 2011 р. комплектацію бундесверу було переведено на професійну основу. Німецькі військовослужбовці брали чи продовжують брати участь в операціях НАТО в Афганістані, Косово, Сирії, Малі, Лівані, Іраку, Південному Судані, Судані, Західній Сахарі, Ліберії.

Рішучому покращенню відносин ФРН із західноєвропейськими сусідами сприяла її активна участь в інтеграції у рамках Європейських Співтовариств. Особливого значення у цьому контексті набуло стратегічне партнерство із Францією, започатковане Єлісейським договором про німецько-французьку співпрацю (1963 р.), який передбачав проведення щопівроку регулярних двосторонніх міжурядових та міжвідомчих консультацій з усіх важливих питань зовнішньої політики, безпеки, оборони, освіти, а також у сфері культурних відносин з метою взаємного узгодження державної політики у цих сферах.

Регулярні міжурядові консультації поглиблювали розбудову довіри між високими державними службовцями обох країн, що сприяло поступовому розширенню тем консультацій від освітньої політики до економічної співпраці та співробітництва в рамках Європейських Співтовариств й далі до безпекової проблематики. В результаті, німецько-французький консультаційний механізм поступово перетворився на справжній «тандем» двох держав і «мотор європейської інтеграції». У 1970-і рр. в його рамках було погоджено початок формування спільної Європейської валютної системи й проведення прямих виборів до Європарламенту в 1979 р. У 1980-і рр. сторони узгодили Шенгенську угоду (1985 р.) [6], яка дозволила розпочати формування між країнами ЄЕС єдиного митного простору та поступову ліквідацію митного й прикордонного контролю на спільних кордонах [3], Єдиний європейський акт (1987 р.), що передбачав створення європейського внутрішнього ринку до 1993 р., а також в рамках процесу об'єднання Німеччини – створення Європейського Союзу згідно з Маастрихтським договором від 7 лютого 1992 р.

При цьому, після приєднання до Європейського валютного союзу німцям довелося відмовитися від німецької марки, хоча у післявоєнний період вона була найстабільнішою з континентальних європейських валют й символом національної гордості, та перейти на спільну європейську валюту – євро. Проте, слід зазначити, що Європейський центральний банк, який емітує євро, був створений за моделлю Німецького федерального банку, й обидві установи знаходяться у Франкфурті-на-Майні.

Створення Німецько-французької ради з оборони й безпеки (1988 р.), Німецько-французької фінансової і економічної ради (1988 р.), Німецько-французької ради з культури (1988 р.), Німецько-французької ради з довкілля (1989 р.), Німецько-французької ради міністрів (щопіврічні спільні засідання урядів обох держав, 2003 р.) сприяло подальшій інституалізації двосторонньої співпраці. Формування у 1989 р. Німецько-французької військової бригади та у 1992 р. Єврокорпусу, до якого, окрім німецьких і французьких вояків, увійшли солдати з Бельгії, Іспанії, Люксембургу, а з 2016 р. – і Польщі, є початком розбудови збройних сил об'єднаної Європи.

Німеччина намагається використовувати досвід примирення з Францією для розбудови відносин зі східними сусідами, передусім із Польщею. З 1991 р. за ініціативою Німеччини розпочалися тристоронні міжурядові консультації в рамках Веймарського трикутника – спільного форуму Німеччини, Франції та Польщі. З 1996 р. регулярно збираються тристоронні консультації міністрів оборони Німеччини, Польщі та Данії. Їхнім наслідком стало створення спільного дансько-німецько-польського корпусу.

У 1990-і – 2000-і рр. Німеччина виступила рушійною силою залучення країн Центральної Європи, Балтії та Балкан до НАТО і ЄС, оточивши в такий спосіб себе державами, які знаходяться у спільних з нею регіональних об'єднаннях і військових союзах. В результаті зазначені країни доєдналися до грона західноєвропейських держав, серед яких Німеччина виступає найпотужнішим інвестором і чий економіки, фактично, доповнюють німецьку, адже німецькі підприємства спрямовують понад 60% своєї експортної продукції на ринки країн Євросоюзу. Вільне переміщення робочої сили в рамках ЄС сприяло суттєвому зменшенню безробіття в сусідніх з Німеччиною «нових» країнах Євросоюзу (у Польщі, наприклад, з 20% у 2003 р. до 8,2% у 2017 р.).

При цьому не слід забувати, що саме визнання Німеччиною державності Словенії та Хорватії наприкінці грудня 1991 р. (а за нею такий самий крок була змушена зробити переважна більшість країн Європейського Співтовариства) негайно перетворило внутрішньюгославський конфлікт на міждержавну війну, якої Європа не знала з 1945 р. Під час «косівської кризи» 1998–1999 рр. Німеччина взяла активну участь в операції НАТО проти Союзної Республіки Югославії, перетворившись на другого після США фінансового донора Республіки Косово (німецький внесок у гуманітарну допомогу та технічні проекти на терені Косова склав 400 млн. євро), а 20 лютого 2008 р. ФРН однією з перших визнала проголошену трьома днями раніше незалежність цього державного утворення.

Під час світової фінансової кризи 2008 р. Німеччина погодилася на надання фінансової допомоги з боку ЄС найбільш постраждалим членам Союзу, вимагаючи від них за це жорстких заходів бюджетної

економії [21; 35]. Останнє різко загостило відносини Німеччини з країнами Південної Європи, особливо з Грецією, яка на офіційному рівні почала звинувачувати німців у «диктаті» всередині ЄС та свідомому прагненні погіршити якість життя її населення.

Економічні інтереси визначають політику ФРН щодо країн пострадянського простору. Виходячи з них, ФРН приділяє особливу увагу Російській Федерації. Ще у 1990-і рр. Німеччина перетворилася на третього за величиною торговельного партнера РФ, імпортуючи переважно енергоносії, кольорові метали й хімічні добрива та експортуючи до Росії автомобілі й запчастини до них, побутову електроніку та хімікати. Російський експорт покриває 40% німецького попиту на природний газ, 30% – на нафту і 10% – на кольорові метали та добрива.

Тому, аналізуючи німецький досвід, можна зробити висновок, що мультилатеральні підходи виявляються ефективними в довготривалій перспективі і неефективними у короткотривалій, особливо, у випадках провокування конфліктів з боку агресивних держав.

Джерела та література:

1. Декларація Президента Російської Федерації, Президента України, Президента Французької Республіки і Канцлера Федеративної Республіки Німеччина про підтримку Комплексу заходів з імплементації Мінських домовленостей, схваленого у Мінську 12 лютого 2015 року. Президент України. Офіційне інтернет-представництво. URL: <http://www.president.gov.ua/news/deklaraciya-prezidenta-rosijskoyi-federaciyi-prezidenta-ukra-34695>
2. Комплекс мер по выполнению Минских соглашений. ОБСЕ. URL: <http://www.osce.org/ru/cio/140221?download=true>
3. Конвенция о применении Шенгенского соглашения от 14 июня 1985 г. между Правительствами государств экономического союза Бенилюкс, Федеративной Республики Германии и Французской Республики о постепенной отмене проверок на общих границах (Шенген, 19 июня 1990 г.) С изменениями и дополнениями, внесенными Директивой от 28 ноября 2002 г. N 2002/90/ЕС, Рамочным решением от 28 ноября 2002 г. N 2002/946/ПВД. URL: <http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/schengen/schengenconv.htm>
4. Північноатлантичний договір. Вашингтон, 4 квітня 1949 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/950_008
5. Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной груп-

пы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина. ОБСЕ. URL: <http://www.osce.org/ru/home/123258?download=true>

6. Соглашение между правительствами государств Экономического союза Бенилюкс, Федеративной Республики Германии и Французской Республики о постепенной отмене проверок на общих границах 1985 г. URL: <http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/schengen/schengenagr.htm>
7. Die Pariser Verträge, 23. Oktober 1954. URL: http://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0018_par&l=de
8. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf>
9. Modified Brussels Treaty (The Brussels Treaty signed on 17 March 1948 was amended by the Paris Agreements signed on 23 October 1954). URL: <http://www.wcu.int/Treaty.htm>
10. Richtlinie 2009/72/EG vom 13. Juli 2009 über gemeinsame Vorschriften für den Elektrizitätsbinnenmarkt und zur Aufhebung der Richtlinie 2003/54/EG. Amtsblatt der Europäischen Union. 2009. Nr. L 211. 14. August. – S. 55–93.

УДК 94 :327(44+430)

Мітрофанова О.О.

ПІДХОДИ КРАЇН ЄС ЩОДО УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

Стаття присвячена дослідженню особливостей становлення зовнішньої політики провідних держав ЄС щодо відносин з Україною та Росією. Вивчається позиція керівників провідних потуг щодо окремих аспектів співпраці з двома державами.

Ключові слова: ЄС, інтеграція, НАТО, Німеччина, Росія, Україна, Франція.

Mitrofanova O. Approaches of the Major EU States towards Ukraine and Russia.

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of leading EU states foreign policy formation towards relations with Ukraine and Russia.

The position of main leaders on certain aspects of cooperation with two states is studied.

Keywords: *EU, integration, NATO, Germany, Russia, Ukraine, France.*

Дослідження стратегічного курсу провідних країн ЄС щодо відносин з Україною та Росією становить актуальну та нагальну проблему історичних та політологічних досліджень. Україна має за мету вступити в Європейський Союз та наразі має статус асоційованого партнера ЄС. Врегулювання ситуації на Донбасі відбувається за нормандського формату за участю Франції та Німеччини, отже позиція цих впливових країн має особливу значущість для України. Історична ретроспектива допомагає краще усвідомити перебіг подій та опрацювання стратегічного курсу. Зокрема, знання історії російської «білої» еміграції у Франції певним чином пояснить впливи цього чиннику на відносини з Україною, так само як і порівняння історії російської діаспори з українською полегшує дослідження означеної проблеми. Історичні витоки становлення позицій провідних країн щодо відносин з Україною та Росією є метою дослідження, як і аналіз підходів ЄС на сучасному етапі. Дослідження питання інформаційної війни та відповідей на виклики в цій сфері провідних країн ЄС є серед завдань, тому що Україна вже зіткнулася з цим під час «газових війн», коли вона програвала Росії на інформаційному напрямкові. Зараз Україна змушена діяти в умовах активної дезінформації і поступово вчиться перетворюватися з об'єкта на суб'єкт світового інформаційного простору, таким чином аналіз підходів країн Заходу до інформаційних війн є важливим аспектом дослідження політики ЄС щодо Сходу Європи.

Становлення курсу провідних країн ЄС щодо України відбувалося під впливом декількох чинників, серед яких виокремимо історію взаємин кожної країни з Російською імперією та СРСР та відсутність досвіду співпраці з Україною як незалежною державою, геополітичні інтереси кожної держави, які зіграли відповідну роль, як наприклад у зацікавленості Німеччини Україною, так і в обережності Франції стосовно нової незалежної держави. Історичний чинник справив

певний вплив. Франція, Німеччина та Італія мали досвід відносин з Російською імперією та СРСР. Отже, Росія постала законною правонаступницею СРСР, тоді як Україна неочікувано зринула як країна зі значною територією та населенням з незрозумілим майбутнім та зовнішньополітичним курсом.

Журналістка А. Лазарева пояснює, що Україна для французів довгий час була *terra incognita*. Тривала бездержавність спричинила до відсутності яскравих символів, які давали б змогу миттєво відрізнити українців від інших. Цю ідентифікаційну невизначеність століттями експлуатує російський експансіонізм, виправдовуючи своє загарбництво українських територій [1].

Безумовно, в такій ситуації містився й певний гіпотетичний позитив – це можливість створювати власний імідж на міжнародній арені. Втім, скидається цей шанс було втрачено, тому що на сучасному етапі Україна сприймається, насамперед, як корумпована бідна країна, яку деякі французи зневажливо називають білою Африкою. Масове зубожіння населення, рівень зарплати та життя пересічного українця дають підстави до подібних порівнянь, хоча є суттєві відмінності з Африкою: в Україні є значна демографічна криза, водночас населення є високоосвіченим у загальноосвітньому масштабі, тоді як в Африці населення зростає, а рівень освіти є невисоким.

Не варто забувати про чинник діаспори. У Франції нащадки білої російської міграції працювали над створенням позитивного іміджу Росії, тоді як на початку української незалежності українська діаспора була незначною і не такою активною як на сучасному етапі.

Більше ста тисяч українців мешкає у Німеччині. Втім, ця діаспора не є активною, тут немає великих українських організацій. Редактор часопису «Іміграда» Ольга Самборська пояснює, що справжніх українських інтелектуалів у Німеччині дуже мало, до того ж вони якось заглибилися в себе. Не дивно, адже не мають жодної підтримки з України. Діаспорські українці теж особливою взаємопідтримкою не виділяються. Тут кожен сам за себе. Може, приклад німців-індивідуалістів, які не вирізняються «чуттям єдиної родини». Є певний «прошарок» пристосованців: вони роблять маленькі події, концерти, але це нікому не цікаво [2].

Специфіку історичного чинника у підходах Німеччини до України пояснює відомий німецький історик і публіцист професор Карл Шлегель, зокрема, стриманість реакції багатьох німців на події в Україні спричинена німецьким «синдромом» чи «комплексом провини», який німці, за його словами, проєціюють на росіян. На його думку, німцям треба нарешті перестати ототожнювати Росію з Радянським Союзом, війну проти якого розпочала нацистська Німеччина, та звернути увагу на те, що поруч з росіянами є й інші народи, які перенесли жахливі страждання, у яких німці також винні. З іншого боку, професор вважає, що німцям притаманна певна сентиментальність в уявленнях про історію взаємовідносин між ними та росіянами. Врешті, професор зауважує, що його співвітчизникам варто бути реалістами та визнати, що настала нова доба і знову ведеться війна, причому не дуже далеко від Німеччини [3].

Історичний чинник відігравав та продовжує відігравати суттєву роль у польсько-українських взаєминах. Географічне розташування сприяло добрій обізнаності двох народів. Тривале існування у межах Речі Посполитої становить спільну історію двох держав. Факти існування української мови, релігійні та культурні основи України є відомими для поляків, тоді як для багатьох мешканців Західної Європи і після 27 років української незалежності відповідь на запитання щодо української мови, відмінної від російської, становить значні труднощі.

Президент Польщі Анджей Дуда на засіданні Парламентської асамблеї НАТО 25–28 травня 2018 року у Варшаві оцінив Росію як найбільшу загрозу світові. Зокрема, він зазначив, що Росія є найбільшою загрозою для безпеки Європи та світу. Дуда вважає, що напад на Грузію у 2008 році, незаконна анексія Криму та військове вторгнення в Україну у 2014 році є прикладами намірів Росії. До того ж, Росія дозволяє собі замаху з використанням хімічної зброї на території держав НАТО та втручання у демократичні процеси. Отже, на його думку, ці події є особливо небезпечними для Центральної та Східної Європи. Дуда підсумовує, що Росія ставить під сумнів міжнародний порядок, заснований на міжнародному праві та повазі до інтересів держав [4].

Варто звернути увагу на те, що західноєвропейський політичний істеблішмент не передбачав раптового зникнення з міжнародної арени потужного супротивника західного табору – Радянського Союзу. Кінець біполярного ладу зумовив нагальну потребу трансформування існуючої системи європейської безпеки. До акторів європейського стратегічного простору долучився новий неочікуваний та непередбачуваний суб'єкт (а, отже, гіпотетично – небезпечний) – незалежна Україна.

Спочатку навіть припущення можливості зникнення СРСР з політичної мапи викликало у західних суспільствах і політикумі побоювання настання хаотичності у міжнародних відносинах.

Зринутий на Заході синдром “ядерної загрози” визначально позначився на ставленні західної спільноти до утворення на теренах колишнього Радянського Союзу нових країн, а особливо – незалежної України. Позиція країн Заходу на початку 90-х рр. до української держави, як відомо, була загалом стриманою – Україна сприймалася через призму наявності ядерної зброї, Чорнобильської АЕС і, взагалі, потенційно конкурентоспроможної країни.

Збіг позицій провідних країн ЄС виявляється у сприйнятті Росії як глобального актора, члена Ради безпеки ООН, з яким потрібно шукати компроміс у вирішенні глобальних проблем сучасності. На початку становлення української незалежності Україна сприймалася переважно як джерело потенційних безпекових проблем, поставало питання статусу поділу Чорноморського флоту, статусу Криму, долі ядерної зброї. Втім, сама територія України та кількість її населення 52 млн. у 1991 році, значно більші, ніж, наприклад, балтійські країни, змушувало світову спільноту цікавитися напрямками розвитку нашої держави. Провідні країни ЄС у 90-х роках ХХ ст. сподівалися на демократичні перетворення у Росії, транспарентність та розвиток громадянського суспільства. Українська політика багатовекторності була незрозумілою для країн Заходу, так само як і вакуум безпеки, який відчувала Україна, поступово опиняючись затиснутою у геополітичні лещата між двома оборонними блоками: НАТО на Заході та Ташкентським договором колективної безпеки на Сході. Занепокоєння певних українських експертів з приводу нестабільної безпекової ситуації України викликало, з одного

боку, здивування їхніх західних колег на міжнародних конференціях, які наголошували, що Україні ніхто не загрожує, з іншого, небажання західних країн дратувати та провокувати Росію. Отже, певні українські концепції доцільності вступу в НАТО наражалися на прохолодну реакцію з боку країн НАТО, які радили Україні зосереджуватися на розбудові нейтралітету, або блокували просування України до НАТО – як під час Бухарестського саміту НАТО 2008 року.

В аналітичних колах західних країн розвивається теза, що Україна є перехрестям різних цивілізацій, отже може відігравати роль своєрідного моста між Заходом та Сходом. Втім, не зауважувалося, що на загал міст є конструкцією, яку прагнуть покинути якнайшвидше, щоб опинитися на стабільному ґрунті.

Одним з ключових аспектів формування стратегій провідних країн ЄС щодо Росії та України був безпековий. Зокрема, на момент української незалежності світовий клуб ядерних держав був доволі обмеженим. Успадкування Росією ядерного потенціалу СРСР, згідно позицій потужних європейських держав, було легітимним. Втім, розташування на території незалежної України ядерного арсеналу, третього у світі за своєю гіпотетичною потужністю, викликало неабияке хвилювання світової спільноти. Водночас, Франція, третя ядерна потуга світу, ставилася негативно до наявності ядерної зброї на території України. Безумовно, це викликало логічне питання контролю ядерної зброї на території України, її використання та обслуговування.

За фінансування уряду Франції компанія Tractebel Engineering опрацювала проект створення парку сонячної енергетики у зоні відчуження. Отриманої енергії від наземних сонячних панелей повинно вистачити на 200 тис. домогосподарств.

Франція надала 250 тис. євро для досліджень з перетворення зони відчуження на зону, де розвиватиметься альтернативна енергетика [5].

Німеччина надала біля 120 мільйонів євро для будівництва нового саркофагу на Чорнобильській АЕС. Втім, на відміну від Франції, Німеччина на тлі катастроф на Чорнобильській та Фукусімській АЕС запланувала позбутися ядерної енергетики. Отже, 6 червня 2011 р. на законодавчому рівні уряд Німеччини вирішив до кінця 2022 року закінчити виробництво ядерної енергії.

Міністр охорони навколишнього середовища, будівництва та безпеки реакторів ФРН Барбара Хендрікс у березні 2016 року перебувала на Чорнобильській АЕС, де оголосила, що вважає позицію українців продовжувати розвивати ядерну енергетику «тупиковою технологією з дорогим кінцем» [6].

Україно-німецька компанія Solar Chernobyl збудувала сонячну електростанцію у 100 метрах від нового саркофагу четвертого енергоблоку ЧАЕС. Підраховано, що кількість сонячного світла є такою ж, як на півдні Німеччини, 3800 панелей повинні забезпечити енергією поселення з 2 тисяч будинків. Було інвестовано в цей проект 1 млн євро, передбачено, що за сім років кошти окупляться [7].

Таким чином, при формуванні політики європейських країн неабияку роль зіграв історичний чинник та досвід співпраці з Росією-імперією, СРСР. Отже, Росія постала законною правонаступницею СРСР, тоді як Україна розглядалася як країна зі значною територією та населенням з незрозумілим майбутнім та зовнішньополітичним курсом. На початку 90-х рр. XX ст. європейські країни були зацікавлені у набутті Україною без'ядерного статусу, тоді як із початком агресії Росії щодо України у 2014 році були неготові до цього сценарію, але розпочали діяльність у нормандському форматі заради врегулювання ситуації. Майбутнє політики країн ЄС щодо Росії та України значним чином залежить як від особистих політичних поглядів президента Франції та канцлера ФРН, які суттєво визначають зовнішньополітичний курс своїх держав, так і від депутатської більшості в країнах ЄС. Наразі Україна знаходиться на порядку денному провідних європейських потуг: питання корупції у державі, яка є асоційованим партнером ЄС, врегулювання ситуації з Росією та наслідки санкцій для національних економік країн ЄС є пріоритетними у політичних дебатах щодо України. Росія залишається суттєвим гравцем на європейському стратегічному просторі, хоча й є запровадженими санкції та лунають заклики до дотримання норм міжнародного права, лідери провідних європейських держав наполягають на необхідності продовження діалогу з Росією, тоді як певні політичні та бізнесові кола закликають власні уряди та керівників скасувати санкції проти Росії заради отримання зиску національними економіками.

Джерела та література:

1. Лазарева А. Навішпиньки понад прірвою. Український тиждень. 2018. № 9–10 (537–538). С. 31.
2. Читайло О. Ольга Самборська: «В Німеччині жити легше, коли відмовишся від своєї ментальності». URL: <https://wz.lviv.ua/article/121951-olha-samborska-v-nimechchyni-zhyty-lehshe-koly-vidmovyshsia-vid-svoiei-mentalnosti>
3. Жолквер М., Соколовська Н. Українська криза і німецький «комплекс провини» URL: <https://www.dw.com/uk/українська-криза-і-німецький-комплекс-провини/a-18125946>
4. Президент Польши потребовал от НАТО признать РФ самой большой угрозой для мира и сделать выводы. URL: <https://ukranews.com/news/565631-prezydent-polshy-potreboval-ot-nato-pryznat-rf-samoy-bolshoy-ugrozoy-dlya-myra-y-sdelat-vyvody>
5. Мацегора Е. Зона отчуждения – «чернобыльская мекка» или перспективный инвестпроект для международных компаний. URL: <https://realist.online/article/zona-otchuzhdeniya-chernobylskaya-mekka-ili-perspektivnyj-investproekt-dlya-mezhdunarodnyh-kompanij>
6. Берлін дасть Україні ще 19 млн євро на ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/berlin-dast-ukraini-shche-19-mln-ievro-na-likvidatsiiu-naslidkiv-chornobylskoi-katastrofy-112255.html><https://www.5.ua/suspilstvo/berlin-dast-ukraini-shche-19-mln-ievro-na-likvidatsiiu-naslidkiv-chornobylskoi-katastrofy-112255.html>
7. Мацегора Е. Зона отчуждения – «чернобыльская мекка» или перспективный инвестпроект для международных компаний. URL: <https://realist.online/article/zona-otchuzhdeniya-chernobylskaya-mekka-ili-perspektivnyj-investproekt-dlya-mezhdunarodnyh-kompanij>

УДК 94:327(415) “1973/2009”

Нагнибіда О.О.

ПРИНЦИП НЕЙТРАЛІТЕТУ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ІРЛАНДІЇ (1973–2009 РР.)

Стаття присвячена дослідженню відносин Ірландської Республіки та ЄС/ЄС у безпековій та оборонній сферах. Проаналізовано основні етапи реалізації принципу нейтралітету у зовніш-

ній політиці Ірландії та його вплив на діяльність європейських інституцій. Розглянуто способи адаптації спільної європейської безпекової політики у контексті дотримання ірландського нейтралітету.

Ключові слова: Ірландія, нейтралітет, Європейський Союз, спільна зовнішня та безпекова політика, НАТО.

Nagnibeda O. The Principle of Neutrality in Ireland's Foreign Policy (1973–2009).

The article studies the relationship between the EEC and the Republic of Ireland in security and defense sectors. It analyzes the main stages of implementation of neutrality principles in foreign policy of Ireland and its influence on the functioning of the European Communities. The aspects of adaptation of the common European security policy are considered in the context of Ireland's neutrality status.

Keywords: Ireland, neutrality, European Union, common foreign and security policy, NATO.

У другій половині XX ст. Ірландська Республіка зазнала радикальних політичних перетворень. Економічне піднесення кінця 1980-1990-х рр. кардинально змінило обличчя країни. Долучившись до Європейського Економічного Співтовариства, Ірландія стала невід'ємною частиною масштабного інтеграційного процесу. Розширення та поглиблення європейської інтеграції спонукало до трансформації інституційної системи самої Ірландії.

З кінця 1930-х рр. уряд правлячої партії Фіанна Файл дотримувався політики нейтралітету, яка згодом стала серйозною перепорою в контексті участі в процесах європейської інтеграції. Автор статті ставить за мету визначити вплив принципу нейтралітету на формування зовнішньополітичної концепції та практичної реалізації зовнішньополітичного курсу Ірландської Республіки.

Проблема нейтралітету в зовнішній політиці країни досить ґрунтовно висвітлюється в ірландській історіографії. Особливу увагу привертає дослідження ірландського науковця П. Кітінга «Ірландія в міжнародних відносинах» [1]. В цій роботі проаналізовано роль і

місце Ірландії у світовій політиці, включаючи європейський напрям зовнішньополітичної взаємодії.

Реалізація принципу нейтралітету в зовнішній політиці розглядалася і в працях ірландського дослідника М. Фіцджеральда, зокрема в його статті «Ірландський нейтралітет та об'єднання Європи» [2], а також у доробках інших авторів.

В роботах українських істориків фактор нейтралітету в зовнішній політиці Ірландії залишається малодослідженим. У вітчизняній історіографії можна виділити загальні праці, які побіжно торкаються цієї проблеми. Серед них слід відзначити роботу А. Семків «Інтеграція Ірландії до ЄЕС: становлення та реалізація політико-економічних взаємовідносин (1961–1993 рр.)» [3]. Авторка описує підходи Ірландської Республіки до поглиблення європейської інтеграції в умовах дотримання військового нейтралітету.

Окремі питання, пов'язані з формуванням зовнішньої політики Ірландії, порушувалися у монографії Е. Кучменко «Ірландія і ольстерська проблема: пошуки шляхів її подолання у другій половині XX ст.» [4], присвяченій проблемі Північної Ірландії.

Впродовж першого десятиліття членства Ірландії в Європейських Співтовариствах розвиток інтеграційних зв'язків між Ірландією та ЄЕС не мав суттєвих ускладнень. При вступі до ЄЕС Конституція Ірландії була доповнена статтею 29.3.4, яка визнавала застосування права Європейських Співтовариств на території країни. Однак ситуація змінилася наприкінці 1980-х рр. в зв'язку з прийняттям Єдиного Європейського Акту (ЄЄА), ратифікацію якого передбачалося провести в 1986 р. [5]. Акт був покликаний змінити правила, що регулюють діяльність європейських інституцій, створити передумови для запровадження до 31 грудня 1992 р. «спільного ринку» й розширити повноваження Співтовариств, зокрема в галузі наукових досліджень, охорони навколишнього середовища та спільної зовнішньої політики. Документ був підписаний усіма країнами-членами ЄЕС у лютому 1986 р., Однак на етапі підготовки ЄЄА до ратифікації громадянин Ірландії Р. Кротті домігся попередньої судової заборони на ратифікацію ЄЄА. Своім рішенням Верховний суд Ірландії постановив, що ратифікація будь-якого європейського договору, який обумовлює необ-

хідність внесення поправок до Конституції, зобов'язує уряд провести всенародний референдум [6]. Підготовка ірландського референдуму, проведеного 26 травня 1987 р., загальмувала набуття ЄСА чинності до 1 липня 1987 р.

Політичні дебати довкола ЄСА виявили суттєву еволюцію ірландської громадської думки в питанні про нейтралітет. Це стосувалося посилення настроїв на користь поглиблення політичного, економічного і валютного союзу в рамках ЄЕС. Опитування, проведене в грудні 1988 р., засвідчило, що переважна більшість населення Ірландії схвально ставилася й до створення спільної організації оборони між дванадцятьма країнами ЄЕС до 1992 р. [7, с. 16]. Утім, наслідки рішення Верховного суду Ірландії щодо позову громадянина Р. Кротті відверто суперечили спрямованості Єдиного Європейського Акту. Більшість суддів погодилося з тим, що положення частини III ЄСА обмежуватимуть свободу Ірландії у формуванні незалежної зовнішньої політики та несумісні з повним суверенітетом держави (ст. 5 Конституції Ірландії) [8, с. 4]. Тому Верховний суд вирішив, що держава не може прийняти ЄСА, доки не будуть внесені поправки до Основного Закону [9]. Наслідком цього рішення стало те, що наступні уряди Ірландії були змушені виносити кожен новий європейський договір на національні референдуми незалежно від того, чи потребувало його схвалення внесення нових поправок до Конституції.

Важливе місце в ЄСА відводилося Європейському політичному співробітництву у сфері зовнішньої політики та безпеки. Якщо раніше співпраця в цій сфері відбувалося в рамках Європейської Ради неофіційно й на неформальних підставах, то після 1986 р. вона була вперше закріплена на законодавчій основі. Відтепер, країни ЄЕС повинні були не тільки інформувати один одного про заплановані чи передбачувані зовнішньополітичні акції, але й спільно виробляти принципи та цілі зовнішньої політики й керуватися ними при проведенні своєї політики національної безпеки.

У випадку з підписанням та ратифікацією наступного європейського установчого акту – Маастрихтського Договору про створення Європейського Союзу (7 лютого 1992 р.), суттєві перешкоди спричинила позиція Данії. Заперечення данського уряду викликали такі по-

ложення договору, як запровадження громадянства ЄС, встановлення Європейського валютного союзу та розвиток військово-технічного співробітництва в рамках Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП) [10]. Під тиском опозиційних партій уряд Данії вимагав вилучення чотирьох важливих пунктів договору включно з положеннями про спільну оборону в рамках СЗБП.

Тодішні політичні дебати в Ірландії дуже незначною мірою стосувалися безпосередніх наслідків утворення Європейського Союзу для ірландського нейтралітету, адже основна увага була прикута до перспектив формування європейського валютно-економічного союзу (ЄВЕС), очікування дотацій в розмірі шести мільярдів фунтів з європейського бюджету, а також проблеми скасування заборони на розлучення. Ірландці не висували суттєвих заперечень проти закріплення СЗБП в якості нового стовпа інтеграції та сфери спільних повноважень ЄС.

На сесії Європейської ради, що проходила в Амстердамі (16–17 червня 1997 р.) був у цілому схвалений проект нового договору, підготовлений під час роботи Міжурядової конференції. У жовтні 1997 р. Амстердамський договір про зміни до Договору про Європейський Союз, договорів, що затверджували Європейські Співтовариства та пов'язаних з ним актів, був остаточно схвалений главами держав та урядів країн-членів ЄС. Новий договір свідчив про намір усунути недоліки Маастрихтського договору (1992 р.), зокрема шляхом внесення положень про інтеграцію в сфері оборони. Амстердамський договір запровадив посаду «Верховного представника» з питань СЗБП, надав у розпорядження ЄС новий інструмент у вигляді спільної стратегії СЗБП й дозволив, за певних умов, використовувати голосування кваліфікованою більшістю. Крім того до Договору про Європейський Союз включалися так звані «Петерсберзькі завдання», сформульовані Західноєвропейським Союзом (ЗЄС) 19 червня 1992 р. Згідно з цим рішенням на ЗЄС покладалося проведення місій гуманітарного і рятувального характеру та операцій з підтримки миру та «кризового управління» включно з силовими формами реагування. Європейські країни НАТО погоджувалися надавати ЗЄС необхідні ресурси для відповідних воєнних операцій.

Водночас Ірландський уряд висловлював певне занепокоєння, спричинене еволюцією Європейської системи безпеки і оборони (ESDI). Адже відповідно до статті J.3 Амстердамського договору Європейська Рада діставала право визначати принципи та директиви спільної зовнішньої політики та політики безпеки, в тому числі з питань оборонного характеру. ЗЄС сприймався багатьма членами альянсу не тільки як потенційна військова структура ЄС, але й як складова європейського крила НАТО [13]. До того ж значні сумніви спричинили рішення НАТО про прямий зв'язок, якщо не підпорядкування ESDI діяльності альянсу.

На ранніх етапах переговорів в рамках Міжурядової конференції з розробки Амстердамського договору нейтральні члени ЄС – Швеція і Фінляндія – вирішили, що більш тісна співпраця між ЄС і ЗЄС дійсно необхідна, але вони не хочуть, аби ЗЄС увійшов до ЄС у вигляді цілісного структурного компонента. Ірландія зайняла дещо іншу позицію. Підхід ірландського уряду полягав у готовності до тіснішої співпраці в колективних операціях із забезпечення безпеки, як це передбачено «Петерсберзькими завданнями», однак повністю відкидав участь у спільних бойових місіях. В той же час ідея про «тісний взаємозв'язок» між ЗЄС та ЄС не вважалася неприйнятною для ірландських політиків. Незважаючи на значні поступки в оборонній сфері, ірландський уряд наполягав на тому, що участь у «Петерсберзьких завданнях» не має зашкодити традиції ірландського військового нейтралітету [8]. При цьому необхідно відзначити, що розробка Плану розвитку європейських збройних сил, які були б доступні ЄС для проведення «Петерсберзьких операцій», свідчила як про визнання неподільності європейської безпеки, так і про необхідність колективного реагування з боку європейців на безпекові виклики [8].

Ірландський уряд добре усвідомлював, який вплив Амстердамський договір матиме на дотримання принципів ірландського нейтралітету. Стаття J.7 договору стверджувала, що «спільна зовнішня політика та політика безпеки повинні включати в себе всі питання, що стосуються безпеки Союзу, в тому числі прогресивного формування спільної оборонної політики», відповідно до підпункту 2 (визнання Західноєвропейського Союзу «невід'ємною складовою» роз-

вितку ЄС). При цьому влиття збройних сил ядерних держав ЗЄС у систему ЄС потенційно вело б до «загального поширення обов'язків спільної оборони, якщо Європейська Рада схвалить відповідне рішення» [7]. З огляду на принципову інноваційність нового договору було дивним, наскільки мало уваги громадськість Ірландії приділяла його змістовним положенням в сфері колективної оборони. Одна з можливих причин, чому на референдумі щодо ратифікації Амстердамського договору ірландці проголосували позитивно, був той факт, що референдум проводився того ж дня, коли була підписана Белфастська угода (10 квітня 1998 р.) – принципово важливий мирний договір, підписаний між Великою Британією та Ірландією щодо врегулювання ольстерської проблеми. Амстердамський договір був вочевидь недостатньо висвітлений і в засобах масової інформації. Про це зокрема свідчив навіть брак повідомлень про плани створення збройних формувань ЄС у вигляді сил швидкого реагування чисельністю 60 тис. військовослужбовців [7].

Референдуми 2000-х рр. стали свідченням розколу між сприйняттям політики нейтралітету з боку суспільства та позицією ірландського уряду. Переконавши громадськість, що Лісабонський договір не суперечить нейтральному статусу Ірландії, уряд домігся його ратифікації. Однак зробивши це, уряд пов'язав Ірландію зобов'язаннями в рамках європейських законодавчих актів, які обумовлюють спільну зовнішню та безпекову політику. Як і передбачалося, Західноєвропейський Союз припинив своє існування 30 червня 2011 р. До ратифікації Лісабонського договору уряди Ірландії стверджували, що ірландський нейтралітет було захищено, оскільки ЗЄС та ЄС залишилися «двома окремими організаціями», створеними в рамках окремих договорів і з окремими обов'язками. Після набуття чинності Лісабонського договору принцип нейтралітету в непрямій формі гарантують лише поправка 28 до Конституції Ірландії та положення Договору про функціонування ЄС, які передбачають асиметричну участь окремих країн-членів у спільній політиці безпеки та оборони. Загалом досвід ірландських референдумів, які проводилися впродовж 1980-х – 2000-х рр. щодо ратифікації європейських установчих договорів, засвідчив суттєвий вплив ірландських політиків та суспільства на

еволюцію спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, змусивши європейські структури шукати й впроваджувати механізми врахування традиційно негнучкої позиції ірландського електорату.

Джерела та література:

1. Keatinge P. The Irish Foreign Service: an Observer's View. Seminar of the Foreign Service. 2 March 1995.
2. Fitzgerald M. Irish Neutrality and European Integration, 1960–1972. Loughborough University Institutional Repository. 2000. URL: https://dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/bitstream/2134/2372/3/Gehler%2520Steininger%2520chapter%2520_1_.pdf
3. Семків А.С. Інтеграція Ірландії до ЄЕС: становлення та реалізація політико-економічних взаємовідносин (1961-1993) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 2013. 20 с.
4. Кучменко Е.М. Ірландія і ольстерська криза, пошуки шляхів її подолання у другій половині XX століття: (Історичний огляд) Інститут історії України НАН України. К., 2000. 98 с.
5. Єдиний європейський акт. 1986. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_028
6. Judgment of the Supreme Court of Ireland, 'Crotty v. An Taoiseach' (9 April 1987). URL: http://www.cvce.eu/en/obj/judgment_of_the_supreme_court_of_ireland_crotty_v_an_taoiseach_9_april_1987-en-187e7d4f-aa3e-43da-a1e2-bb3fc41d2fbd.html
7. Cahill M. Ireland's Constitutional Amendability and Europe's Constitutional Ambition: The Lisbon Referendum in Context. *Gemran Law Journal*. 2010. № 9. P. 1191-1218.
8. Defence Policy and Programmes – Roles of the Defence Force. [Електронний ресурс] Defence Policy and Programmes - Roles of the Defence Force. 2000. URL: <http://www.irishtimes.com/newspaper/special/2000/defence/sect3.htm>
9. Devine K. Irish Neutrality and the Lisbon Treaty // Conference at Dublin, Monthly Meeting of the Peace Committee. 2009. May 8-9. URL: http://doras.dcu.ie/14898/1/Irish_Neutrality_and_the_Lisbon_Treaty.pdf
10. Договір про Європейський Союз. 1992. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_029

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА І МОДЕЛЬ ДИПЛОМАТІЇ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УМОВАХ
ПОЛІЦЕНТРИЧНОГО СВІТУ (2009–2018 РР.):
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ТА ДИСКРЕТНИЙ ДИСКУРСИ**

Проаналізовано основні напрями зовнішньої політики Європейського Союзу (2009–2018 рр.) та етапи формування його дипломатії в умовах глобалізації. Особливу увагу приділено інституціональному розвитку, здобуткам, проблемам і перспективам Європейської служби зовнішньої діяльності (ЄСЗД).

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, інституціоналізація, дипломатична служба, модель дипломатії, інститути дипломатії, Європейський Союз.

Tsivaty V. EU Foreign Policy and the Model of European Diplomacy in a Multipolar World (2009–2018): the Institutional and Discrete Discourses.

The article deals with the analysis of the main directions of the foreign policy of the European Union (2009–2018) and of the formation stages of its diplomacy under conditions of globalization. It is also focused on the institutional development, achievements, problematic issues and prospects of the European External Action Service (EEAS).

Keywords: foreign policy, diplomacy, institutionalization, diplomatic service, model of diplomacy, institutions of diplomacy, European Union.

Європейський Союз – це досить складний історико-політичний об'єкт, в якому суміщено 28 суверенних держав і європейські владні інститути з наднаціональними повноваженнями. На сьогодні ЄС не можна назвати глобальним актором, який виступає на міжнародній арені з єдиновизначених позицій і «говорить одним голосом – співзвучно». На міжнародній арені в різних інстанціях від його імені виступають різні інституції – Європейська комісія (ЕК), Європейський

центральний банк (ЄЦБ), Голова Європейської ради, Високий представник ЄС із зовнішніх справ та безпекової політики та ін. Зрозуміло, що таке розмаїття інституційних акторів не має можливості представляти інтереси Євросоюзу одночасно й на рівних. Саме тому в кожному конкретному випадку відповідні функції делегуються, формально чи не формально, одному чи декільком агентам (інституціям) [1, с. 26–29].

Інтеграція у сфері зовнішньої політики та безпеки є одним з найбільш амбітних і водночас найбільш суперечливих вимірів інтеграційних процесів в Європейському Союзі, що відповідно має свої історичні інституційні традиції [2, с. 268–274; 3].

З самого початку зовнішня політика і дипломатія були відокремлені від загального кола сфер європейської інтеграції, оскільки до них не можливо було застосувати модель наднаціональної комунітаризації, тобто передачі окремих повноважень на рівень наднаціональних структур. Зовнішньополітична інтеграція розвивалась шляхом створення власних механізмів та процедур із залученням комунітарних органів ЄС, але при збереженні ключової ролі держав-членів у процесі прийняття зовнішньополітичних рішень і рішень у політико-дипломатичній сфері.

Разом з тим, логіка інтеграції зовнішньої політики в Євросоюзі вибудовувалась навколо ідеї становлення і підтримання уніфікованого зовнішньополітичного позиціонування ЄС, його автономної міжнародної суб'єктності та здатності «говорити одним голосом». А для цього необхідне не лише посилення солідарності держав-членів у визначених питаннях відносин із зовнішнім поліцентричним світом, але й запровадження певного ступеню централізації процесу прийняття спільних рішень, в тому числі шляхом створення інституційних механізмів, здатних здійснювати агрегацію позицій національних держав та ретранслювати її назовні в якості спільної позиції Євросоюзу [1, с. 26–29; 4; 5].

Протягом багатьох років ці функції виконували держави, головуючі в Європейській Раді. З набуттям чинності Амстердамським договором деякі повноваження із забезпечення єдності представництва ЄС у зовнішніх зносинах були надані Високому представнику з пи-

тань спільної зовнішньої та безпекової політики, хоча головну роль у формуванні та реалізації зовнішньополітичного порядку денного продовжували відігравати головуючі держави. Поряд з цим, взаємодія із міжнародними партнерами у питаннях, віднесених до комунітарного рівня, відбувалась під проводом Комісії Європейського Союзу, перед усім Комісара із зовнішніх справ.

Така інституційна дисперсія зовнішньополітичних функцій обмежувала ефективність та послідовність діяльності ЄС на міжнародній арені. Тому формування більш злагодженого та цілісного механізму здійснення спільної зовнішньої політики стало одним із головних завдань в ході вироблення Європейської Конституції, підготовка проекту якої покладалась на Європейський Конвент. Саме в ході дискусій у Конвенті у 2002–2003 роках з подачі представника Німеччини, тодішнього державного секретаря МЗС ФРН Гюнтера Плойгера виникла ідея створення окремого органу, покликаного посилити координацію зовнішньополітичної діяльності ЄС, а з нею і вплив євроінтеграційної спільноти у світі.

У результаті, у тексті Європейського Конституційного договору містилось положення про заснування Європейської служби зовнішньої діяльності (ЄСЗД). Однак, відхилення цього документа на референдумі у Франції та Нідерландах відтермінувало реалізацію цього положення. Підготовка та набуття чинності Лісабонського договору знов винесли на перший план питання координації зовнішньої політики Союзу, а з ним і ідею створення ЄСЗД. Але у статті 27 остаточного тексту Лісабонського договору (аналогічно до статті III-296 Конституційного договору) були прописані лише загальні формулювання: «При здійсненні своїх повноважень Високому представнику буде сприяти Європейська служба зовнішньої діяльності. Ця служба буде працювати у співробітництві з дипломатичними відомствами держав-членів та включатиме посадовців з відповідних департаментів Генерального Секретаріату Ради та Комісії, а також персонал, делегований від національних дипломатичних відомств держав-членів. Порядок організації та функціонування Європейської служби зовнішньої діяльності має бути встановлений рішенням Ради. Рада має діяти на підставі пропозицій Високого представника після консультацій з

Європейським Парламентом та після отримання згоди Комісії». Тобто договір фіксував лише сам факт становлення ЄСЗД, тоді як її конкретні повноваження та конфігурація мали бути визначені згодом.

Парадоксально, але попри загальноновизнану необхідність у формуванні цієї структури, її започаткування супроводжувалось бурхливими дискусіями щодо її статусу та повноважень, що, втім, є цілком звичним явищем для брюссельської бюрократії. Ключову роль у цих дискусіях відігравали головуючі у 2009–2010 роках держави, – Швеція та Іспанія – провідні держави-члени ЄС, які мають найбільший вплив у процесі прийняття рішень, – Франція, Великобританія та Німеччина – Європейська Комісія на чолі з Жозе Мануелем Баррозу та, звісно, новопризначений Високий представник ЄС із зовнішніх справ та безпекової політики Кетрін Ештон, яка мала очолювати нову структуру.

Ці дискусії призвели до ухвалення Європейською Радою 26 липня 2010 року базового рішення щодо порядку організації та функціонування ЄСЗД. Цим рішенням визначались основні юридичні рамки, організаційна будова та ключові функції нового органу. Але засади роботи Служби, викладені у базовому рішенні, не створювали чітких і вичерпних умов її функціонування. Низка аспектів як процедурного, так і практичного характеру залишилися без однозначного трактування і повинні були вироблятися безпосередньо у процесі діяльності.

З одного боку, така особливість є цілком іманентною для європейської інтеграції взагалі, яка являє собою безпрецедентний політичний експеримент, що не має прямих історичних аналогів, а тому повинен винаходити інноваційні рішення, оптимізація яких відбувається в ході практичного функціонування і займає, як правило, певний час. Але, з іншого, відсутність остаточної позиції щодо деяких аспектів роботи ЄСЗД або її неоднозначне формулювання відображає наявні протиріччя між провідними учасниками переговорного процесу, розв'язання яких відкладається до того, поки зацікавлені сторони не знайдуть прийнятний компроміс.

Більшість цих протиріч пов'язана з тим, що початковий задум поєднання всіх зовнішньополітичних функцій в одному органі зачіпав інтереси всіх без виключення учасників євроінтеграційних процесів

— як комунітарних інституцій, так і держав-членів. По суті, він являв собою інструмент реконфігурації усталеного інституційного механізму реалізації спільної зовнішньої політики ЄС, а з ним і всієї євроінтеграційної архітектоники. Це не могло не викликати закономірних складнощів, які проявилися ще на етапі становлення ЄСЗД і супроводжують її діяльність й до сьогодні [6, с. 187–194].

Тому ініціативна функція Служби обмежена лише наданням пропозицій в рамках мандату Ради, тоді як центральне місце відводиться координаційній функції, яка полягає у забезпеченні злагодженості та послідовності у реалізації спільної зовнішньої політики.

Щодо перспектив ЄСЗД на перший план виносяться її спроможність здійснювати стратегічне планування зовнішньої політики ЄС, від чого, вочевидь, залежатиме її загальна ефективність та місце в євроінтеграційній архітектурі [7, с. 433–453].

За своїми функціональними якостями ЄСЗД не може вважатися дипломатичною службою «у чистому вигляді». До її повноважень належить координація сфер, які не є типовими для дипломатичного відомства (кризове регулювання, планування цивільно-військових операцій), при тому, що вона позбавлена низки «класичних» для нього функцій, в тому числі функцій консульської підтримки та візового забезпечення, які держави-члени категорично відмовляються включати до компетенції Служби.

Ключова для будь-якого міністерства закордонних справ представницька функція також включена до компетенції ЄСЗД у обмеженому вигляді. Тому більш справедливо буде характеризувати ЄСЗД як інноваційний, експериментальний орган зовнішньої політики інтеграційного об'єднання, покликаний синтезувати позиції його учасників, оптимізувати наявні в нього засоби і виступати від його імені у взаємодії із зовнішнім світом, не підміняючи при цьому первинних функцій національних дипломатичних відомств.

Якщо у функціональному відношенні ЄСЗД являє собою інтеграційний експеримент, то в організаційному плані ця Служба поєднує в собі, з одного боку, ознаки дипломатичного відомства, а з іншого, корпоративні практики Єврокомісії. Як і класичне дипломатичне відомство ЄСЗД складається з центрального апарату та мере-

жі закордонних делегацій. Центральний апарат має складну розгалужену структуру.

Найбільш інноваційним є кадровий аспект діяльності ЄСЗД. Процес відбору та призначення персоналу ЄСЗД відбувається на конкурсній основі, а не шляхом національного делегування чи призначення, що є безпрецедентним випадком для євроінтеграційної спільноти.

Згідно з базовим рішенням, персонал ЄСЗД має виконувати свої обов'язки виключно в інтересах Союзу і не має ані просити, ані приймати інструкції від будь-якого уряду, владного інституту, організації чи особи за межами ЄСЗД та від будь-кого, окрім Високого представника. Разом з тим, в рішенні зазначається, що делегації Союзу мають працювати у тісній кооперації з дипломатичними службами держав-членів та ділитись з ними інформацією.

Отже, питання взаємодії ЄСЗД з державами-членами також не є юридично врегульованим – Служба повинна зберігати свою незалежність від національних урядів і при цьому тісно співпрацювати з дипломатичними відомствами країн ЄС. Знов-таки правила цієї взаємодії доводиться формувати в процесі практичної роботи [8].

Ще однією проблемою, яка на перших порах давалася взнаки, була недостатня прозорість у роботі Служби та несвоєчасне поширення інформації, необхідної для підготовки засідань Ради із зовнішніх справ, а також інформації від закордонних делегацій ЄС [5].

Бачення цієї ролі в багатьох країнах ЄС ще не є остаточно сформованим, і результат цього процесу у великій мірі залежить від трьох факторів: по-перше, прагнення держави до посилення ЄС як глобального актора, по-друге, оцінки того, як функціонування ЄСЗД сприяє чи не сприяє реалізації цього прагнення, і по-третє, реальної користі, так би мовити «доданої вартості» від роботи цієї структури для зовнішньополітичних пріоритетів держав [9].

Нова дипломатична служба Європейського Союзу має великий інституціональний потенціал і відіграє важливу, а іноді й вирішальну роль у керуванні зовнішньополітичними процесами ЄС, сприяє покращенню ефективності координації його зовнішньополітичної та політико-дипломатичної діяльності.

Водночас, створення та функціонування Європейської служби зовнішньої діяльності є виявом тенденції до формування нової моделі дипломатичної роботи і дипломатичних практик, які можна назвати *інтегрованою дипломатією*.

Інтегрована дипломатія проявляється у трьох ознаках: поєднанні класичного переговорного типу відносин між державами з нормативно-ціннісними та економічним просуванням у взаємодії з недержавними акторами; поєднанні в рамках єдиної стратегії політичних і практичних сфер зовнішньої політики, які раніше розвивалися в окремих форматах; поєднанні діяльності національних держав та інтеграційних інституцій.

Разом із тим, повноцінне інституціональне та інтеграційне оформлення цієї моделі ще попереду. Більшість аспектів діяльності ЄСЗД потребують належної оптимізації, усталення й дискретності.

Джерела та література:

1. Ціватий В. Г., Громико О. А. Поліцентричність сучасного світоустрою: мегатренд XXI століття: (інституційний контекст). *Зовнішні справи*. 2014. № 8. С. 26–29.
2. Ціватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Київ, 2000. Вип. 4. С. 268–274.
3. Black J. A *History of Diplomacy*. Reaktion Books, 2018. 312p.
4. Chekalenko L.D. *Foreign Policy of Ukraine: monograph* / Based on the scientific concept of Professor Lyudmyla D. Chekalenko / Scientific editor Rector of the Diplomatic Academy of Ukraine under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine V.G. Tsivatyi. K.: «LAT&K», 2016. 294 p.
5. The EU Presence in International Organizations. Ed. by: Spyros Blavoukos and Dimitris Bourantonis. London, 2012. 221p.
6. Шаповалова О.І. Нормативна сила Європейського Союзу в Східній Європі. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. К., 2009. Вип. 15. С. 187–194.
7. Howorth J. Decision-making in security and defense policy: Towards supranational inter-governmentalism? *Cooperation and Conflict*. 2012. Vol. 47, No. 4. P. 433–453.
8. International Relations. Edited by Stephen McGlinchey. Bristol, England, 2017. Part I: Diplomacy. P. 26–36.
9. The Performance of the EU in International Institutions. Ed by: Sebastian Oberthur, Knud Erik Jorgensen, Jamal Shahin. London, 2012. 336 p.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН НАТО З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено перспективи розвитку відносин НАТО з Європейським Союзом у сфері безпеки. Ситуація, яка виникла сьогодні в рамках Європейського Союзу, є достатньо суперечливою та складною, що не дозволяє зробити чіткий прогноз відносно подальшого розвитку відносин з НАТО.

Ключові слова: Європейський Союз, НАТО, безпека, співробітництво, виклики, загрози.

Vonsovich O. *The Prospects for the Development of NATO's Relations with the European Union in the Sphere of Security.*

The article explores the prospects for the development of NATO's relations with the European Union in the sphere of security. It is proved that the situation that has formed in the European Union today is quite contradictory and complex and does not allow us to make a clear forecast on the further development of relations with NATO.

Keywords: European Union, NATO, security, cooperation, challenges, threats.

Основною проблемою, яку досліджує автор у даній статті, є аналіз чинників, на підставі яких можна визначити перспективи розвитку відносин НАТО з Європейським Союзом у сфері безпеки. Необхідність дослідження цієї проблеми обумовлена зростанням кількості викликів та загроз європейській безпеці, а також ускладненням внутрішньої ситуації в рамках ЄС. Продовження стратегічних відносин НАТО з ЄС обумовлено також і загостренням ситуації у сфері міжнародної безпеки, особливо щодо поширення проявів тероризму.

Проблематика розвитку відносин НАТО з ЄС була досліджена такими вітчизняними науковцями як: О. Бодрук, Б. Парахонський, Г. Перепелиця, О. Полторацький, О. Семенюк, І. Тодоров, С. Толстов, Г. Явор-

ська. Серед зарубіжних авторів можна виділити наступних: Дж. Говорт, Ф. Могеріні, П. Павел, М. Пенс, А. Фог Расмуссен, Є. Столтенберг.

Метою даної статті є аналіз та визначення перспектив розвитку відносин НАТО з Європейським Союзом у сфері безпеки.

Ситуація в ЄС є складною та суперечливою, що ускладнює прогнозування подальшого розвитку відносин з НАТО. Це обумовлено наявністю ряду деструктивних чинників, серед яких можна виділити наступні: дестабілізаційні процеси в економічній та фінансовій сферах; до кінця не вирішене питання щодо нелегальної імміграції; «підвішений» стан процесу виходу Великої Британії з ЄС; можлива корекція векторів зовнішньої політики після виборів у Франції та Німеччині та ряд інших. Найбільш актуальним залишається питання про те, якою буде подальша безпекова політика Європейського Союзу, на чому вона базуватиметься і яким буде новий формат відносин з Північноатлантичним альянсом після приходу до влади Д. Трампа. Не менш важливим є й те, наскільки зміниться геополітична роль США у світі: до яких просторів буде найбільше прикута увага, на які центри сили орієнтуватимуться Сполучені Штати, якими будуть відносини між США та ЄС, між США та Росією. Всі ці обставини змушують керівництво ЄС вибудовувати нову стратегію відносин та лінію поведінки із західним світом.

6 грудня 2016 р. міністри закордонних справ країн-членів НАТО провели зустріч у Брюсселі з метою обговорення ключових викликів у сфері безпеки. Європейський Союз та НАТО розпочали новий етап співробітництва, узгодивши перелік із 42 конкретних заходів по семи різних напрямках, які визначені Спільною декларацією, підписаною у Варшаві в липні 2016 р. [1]. Ці заходи були розроблені спільними зусиллями та затверджені 6 грудня 2016 р. одночасно на засіданні міністрів закордонних справ країн НАТО в Брюсселі, а також Радою Європейського Союзу. Для ЄС цей план став невід'ємною частиною пакету заходів, спрямованого на укріплення політики Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони. «Співробітництво між ЄС та НАТО є основоположним елементом даного пакету», – заявила Верховний представник ЄС у закордонних справах та політиці безпеки Ф. Могеріні [2]. Двома іншими елементами є Глобальна стратегія у

сфері безпеки та оборони, імплементацію якої міністри закордонних справ та міністри оборони країн-членів ЄС затвердили в середині листопада 2016 р., та План дій у сфері європейської оборони, націлений на зміцнення оборонної промисловості та науково-дослідної бази, який був запропонований 30 листопада 2016 р. Європейською Комісією.

Такого роду кроки підтверджують зацікавленість з боку ЄС та НАТО у продовженні стратегічного співробітництва в галузі безпеки та оборони, але наскільки воно відповідатиме задекларованим намірам покаже час. З огляду на останні зміни у світі та Європі об'єднання зусиль у рамках протидії сучасним викликам та загрозам є необхідною умовою збереження цілісної і неподільної безпеки як у регіональному, так і в глобальному вимірах. Збільшення чисельності різного роду небезпек створює ситуацію, в якій саме колективні зусилля повинні становити фундамент для подальшої розбудови сучасної системи європейської та міжнародної безпеки. Основними «стовпами» в даному відношенні повинні виступати саме ЄС та НАТО.

Не дивлячись на зміну відношення США до системи європейської та євроатлантичної безпеки в бік того, що вони повинні забезпечуватися на засадах своєчасних «членських внесків» від країн-учасниць, загальна лінія підтримки стабільності на теренах ЄС з боку США залишається незмінною. Підтвердженням цього є слова віце-президента США М. Пенса, які він сказав під час Мюнхенської конференції з безпеки в лютому 2017 р.: «Сьогодні, завтра і кожен день, будьте впевнені. І в даний час, і завжди в майбутньому США залишаться найбільшим другом та союзником Європи. І президент Трамп, і американський народ повністю прихильні нашому трансатлантичному союзу» [3]. Але, з іншого боку, не потрібно забувати про висловлювання Д. Трампа, яке він зробив ще під час своєї передвиборчої кампанії в березні 2016 р.: «Або вони (країни-члени НАТО – *О.В.*) платять, враховуючи і минулі недоопрацювання, або вони повинні піти геть. І якщо це розвалить НАТО, то нехай так і буде» [4].

Звичайно, потрібно враховувати, що це було ще до того, як Д. Трамп став президентом, і те, наскільки його слова будуть співвідноситись із реальним станом справ покаже час. Зараз ще важко

прогнозувати нову роль США в Європі в цілому і політику щодо ЄС зокрема. Це буде обумовлюватися процесами, які відбуватимуться після виборів у Франції та Німеччині, а також поступовим втіленням у життя передвиборчих ініціатив Д. Трампа. Від цього, також, залежатиме і роль НАТО в європейських справах, і те, наскільки Альянс повноцінно та гарантовано буде надавати безпечову підтримку ЄС.

Актуальним, на думку автора, видається аналіз перспектив розвитку загальної ситуації в ЄС та ролі НАТО в європейських справах. Однією із найбільш пріоритетних проблем залишатиметься міграційна криза. Нова міграційна хвиля може бути спровокована відмовою європейців від виконання умов угоди про стримування мігрантів на території Туреччини (президент Туреччини Р. Ердоган може анулювати цю угоду, що автоматично призведе до відкриття кордонів Туреччини для тисяч біженців та мігрантів з Близького Сходу, які націлені потрапити до Європи). На президентських виборах у Франції значної підтримки дістала М. Ле Пен з її радикальними закликами розпочати процес виходу Франції з ЄС і НАТО. З точки зору НАТО, посилення впливу євроскептиків може внести ряд деструктивних корективів у стан справ в Альянсі. Насамперед, це може вплинути на посилення дисбалансу у формуванні підходів та методів забезпечення європейської та євроатлантичної безпеки, що, в свою чергу, може негативним чином відобразитись на загальній безпековій ситуації в європейському геополітичному просторі.

Кризові тенденції в ЄС загрожують розбалансуванням «європейського ядра» (Німеччина, Франція, Італія, Іспанія) [5]. Хоча за підсумками парламентських виборів у Німеччині блок А. Меркель дістав відносну більшість, новий уряд не вдалося сформувати аж до початку 2018 р. В разі позачергових парламентських виборів в Італії суттєвої підтримки може дістати рух «П'ять зірок» Б. Грілло, який обстоює ідею референдуму відносно виходу Італії із Єврозони. На політичну ситуацію в Іспанії негативно впливає політична криза, спричинена проведенням референдуму про незалежність Каталонії, що загрожує ланцюговою реакцією в інших країнах ЄС. За таких умов, не маючи можливості ефективно проводити стратегічний діалог між основними

безпековими «гравцями», Північноатлантичному альянсу буде значно важче забезпечувати європейську безпеку.

Загальні тенденції не є сприятливими для європейських країн. Їм вочевидь доведеться збільшувати відсоток видатків з національних бюджетів до загального бюджету НАТО. Це може не тільки послабити економічні системи країн-членів Альянсу та сприяти дестабілізації фінансово-економічної ситуації в ЄС. За розбалансування системи доведеться не тільки більше витратити на оборону, але й шукати засоби для стабілізації держав-членів. У такій ситуації вбачаються доцільними актуалізація превентивних заходів з попередження проявів кризових явищ, а також розробка антикризових механізмів, які можуть забезпечити стабільну співпрацю між ЄС і НАТО на колективній основі.

Важливим залишається питання відносин у трикутнику Росія – ЄС – НАТО. З огляду на сучасний стан справ можна передбачити, що в найближчій перспективі спостерігатиметься тенденція посилення напруженості у військовій, безпековій та оборонній сферах. Ураховуючи посилення силового чинника у зовнішній політиці РФ, видається актуальним аналіз її місця в «європейських справах». Можна передбачити, що в найближчій перспективі між Росією та США спостерігатиметься продовження геополітичного суперництва за вплив європейський геополітичний простір включно зі спробами розподілу сфер геополітичного впливу. Одним із центрів цієї боротьби може стати Україна. Можна також передбачити, що США можуть скоротити рівень підтримки України в порівнянні з президентством Б. Обама. Якщо адміністрація Д. Трампа уникатиме постачання летальної зброї Україні, Росія може скористатися такою ситуацією задля посилення свого впливу аж до продовження територіальної експансії у південно-східному напрямі. Такі дії створюватимуть значну небезпеку для ЄС, що потребуватиме відповідного реагування. Проте такої реакції може і не бути через економічне послаблення ряду ключових країн ЄС, які не наважаться в повній мірі протидіяти активним намірам Росії.

Що стосується місця НАТО в цій ситуації та загалом поведінки Альянсу, можна передбачити, що, з одного боку, НАТО всіляко намагатиметься не допустити російської експансії на теренах ЄС, а, з іншого,

практичного боку, може зіткнутися з перешкодами фінансового, політичного, військового та організаційного характеру. Загальна невизначеність розвитку подій в ЄС ставить під загрозу повноцінну реалізацію програм, проєктів, ініціатив та планів Північноатлантичного альянсу щодо забезпечення європейської безпеки, в тому числі й відносно протидії розширенню євразійського геополітичного простору за рахунок європейського.

Для НАТО співпраця між США та РФ у справі спільної протидії тероризму може зіграти як позитивну, так і негативну роль. З одного боку, комбінована тактика стримування та діалогу дасть змогу заручитися воєнною підтримкою РФ в контексті боротьби з деякими спільними викликами та загрозами, а з іншого – заохочуватиме РФ посилювати свою присутність на зовнішніх кордонах ЄС, й тим самим створюватиме небезпеку військового втручання.

В контексті перспектив розвитку відносин ЄС із НАТО потрібно звернути увагу на розміщення в країнах Балтії багатонаціональних сил Альянсу чисельністю до 4 тис. солдат і офіцерів, які призначені для стримування «російської агресії» в регіоні. Питання про розгортання нових багатонаціональних частин у Польщі та в країнах Балтії, призначених для стримування РФ, дістало схвалення на Варшавському саміті НАТО в липні 2016 р. За словами голови воєнного комітету НАТО, генерала збройних сил Чехії П. Павела, чотири бойові групи не призначені виключно для учбових цілей: вони будуть слугувати засобом залякування і, якщо знадобиться, для ведення бойових дій [6]. Російська агресія не є єдиною причиною, на підставі якої відбувається розгортання цих сил на теренах Балтії. До компетенції контингенту НАТО теж входить і боротьба з тероризмом. На додаток до американського батальйону в Польщі, Німеччина направить війська до Литви, Канада – до Латвії, Велика Британія – до Естонії. Інші країни-учасниці НАТО, включаючи Норвегію, Данію, Францію та Польщу, також направлять свої підрозділи у зазначені батальйони.

З точки зору забезпечення європейської безпеки такі дії НАТО на східних рубежах Альянсу можуть бути розцінені як сприяння стабільності і безпеці Європейського Союзу.

Підсумовуючи вищевикладене можна зробити висновок про те, що перспективи розвитку відносин ЄС з НАТО обумовлені необхід-

ністю спільної протидії сучасним викликам та загрозам європейській безпеці, а також загальним посиленням нестабільності на міжнародній арені. Прийняті наприкінці 2016 р. спільні документи безпекового характеру свідчать про продовження й активізацію стратегічного діалогу між ЄС і НАТО.

Важливим питанням залишається те, наскільки озвучена з боку обох сторін риторика знайде своє практичне підтвердження. Чи дійсно все те, що задекларовано в усній та письмовій формі, зможе знайти своє практичне втілення? Багато що залежить від того, чи будуть здатні країни-члени НАТО сплачувати відповідні внески від своїх національних бюджетів до загальної скарбниці Альянсу, тобто, чи зможе надалі НАТО існувати переважно на європейській основі.

Розвиток відносин ЄС із НАТО і безпекова ситуація в Європі визначатимуться станом політичної стабільності у Франції, Німеччині, Італії та Іспанії. Від цього залежатиме, чи буде «європейське ядро» цілісним або ж розбалансованим. Усвідомлення політичними лідерами перелічених країн необхідності подальшого розвитку стратегічного діалогу з НАТО і забезпечення співпраці потрібними ресурсами надасть змогу суттєвого посилення європейського безпекового та оборонного компоненту на відносно незалежній чи автономній основі.

Відповіді на поставлені питання дасть час, але необхідність подальшого розвитку продуктивного стратегічного партнерства між ЄС і НАТО є нагальною вимогою з огляду на наявність ризиків, викликів та загроз європейській та євроатлантичній безпеці. Актуальність подальшого дослідження питань співробітництва ЄС і НАТО у безпековій сфері обумовлена динамічною зміною геополітичної ситуації в Європі та в світі, а також появою нових тенденцій у євроатлантичних відносинах. Подальше дослідження даної проблематики потребуватиме аналізу нових фактів і тенденцій, що сприятиме чіткішому розумінню стану і перспектив європейської безпеки.

Джерела та література:

1. Joint declaration by the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization. Issued on 08 Jul. 2016. *Official website of the North*

- Atlantic Treaty Organization*. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133163.htm
2. ЕС и НАТО вступают в новую эру сотрудничества. *Европейская служба внешних связей*. 07.12.2016. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/16658/es-i-nato-vstupayut-v-novuyu-eru-sotrudnichestva_ru
  3. Мюнхен: Пенс обещает поддержку ЕС и НАТО, Меркель заявляет о важности хороших отношений с РФ. *Euronews*. 18.02.2017. URL: <http://ru.euronews.com/2017/02/18/mike-pence-pledges-unwavering-us-support-for-nato>
  4. Полунин А. Трамп допустил Европу к самообороне. *Свободная Пресса*. 10.11.2016. URL: <http://svpressa.ru/war21/article/160352/>
  5. Polycrisis: сценарии развития. Евросоюз – 2017. *EurAsia daily*. 29.12.2016. URL: <https://eadaily.com/ru/news/2016/12/29/polycrisis-scenarii-razvitiya-evrosoyuz-2017>
  6. Ходаренок М., Солопов М. Батальонами НАТО не за щитить. *Газета.ru*. 19.09.2016. URL: <https://www.gazeta.ru/army/2016/09/19/10204529.shtml>

УДК 504.03:323.2(061.1ЄС)

Перга Т.Ю.

ЄС ТА ЕКОЛОГІЧНІ ЦІННОСТІ

У статті здійснено аналіз екологічних цінностей європейської цивілізації, унаочненням якої обрано Європейський Союз. Розглянуто три покоління екологічних цінностей і їх інтеграцію в політику Європейського Союзу.

Ключові слова: ЄС, екологічні цінності, цивілізація.

Perga T. EU and Environmental Values.

The article analyzes the ecological values of European civilization, which identifies the European Union. Three generations of ecological values have been investigated as well as their integration into the policy of the European Union.

Keywords: EU, ecological values, civilization.

В концепціях всесвітньої історії, розроблених у другій половині ХХ ст. як у Європі, так і за її межами (М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі), європейська цивілізація постає як одна з низки локальних цивілізацій. Історично ядро європейської цивілізації формувалось в західній частині континенту, у регіоні, який сьогодні представлений країнами Європейського Союзу. З огляду на цей фактор, а також зважаючи на геополітичні реалії, ми робимо припущення, що ЄС унаочнює головні тенденції розвитку європейської цивілізації.

Керуючись системним підходом до визначення цивілізації, розглянемо європейську цивілізацію як інтегровану систему, частини якої визначаються відношенням між собою та до цивілізації як цілого. Дослідники другої половини ХХ ст. визначають головним інтегративним чинником цивілізації культуру. Наприклад, Ф. Бродель вважає, що цивілізація – це «простір», «культурний ареал», «збірка культурних характеристик і феноменів» [1]. Процитуємо також визначення класика цивіліології кінця ХХ ст. С. Гантінгтона: «Цивілізація... найвища культурна спільність людей і найширший рівень культурної ідентифікації, крім того, що відрізняє людину від інших біологічних видів. Цивілізація – це найбільші «ми», усередині яких кожен відчуває себе в культурному плані як вдома і відрізняє себе від всіх інших «них» [2, с. 51]. І. Валлерстайн розглядав цивілізацію як «особливий взаємозв'язок світогляду, звичаїв, структур і культури (як матеріальної, так і «високої»), яка утворює своєрідне історичне ціле і співіснує (не завжди одночасно) з іншими різновидами цього феномена» [3].

Цінності є головним елементом культури, основою ціннісно-нормативного механізму, що регулює поведінку груп і спільнот. Суспільний характер цінностей виявляється в тому, що культура кожного суспільства має свою ієрархію цінностей, найбільш важливих та значущих цілей, визнаних у даному суспільстві. Г. Хофштеде, сучасний дослідник цінностей, переконаний, що цінності знаходяться на найглибшому рівні серед важелів прийняття рішень, бо саме вони визначають ідеологічні переконання індивідів та мотивацію їхніх вчинків. Відомий американський соціолог Т. Парсонс наголошує, що саме до цінностей звертаються люди для остаточного обґрунтування своїх дій. Цінності виходять за межі конкретних ситуацій (що можуть ви-

рішуватися індивідом під впливом інтересів і переконань), бо визначають головні цілі й сенс життя [4]. У системі цінностей зафіксовані критерії, визнані суспільством або певною соціальною групою, на основі яких формуються спеціалізовані системи нормативного контролю, відповідні суспільні інститути і ціленаправлені дії людей – як індивідуальні, так і колективні. Тому цінності мають безпосередній вплив на політику держав, визначаючи вектор їхнього розвитку у багатьох сферах.

Стрижнем європейських цінностей виступають ліберальні фундаментальні права і свободи людини, демократичні принципи державного устрою, а також правова і соціальна держава, які у другій половині ХХ ст. постали в якості принципів функціонування державних і політичних інститутів європейських країн та ЄС зокрема. Загострення екологічної ситуації наприкінці століття призвело до зростання ролі екологічних цінностей, які протягом двох останніх десятиліть перетворились на один з головних важелів прийняття рішень у Європейському Союзі. На відміну від традиційних цінностей сучасної європейської цивілізації, які формувалися протягом багатьох століть, екологічні цінності є досить молодими. Активний науковий пошук у цій царині стимулювала поява перших екологічних проблем у європейських країнах (транскордонне забруднення повітря та водного простору, кислотні дощі) в останній третині ХХ ст. Хоча в ЄС наразі не існує чітко структурованої системи екологічних цінностей, згідно нашого аналізу, варто виділити три групи.

У 1960–1970-х рр. сформувались екологічні цінності першого покоління (охорона біорізноманіття, екологічних систем і пустелі, водного і повітряного шару; мінімізація негативного впливу на здоров'я людини), які ми розглядаємо як відповідь на розвиток індустріального суспільства, зокрема негативні наслідки для довкілля. Ці цінності відображені як у міжнародних документах з охорони довкілля (Стокгольмській декларації з навколишнього середовища, низці міжнародних конвенцій з різних сфер захисту довкілля, документах організацій системи ООН і міжнародних зустрічей, проведених під егідою цієї організації та різних установ), так і в документах (стратегіях, планах, програмах) багатьох країн світу.

Переосмисленню відношення людини до довкілля, зокрема зростанню розуміння реальної загрози глобальної екологічної кризи як прямого наслідку науково-технічного прогресу та необмеженого індустріального розвитку сприяла, перш за все, Конференція з навколишнього середовища, що відбулась у Стокгольмі в 1972 р. Вона заклала головні напрями розвитку міжнародної, регіональної і національної екологічної політики. У відповідності до її рішень у цьому ж році держави-члени ЄЕС ухвалили Декларацію щодо програми дій із навколишнього середовища. Також керівники урядів держав-членів ЄС прийняли рішення щодо компетенції союзу, яка включає в себе й екологічну сферу. Всі рішення в новій галузі діяльності базувались на статтях Римського договору 1957 р., які дозволяли його учасникам діяти у сфері, не зазначеній у цьому документі. Подібне розширення компетенції отримало назву ефект спілловера («spillover effect»), а нова сфера інтеграції почала регулюватися директивами. Крім того, спираючись на положення конституційних документів, практична діяльність ЄС в області екології почала будуватись на основі спеціальної середньострокової програми дій по відношенню до навколишнього середовища (на даний час Європейський Союз прийняв сім відповідних програм).

Перша така програма була прийнята у 1973 р. і стала першим офіційним документом, у якому сформульовані основні принципи європейської політики у сфері охорони навколишнього середовища. У цей період відбулось і становлення екологічних стандартів виробництва, які спрямовувались на профілактику забруднення на початковій стадії. Практичний вимір отримав принцип «забруднювач платить». Була прийнята низка директив: Директива Ради 75/440/ЄС про вимоги до якості поверхневих вод, призначених для забору питної води в державах-членах, Директива Ради 76/160/ЄС про якість води для купання, а також Конвенція про охорону дикої флори і фауни і природних місць проживання в Європі (1979 р.), Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1979 р.), Міжнародна угода по тропічній деревині (1983 р.).

Законодавство ЄС цього періоду почало регулювати виробництво і використання хімікатів, обмежило маркетинг і застосування деяких

небезпечних речовин і препаратів, встановило процедуру контролю за відходами індустрії, закріпило процедури узгодження програм скорочення і можливого усунення забруднення, а також класифікації, упаковки і маркування небезпечних речовин, що підлягають реєстрації. На початку 1980-х рр. в ЄС розпочався перехід багатостороннього екологічного співробітництва на постійну міждержавну основу. Крім того, стартував процес віднесення до компетенції інституцій ЄС сфери охорони навколишнього середовища. На підтвердження цього зазначимо, що до 1987 р. Співтовариство прийняло понад 150 актів вторинного законодавства в сфері охорони довкілля.

Протягом 1986–1992 рр. відбулося закріплення компетенції Співтовариства в області навколишнього середовища в Єдиному Європейському Акті (ЄЄА) і легітимація екологічної діяльності. У ЄЄА з'явилась спеціальна стаття, присвячена цьому напрямку діяльності Співтовариства, хоча мова йшла лише про «дії», а не про «політику» або «стратегію». Засади цієї політики були закладені у Договорі про функціонування Європейського Союзу. У п.2 ст.191 визначено принципи, на яких базується екологічна політика: забруднювач платить, принцип запобігання і обережності.

Цей договір у деяких своїх положеннях визначає компетенцію держав-членів у сфері охорони довкілля, які можуть фінансувати і здійснювати політику в сфері довкілля «без нанесення шкоди спільним заходам» [5]. Хоча перший принцип був впроваджений у діяльність співтовариства лише у 1987 р. у Договорі про заснування Європейського Союзу [6], необхідність його включення обговорювалась ще на засіданнях Ради Європи і Європейського Парламенту під час підготовки Першої програми дій з навколишнього середовища. Принцип запобігання і обережності був уведений в дію Маастрихтським договором (1992 р.) [7].

Водночас була суттєво розширена юридична база комунітарних заходів у галузі охорони довкілля. Було встановлено, що всі рішення в цій області приймаються на основі einstimmigkeit. Парламент підключається до прийняття рішень в порядку консультації. Наголосимо, що охорона навколишнього середовища є однією з областей, в якій повноваження розподілені між ЄС та державами-членами.

Як підкреслив В. І. Лозо, у ЄСА були сформовані три основні принципи політики Співтовариства і держав-членів в області охорони навколишнього середовища: запобігання забрудненню, усунення забруднення біля його джерела, відшкодування збитків від забруднення тим, хто в ньому винен, в основі яких лежать екологічні цінності [8].

Екологічні цінності сприяють формуванню екологічної свідомості як в осіб, що приймають рішення, так і у пересічних громадян, створюючи основу для інтеграції екологічних рішень у повсякденне життя і перехід до нового стилю життя.

Інтеграція України до європейського простору ставить на порядок дня завдання більш широкого впровадження екологічних цінностей і розвитку екологічної культури, адже ідентифікація з європейською цивілізацією передбачає не лише теоретичний, а і практичний вимір.

Джерела та література:

1. Бродель Ф. *Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV– XVIII ст.*; пер. з фр. Г. Філіпчук. У 3-х т. К. : Основи, 1997.
2. Хантингтон С. *Столкновение цивилизаций*. М. : АСТ, 2003. 603 с.
3. Валлерстайн И. *Исторический капитализм. Капиталистическая цивилизация*. М.: Товарищество научных изданий КМК, 2008. 176 с.
4. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи. *Лабораторія законодавчих ініціатив*. 2013. URL: http://parlament.org.ua/upload/docs/European_Values.pdf
5. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT>
6. Single European Act. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11986U/TXT>
7. Treaty on the European Union. URL: https://europa.eu/european-union/sites/europaefiles/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf
8. Лозо В.И. *Правовые основы экологической стратегии Европейского Союза (концепция, программное обеспечение, систематизация и комментарий действующего законодательства ЕС)* : монография. Х. : Право, 2008. 368 с.

ЛАТВІЯ В ПОВОЄННИЙ ЧАС ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ

У статті аналізується місце Латвії в системі європейської безпеки, яка розглядається на територіальному рівні. Територіальна система безпеки вивчається як сукупність діючих у безпековій сфері на Європейському континенті інституцій, що впливають одна на одну і в роботі яких бере участь латвійська сторона.

Ключові слова: Латвія, Європейський континент, територіальна система європейської безпеки, безпекові інституції.

*Kirichenko O. **Latvia in the Post-War Period and the Geopolitical Interests of the Great Powers.***

The article focuses on Latvian contribution to European security, which, for the purposes of this study, is understood as a territorial system of regional security. Such system is a combination of interconnected institutions with Latvian participation operating in the field of security, Latvian cooperation with other European countries in the field of security.

Keywords: Latvia, the European continent, the territorial system of European security, security institutions.

Дослідження проблеми дає підстави стверджувати, що рівень співробітництва Латвії з інституціями та окремими країнами, які складають територіальну систему європейської безпеки, є доволі невисоким, попри гостру боротьбу великих держав за вплив на Латвію у повоєнний час. Це може свідчити як про недостатню інтегрованість Латвії в згадану систему, так і про кризу самої системи. Найважливіший результат дослідження – апробація підходу до вивчення регіональної безпеки з системних позицій, що дозволяє ідентифікувати подібні кризи територіальних систем безпеки в інших регіонах світу.

Найважливішими в науці міжнародних відносин є питання війни і миру, проте на практиці ми часто-густо спостерігаємо підміну

понять: замість обговорення вказаного питання вчені-міжнародники і безпосередні учасники міжнародної політики говорять про безпеку. Мир і безпека здебільшого розглядаються в якості синонімічних понять, у результаті чого в науковій літературі та документах з міжнародної політики дотримання безпеки частіше, ніж досягнення миру, згадується в якості мети міжнародної політики.

Безпековий контекст. Традиція розглядати міжнародну політику з точки зору системного підходу нерозривно пов'язана з деколонізацією, яка розпочалася після закінчення Другої світової війни. Наприкінці 1960-х років О.Янг одним з перших запропонував розглядати міжнародну політику з точки зору взаємодії глобальної системи, з одного боку, і регіональних підсистем – з іншого [1]. Цю роботу слід вважати новаторською, тому що в ній вперше робиться наступне припущення: прийнятий на той час поділ світу за імперським принципом на «британську», «французьку» та інші частини невдовзі стане не настільки важливим з точки зору аналізу міжнародної політики, проте значущості набуде розподіл на окремі світові регіони. Саме цей процес і відбувся за півстоліття, яке минуло від часу публікації згаданої статті, але уявляється, що на сьогодні ще зарано говорити про завершення процесу деколонізації, а значущість регіоналізації багаторазово підвищилась.

Ще більше значення регіонів як територіальних підсистем міжнародної політики зросло після закінчення холодної війни, коли криза суверенітету як у країнах третього світу, так і в Європі призвела до виникнення очікувань скорого зменшення ролі держав у міжнародній політиці, в тому числі регіонів. І якщо у більшості прихильників цієї теорії такі очікування пов'язувались з перспективою формування нової системи міжнародної політики, якій характерне домінування мирної взаємодії над збройними конфліктами, то інші дослідники висловлювали побоювання відносно збільшення ролі регіонів [2].

Хоча на даний час можна констатувати, що очікування двадцятирічної давнини, пов'язані із зменшенням ролі держав у міжнародній політиці на користь регіонів, не виправдались, у свій час ці очікування сприяла збільшенню числа досліджень, присвячених зовнішньополітичній регіоналізації: Ф.Тассінарі виявив у теоретичних роботах з міжнародних відносин чотири типи регіонів [3]. Так, він виокремив регі-

они, які формуються, на думку авторів одних теорій, «зсередини» від регіонів, що виникають, на переконання інших дослідників, «ззовні».

Саме регіоналізацію «зсередини» має на увазі Г.М.Федоров, коли пише щодо регіонів як про «територіальні системи» [4]. Він виокремлює регіони за ієрархічним рівнем – від глобального до локального, а також за функціональним типом – політичні, економічні та соціально-культурні. Регіон Європи відноситься за даною класифікацією до мегарегіонів, який можна розглядати і як політичний, і як економічний, і як соціально-культурний регіон.

Соціальний конструктивізм у теорії міжнародних відносин вводить на перший план зазначені уявлення та їхню роль в процесі регіоналізації. Найбільш яскраво даний тезис представлений в роботі Б.Бузана і О.Вевера, в якій вони вводять понятті регіонального комплексу безпеки [5]. Під цим комплексом розуміється регіон, жителі якого мають схожі уявлення про основні виклики власній безпеці. Зокрема, в Європі в якості основного виклику регіональній безпеці сприймається можливість повторення досвіду Другої світової війни, а європейська інтеграція є проектом, спрямованим на мінімізацію вірогідності настання такого сценарію шляхом відмови держав Європи від частини суверенітету.

Досліджуючи місце Латвії в територіальній системі європейської безпеки, слід застосувати комплексний підхід з урахуванням різноманітних теоретичних підходів до формування регіонів як безпекових територіальних систем. Якщо одразу після проголошення незалежності Латвії в країні велася дискусія, чи бути їй нейтральною за прикладом сусідніх Швеції та Фінляндії, чи вибудовувати свою оборонну політику, виходячи з мети приєднання до НАТО в найближчому майбутньому, то після 1995 року латвійські уряди один за одним послідовно впроваджували курс на вступ в Альянс.

При цьому, як в Латвії існувала недовіра стосовно НАТО, так і в останньому щодо офіційної Риги. Як пише З.Озолиня, латвійська еліта не була впевнена в тому, що країни Заходу, навіть після вступу Латвії до Альянсу, будуть захищати її будь-якими засобами у випадку агресії проти неї з боку третіх держав [6]. Водночас, латвійське російськомовне населення також побоювалось, що приєднання країни до

держав Північноатлантичного договору матиме наслідком погіршення й без того непростих відносин між Латвією і Росією. Саме ці перестороги стали причиною того, що 26 лютого 2004 року при голосуванні в латвійському Сеймі з питання вступу в НАТО за висловилися лише 77 зі 100 парламентаріїв [7].

Продемонструвати готовність Латвії, а також її сусідів по Балтійському регіону – Естонії та Литві – до співробітництва у військово-політичній сфері були покликані відповідні спільні проекти трьох балтійських держав. Так, ще наприкінці 1994 року започатковано формування БАЛТБАТу – миротворчого батальйону, службу в якому несли представники всіх трьох країн Балтії, у тому числі в місії з підтримання миру в Боснії і Герцеговині. На думку Р.Сапронаса, створення батальйону не лише продемонструвало спроможність балтійських держав до взаємного співробітництва, але й зробило значний внесок у створення збройних сил в цих країнах, враховуючи, що після розпаду СРСР і виводу радянських військ з території Латвії, Литви та Естонії останнім довелося формувати свої армії фактично «з нуля» [8].

Висновки. Найважливішими політичними елементами територіальної системи європейської безпеки, в яких бере участь Латвія, є ОБСЄ, НАТО та Європейський Союз. Проте рівень співробітництва латвійської сторони в межах згаданих міжнародних інституцій є неоднорідним. Наприклад, співпраця Латвії у військовій галузі із сусідніми Естонією і Литвою навіть знизилася після вступу всіх трьох балтійських країн у НАТО в 2004 році. З іншого боку, навіть окремі спроби ОБСЄ оцінити ситуацію в Латвії у сфері дотримання прав нацменшин наражаються на різке неприйняття латвійської еліти, представленої, головню, етнічними латишами. Державний суверенітет залишається для латвійців значущою цінністю, а ідеї відмови від його частини на користь інституцій ЄС відкидаються більшістю населення країни. Ця ситуація може свідчити про те, що Латвія залишається порівняно «молодою» учасницею територіальної системи європейської безпеки. Її елітам і населенню ще доведеться пройти значний шлях до повної інтеграції у вказану систему, в першу чергу, в соціально-культурному плані. При цьому, викладена ситуація може свідчити й про те, що сама територіальна система європейської безпеки переживає на сьо-

годні болючий процес трансформації, обумовлений, серед іншого, й фактором активного залучення до нього Латвії. Коли цей період перетворень завершиться, згадана система вже не буде такою, як раніше. Механізми функціонування нової системи, за участі в тому числі й Латвії, формуватимуться з низки компонентів, що взаємно впливають один на одного, таких як інституції, міжнародне співробітництво та сприйняття найважливіших викликів і загроз.

Джерела та література:

1. Young O.R. Political Discontinuities in the International System. *World Politics*. 1968. Vol. 20, No. 3. P. 369–392.
2. Käkönen J., Lähteenmäki K. *Regionalization and the Theory of International Relations*. Tampere, 1995.
3. Tassinari F. *Mare Europaeum: Baltic Sea Region Security and Cooperation from Post-Wall to Post-Enlargement Europe*. Copenhagen, 2004.
4. Федоров Г.М. *Регион как территориальная система. Балтийский регион*. 2010. № 1. С. 20–27.
5. Buzan B., Wæver O. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge, 2003.
6. Ozoliņa Ž. European Security and Defense Policy: The Latvian Perspective. *New Security Issues in Northern Europe: The Nordic and Baltic States and the ESDP* / ed. by C. Archer. N. Y., 2008. P. 115–138.
7. Latvijas Republikas Saeima. Par Ziemeļatlantijas līgumu (2.lasījums. Steidzams). 26.02.2004. 09:36:48 bal013. Arhivs. URL: http://www.saeima.lv/sleno/2002_8/st_040226/Balsoj/013.htm.
8. Sapronas R. BALTBAT and Development of Baltic Defense Forces. *Baltic Defense Review*. 1999. No. 2. P. 55–70.

УДК 94(410)

Іванов Д.І.

ОСНОВНІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА УЧАСТЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ВІЙНАХ ТА КОНФЛІКТАХ

Посилення політичної нестабільності в світі, викликане наслідками референдуму з питання Brexit у Великій Британії та перемо-

гою Д. Трампа на президентських виборах в США, підняли на порядок денний питання, пов'язані з функціонуванням інституційних механізмів прийняття політичних рішень, у тому числі з питання участі демократичних держав у військових конфліктах за кордоном.

Ключові слова: зовнішня політика, Велика Британія, Консервативна партія, Лейбористська партія, Ліберально-демократична партія, військові конфлікти.

Ivanov D. The Attitude of Major Political Parties to Britain's participation in military conflicts.

The increased political instability in the world, caused by the aftermath of the Brexit referendum in the UK and D. Trump's victory in the US presidential elections, raised issues related to the functioning of institutional political decision-making mechanisms, including the participation of democratic states in military conflicts abroad.

Keywords: foreign policy, Great Britain, Conservative party, Labour party, Liberal Democrats, military conflicts.

Проблема участі демократичних держав у військових конфліктах є достатньо актуальною темою у зв'язку з посиленням нестабільності в світі в останні роки викликаній посиленням популістичних сил в розвинутих країнах та появою нових локальних конфліктів. За таких обставин розгляд позиції британських політичних партій до участі Великої Британії у конфліктах видається важливою темою для дослідження.

Позицію політичних партій можна поділити за лінією політичного реалізму – ідеалізму. Консерватори ставили в пріоритет національні інтереси, в той час як лейбористи інтернаціональну співпрацю держав та дипломатичні методи врегулювання [1, р. 30–33]. Переходячи до розгляду кейсів реагування на військові конфлікти варто зазначити, що, на думку дослідників, головною відмінністю у відношенні політичних акторів до конфліктів в постбіполярну добу стала поступова гібридизація конфліктів, що призводило до розмивання межі між міждержавним насильством, організованою злочинністю та порушеннями прав людини [2, р. 2]. Якщо під час

Фолклендської війни (1982 р.) та окупації Кувейту С. Хусейном (1990–1991 рр.) політична еліта мала достатньо чітке уявлення про те, хто є учасниками конфлікту та що треба зробити для його розв'язання (як дипломатичними, так і військовими методами), то вже під час Боснійської кризи (1992–1995 рр.) вони опинилися перед дилемою, оскільки як втручання так і невтручання в конфлікт мало серйозні ризики, які неможливо було ігнорувати та ускладнювало прийняття конструктивного рішення.

У випадку Фолклендської війни було мало місця для інтерпретації: аргентинська військова хунта вирішила покращити своє політико-економічне становище окупувавши острови з розрахунку, що Велика Британія не буде розпочинати ескалацію в іншій частині світу, що виявилось помилкою. Позиція консервативного уряду М. Тетчер та опозиційних сил була майже ідентичною в тому, що мова йшла про відверту агресію, якій треба дати відсіч. Лідери лейбористської опозиції тверезо оцінювали ситуацію та вірогідну неминучість військових дій, але вони не могли публічно підтримувати дії уряду, оскільки це могло підірвати довіру виборців. За таких обставин лейбористи підтримували дипломатичні заходи кабінету М. Тетчер, але критикували застосування військової сили [3, р. 84].

Наступна міжнародна криза, пов'язана з анексією Кувейту Іраком, розвивалась за тією ж логікою, тільки вже не в якості регіонального конфлікту, а в якості глобального. «Буря в пустелі» (1991 р.) стала останнім конфліктом який відбувався за логікою Холодної війни, з чітко визначеними супротивниками та заходами для його вирішення. Позиція уряду М. Тетчер акцентувала увагу на недопущення військової агресії та небезпечності даного прецеденту для міжнародних відносин. На думку консервативного уряду ігнорування цієї акції створювало б загрозу для малих держав та підривало б авторитет міжнародних інституцій, в першу чергу ООН [3, р. 95]. Більшість депутатів парламентських фракцій погоджувалися з необхідністю деокупації Кувейту. Єдиним питанням яке стало причиною дебатів на засіданнях був мандат ООН на операцію. Лейбористи продовжували, як і раніше, наполягати на необхідності узгоджувати свої дії з міжнародними інституціями для посилення їх дипломатичної легітимності. В свою

чергу М. Тетчер скептично відносилася до спроможності Ради безпеки ООН прийняти резолюцію через можливе вето.

З початком Боснійської війни британські можновладці зіштовхнулися з гібридним конфліктом в якому не було зрозуміло якою має бути реакція уряду, Ігнорувати конфлікт було неможливим, оскільки бойові дії відбувалися на європейському континенті. Не дивлячись на те, що в обох партіях були голоси за повномасштабне втручання, партійне керівництво та більшість депутатів Парламенту, практично до самого кінця конфлікту в 1995 р., дуже обережно обговорювали будь-яку можливу інтервенцію, оскільки зупинення конфлікту такого масштабу потребувало б військового контингенту який би вимірювався сотнями тисяч осіб та мав би розмежувати комбатантів на невизначений проміжок часу. Іншою важливою причиною небажання Великої Британії втручатися в конфлікт була відсутність впевненості в популярності такого рішення у виборців [3, р. 111].

Після смерті Дж. Сміта та обрання Т. Блера новим лідером Лейбористської партії (1994 р.), який представляв платформу «Нового лейборизму», в партії відбулася ревізія ставлення до гуманітарних інтервенцій. Це призвело до суттєвих змін у британській зовнішній політиці після перемоги лейбористів на парламентських виборах у травні 1997 р. Головною новацією у зовнішньополітичній доктрині стало впровадження етичного виміру у діяльності Форін офісу. Новий міністр закордонних справ Р. Кук, як і Т. Блер, почав пропагувати цю концепцію після трагедії в Сребрениці (липень 1995 р.). Нова концепція була використана під час загострення Косовської кризи (1999 р.), в розв'язанні якої Велика Британія брала участь разом з іншими провідними державами, застосувавши бойову авіацію. Головна мотивація уряду Блера щодо військового втручання у конфлікт полягала у бажанні не допустити повторення Боснійської кризи з масовими етнічними чистками, жертвами серед цивільного населення та запобігти потенційній дестабілізації Балканського півострову, яка б могла зачепити весь європейський континент.

Після терактів 11 вересня 2001 р. та початку «війни з терором», яку проголосила адміністрація Дж. Буша-молодшого, Т. Блер заявив про цілковиту підтримку дій союзника, а згодом – і про долучення до

інтервенції в Афганістані (2002 р.) з метою повалення режиму Талібану та захоплення організатора терактів Усами бін Ладена. Серед головних причин участі Британії в інтервенції Т. Блер називав боротьбу з тероризмом, яка до того ж розглядалась в контексті 5 статті статуту НАТО та гуманітарної кризи в регіоні. Блер досить вдало зміг збалансувати прагматичну та моралістичну риторику, що дозволило йому отримати підтримку як власної партії, так і консервативної опозиції [4, р. 11].

У випадку з Афганістаном обидві партії беззастережно підтримали уряд, оскільки він чітко сформулював причини для проведення операції, чого не було у випадку з Другою іракською війною (2003 р.). Початково Т. Блер, як і його кабінет, не мали намірів проводити військову операцію проти режиму С. Хусейна. Їм здавалося більш раціональним зосередитися на боротьбі проти Талібану та Аль-Каїди в Афганістані. Однак, він мав враховувати плани адміністрації Дж. Буша-молодшого, оскільки займав проамериканську позицію. Проблема полягала в тому, що в міжнародному праві не існувало обґрунтування для проведення такої операції зі зміни правлячого режиму, тому єдиним легітимним приводом могла стати наявність в Іраку зброї масового ураження. Т. Блер погодився підтримати США, але він пішов на це не узгодивши свою позицію з власним кабінетом, що викликало обурення як серед міністрів так і серед діячів лейбористської партії, оскільки Блер порушував партійні традиції [3, р. 134]. Близько чверті лейбористської фракції в палаті громад проголосувала проти операції в Іраку, що було найбільшим виявом протесту депутатів проти політики партійного керівництва за останні 150 років.

Таким чином, розпад біполярної системи призвів до необхідності перегляду відношення британських політичних партій до участі Великої Британії у військових конфліктах. Початок застосування засобів гібридної війни та розмивання межі між комбатантами та нон-комбатантами змусили політичну еліту шукати відповіді на складні питання, пов'язані з необхідністю врегульовувати конфлікти в короткий термін задля підтримки регіональної стабільності. Досвід гуманітарних інтервенцій, в першу чергу повалення режиму С Хусейна в Іраку, продемонстрував, що відсутність впевненості в наслідках військової

операції може призвести до відсутності політичного консенсусу з цього питання в істеблішменті та суспільстві та лише посилити нестабільність в регіоні проведення операції.

Джерела та література:

1. Keohane D. From Suez to Kosovo: British Political Parties on the Use of Force. *Contemporary British History*. May 2003. Vol. 17, Issue 2. P. 29–48.
2. Kaldor M. *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Cambridge, Polity Press. 1999. 256 p.
3. Phythian M. *The Labour Party, War and International Relations, 1945–2006*. Routledge, 2007. 200 p.
4. Holland J., Aaronson M. Dominance through Coercion: Strategic rhetorical balancing and the tactics of justification in Afghanistan and Libya. *Journal of Intervention and Statebuilding*. 2014. Vol. 8, Issue 1. P. 1–20.

УДК 94: 327+323.1

Метельова Т.О.

НАЦІОНАЛЬНІ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ ЯК СКЛАДНИК СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто причини відмінностей у культурах історичної пам'яті в європейських країнах усталеної і молодшої демократії та їх впливу на сучасні міжнародні відносини. Встановлено, що політизація минулого є невід'ємним складником його функціонування в сучасному.

Ключові слова: колективна пам'ять, політика пам'яті, меморіальні дослідження, Голокост, тоталітарне минуле.

Meteliova T. National Memory Policies as a Component of Contemporary International Relations.

The article examines the reasons for differences in the cultures of historical memory in European countries of established and young democracies and their influence on contemporary international relations.

It is discovered that the politicization of the past is an integral part of its functioning in the contemporary time.

Keywords: *collective memory, memory policy, memorial research, the Holocaust, totalitarian past.*

Сьогодні дослідження історичної пам'яті (memory studies) перетворилися на один з потужних напрямів сучасного соціогуманітарного знання. Загальновизнаним їх здобутком є констатація факту селективного характеру колективної пам'яті. Ситуація «розриву з минулим», яку, за П. Рікбором, нині переживає суспільство, призводить до того, що минуле відновлюється і функціонує як невід'ємний складник сучасного не через живу пам'ять, а через історичну реконструкцію.

Глобалізація стала серйозним викликом для memory studies, адже, з одного боку, у межах класичних теорій, що мали справу переважно з націями і конфесіями, ставлення до гіпотетичного феномену загальносвітової пам'яті є доволі скептичним – аж до ствердження того, що виникла транспарентність культурних кордонів тягне за собою анігіляцію будь-якої локальної пам'яті й настання «епохи загального презентизму», за якого минуле розмивається у віддзеркаленнях сучасного. Одним з найбільш відомих і шанованих скептиків в оцінці впливу глобалізаційних процесів на функціонування колективної пам'яті є Я. Ассман. З іншого боку, опоненти «меморіальних скептиків» – прибічники «глобальної пам'яті» апелюють до реальних фактів постійного впливу глобалізаційних процесів на обговорення проблем колективної пам'яті, її змін у бік розмикання її локальних рамок і зростання транспарентності національних і групових дискурсів пам'яті під впливом розвитку телекомунікацій і цифрових медіа (медіатизації пам'яті) та зростаючої мобільності населення.

Вихід дискусій про пам'ять за межі державно-національних просторів призвів до того, що до їх темпорального виміру як зв'язку між поколіннями одного простору дедалі більше додається вимір просторовий, що постає як глобальний контекст: «тепер кожна нація, що конструє образ свого минулого, робить це «на очах» інших націй, в контексті світового дискурсивного простору. Безпосередньо в життя цю політику на національному рівні проводять різні комісії

з «істини і примирення», інститути національної пам'яті тощо» [3, С. 468].

Неусувний чинник політизації історичної пам'яті, екстрапольований на сферу міжнародних відносин, незрідка має небезпечний деструктивний потенціал. Особливої гостроти набуває політизація пам'яті, пов'язаної з подіями минулого століття. За влучним зауваженням відомого історика О. Міллера, «конфлікти у сфері інтерпретації минулого на світовій арені набули настільки гострого характеру, що в побут увійшло поняття «війни пам'яті». Як аргументовано доводять автори збірника «Пам'ять і влада в повоєнній Європі» (2002 р.), в умовах холодної війни одні й ті самі події Другої світової війни (зокрема, Голокост) зазнавали у двох політико-ідеологічних таборах цілком різної комеморації залежно від політичного контексту. Після руйнації соціалістичного табору переформатування пам'яті про війну й повернення до історії активно відбувалося з обох боків колишньої залізної завіси. Однак воно йшло відмінними шляхами й мало різні наслідки в країнах усталеної та молодой демократії. Тому є кілька причин.

По-перше, на відміну від країн Західної Європи, що пройшли період активного націєтворення у ХІХ ст., потреби національного будівництва в країнах колишнього соцтабору вкрай актуалізували проблеми історичної пам'яті й не могли не призвести до заперечення й певного забуття комуністичного етапу як не релевантного потребам націєтворення. Відповідно зросла роль апеляції до попередніх часів і, зокрема, до часів докомуністичного національного державотворення. «Історія в цьому регіоні виявилася знову мобілізована на службу патріотизму, національній єдності і цілям соціальної інтеграції.

Таким чином, у країнах Центральної та Східної Європи на рубежі ХХ–ХХІ ст. виявилось можливим спостерігати ті явища «націоналізації історії», які Захід пройшов у ХІХ ст.» [3, С. 472]. А отже підвищений ступінь політизації минулого зумовлений не лише суб'єктивними позиціями політичних гравців, а й цілком об'єктивно – логікою розгортання націєтворчих процесів у країнах молодой демократії.

По-друге, способи й напрями переосмислення минулого було детерміновано відмінними формами повоєнного розвитку країн у двох політико-ідеологічних таборах.

Зовнішній напрям практичного втілення визнання відповідальності Німеччиною було окреслено ще у вересні 1951 р., коли канцлер ФРН Конрад Аденауер заявив про готовність обговорити можливість виплати компенсацій жертвам Голокосту. У вересні 1952 р. було підписано угоду, за якою Німеччина взяла на себе зобов'язання виплатити у товарній формі Ізраїлю 3 млрд марок протягом 14 років. Крім того, за Федеральним законом про компенсацію 1953 р. право на неї отримали деякі категорії фізичних і юридичних осіб, з них – 270 тис. євреїв. Надалі було прийнято низку інших програм компенсацій, за якими виплати отримали ще десятки і сотні тисяч людей. Загальна сума виплачених Німеччиною компенсацій Ізраїлю станом на 2013 р. склала більше 70 млрд доларів [7]. У травні 2013 р. урядом Німеччини було прийнято рішення про подальшу виплату компенсацій на додаткову суму 1 млрд доларів євреям, які постраждали в роки Другої Світової війни від нацистського режиму. Ці виплати здійснені Асоціацією матеріальних претензій до Німеччини до 2017 р. [2]. У лютому 2018 р. уряд Німеччини дав згоду в офіційному порядку визнати особами, які пережили Голокост, 25 тисяч алжирських євреїв. Такий статус означає, що й ці особи отримують відповідну матеріальну компенсацію [5].

Для Франції переломним моментом в усвідомленні своєї відповідальності стала промова президента країни Жака Ширака, проголошена ним у 1995 р. на стадіоні «Велодром» (що символічно, оскільки саме цей стадіон у 1942 р. під час проведення т. зв. операції «Вельд'Ів» з затримання і подальшого знищення французьких євреїв був місцем їх утримування перед відправленням в табори смерті). У промові президент Франції визнав відповідальність французів за депортацію євреїв до таборів смерті в часи Голокосту. У сфері зовнішньої політики відповідне визнання своєї провини й відповідальності реалізувалося значно повільніше: у лютому 2009 р. Адміністративний суд Франції визнав, що під час правління режиму Віші з 1942 по 1944 рр. у табори було депортовано 76 000 євреїв. Винесене судове рішення стало офіційним визнанням причетності французького уряду часів Другої світової війни до Голокосту. З 2009 по 2014 рр. Францією було виплачено Ізраїлю понад 6 млрд доларів компенсацій. У 2014 р.

урядом Франції ухвалено рішення про виплату компенсацій жертвам Голокосту, що нині мешкають у США [8].

Низка урядів раніше окупованих нацистами і союзними нацистам країнами Європи через десятиліття після війни також взяли на себе зобов'язання з реституції майна євреїв, конфіскованого в 1939–1945 рр., а також комуністичними режимами Східної Європи після закінчення війни. Такі програми, зокрема, були прийняті у 2008 р. – у Бельгії, у 2009 р. – в Литві [6].

Однак наголос на однаковій злочинності режимів є певним і першим фактичним визнанням відповідальності західноєвропейських країн за «повоєнну зраду». Підтвердження небезпідставності формування у народів країн ЦСЄ історичного дискурсу жертви отримали свій розвиток у Вільнюській декларації Парламентської асамблеї ОБСЄ від 12 червня – 3 липня 2009 р., у якій ствердження унікальності Голокосту поєднано з визнанням однакової відповідальності нацистського й сталінського режимів за «геноцид, порушення прав и свобод людини, військові злочини та злочини проти людства» [4].

Підсумовуючи, слід відзначити, що підвищений ступінь політизації минулого в транзитивних суспільствах зумовлений не стільки суб'єктивними чинниками – позиціями політичних гравців чи політичною кон'юнктурою й потребами часу, а й цілком об'єктивно – логікою розгортання націєтворчих процесів у країнах молоді демократії. В умовах глобалізації національні історичні дискурси виходять за державні межі й перетворюються на чинник міждержавних відносин.

На сучасному етапі такі процеси мають доволі деструктивний потенціал і призводять до суперечностей і виникнення «війн пам'яті». Сьогоднішні війни пам'яті, спричинені процесами переосмислення власного минулого в європейських країнах молоді демократії і зростанням національного самоусвідомлення – це, по суті, змагання націй за визнання їхнього статусу жертви.

Джерела та література:

1. Александер Дж. Культурная травма и коллективная идентичность. *Социологический журнал*. 2012. № 3. С. 5–40.
2. Василенков С. Германия все платит жертвам Холокоста. *Pravda.ru*.

URL: <https://www.pravda.ru/world/europe/european/03-06-2013/1159270-holokost-0/>.

3. Васильев А. Memory Studies: единство парадигмы – многообразие объектов (обзор англоязычных книг по истории памяти). *Новое литературное обозрение*. 2012. Вып. 117. С. 461–480.
4. Вильнюсская декларация Парламентской ассамблеи ОБСЕ и резолюции восемнадцатой ежегодной сессии. Вильнюс, 29 июня – 3 июля 2009 года. URL: <https://www.oscepa.org/documents/all-documents/annual-sessions/2009-vilnius/declaration-6/265-2009-vilnius-declaration-rus/file>.
5. Германия впервые выплатит алжирским евреям компенсации за Холокост. *Европейская правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2018/02/6/7077121/>.
6. Евреи «Северного Иерусалима» получают компенсацию в размере 37 млн евро. *News.ru.co.il*. URL: <http://www.newsru.co.il/world/14jul2009/litva702.html>.
7. Клеймс конференс. *Электронная еврейская энциклопедия*. URL: <http://eleven.co.il/diaspora/public-organizations/15400/>.
8. Косяков С. Франция выплатит компенсации пострадавшим от Холокоста евреям. *DW*. URL: <https://www.dw.com/ru>.

ЧАСТИНА II

ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ США

УДК 32.330.341.1

Васильєв О.А.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ США ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС

Науково-технічний прогрес відіграє основоположну роль у формуванні сучасного військово-промислового комплексу. Рівень національної науки значною мірою визначає фундаментальні основи економічної і військової безпеки держави.

Ключові слова: наука, науково-технічний прогрес, військово-промисловий комплекс, зовнішня політика.

Vasyliiev O. The Scientific and Technological Aspects of the U.S. Foreign Policy Concept.

Scientific and technological progress is making the main role in formation of modern military-industrial complex. The level of the national science determines to a great extent the fundamental bases of economical and military state security.

Keywords: science, scientific and technological progress, military-industrial complex, foreign policy.

Характерною ознакою нинішнього світу є його складність і швидкі зміни завдяки глобалізації, розповсюдженню технологій і демографічним зсувам. Глобалізація впливає практично на всі аспекти людської діяльності. Люди, продукти та інформація перетинають кордони з безпрецедентною швидкістю у величезній кількості, діючи як ката-

лізатор економічного розвитку і в той же час підсилюючи напругу в суспільстві, боротьбу за ресурси і політичну стабільність. Головним для глобалізації є розповсюдження нових технологій, що дозволяє розвивати світове інформаційне середовище і надає можливість обмінюватись інформацією і знаннями [1].

Коли розповсюдження технологій торкається військових систем, воно кидає виклик тим перевагам, які здавна мають США, зокрема, в таких сферах як раннє попередження та високоточні ударні озброєння. Створюючи нові можливості, сили та засоби для протидії можливим загрозам, США намагаються підтримувати достатній науково-технічний і військово-промисловий потенціал для захисту своїх національних інтересів.

Досвід Першої світової війни показав можливості науки і техніки у створенні нового озброєння: авіації, танків, підводних човнів. Це викликало появу нових концепцій досягнення перемоги шляхом «повітряної війни» (Джуліо Дуе в Італії), «танкової війни» (Джон Фуллер у Великій Британії, Гейнц Гудеріан у Німеччині), «підводної війни» в акваторії світового океану. Командування США і Великої Британії притримувалось стратегії «морської сили», Франція виходила зі стратегії позиційної війни, а в Німеччині розроблялася концепція «блискавичної війни» (бліцкригу) [2].

Друга світова війна виявилася несхожою на попередні, значно більш маневреною, з використанням великої кількості найсучаснішого озброєння та новітнього обладнання. Зокрема, створення радарів і побудова системи радіолокаційної розвідки та попередження обумовили виграш Великою Британією повітряної війни. Значну роль зіграли британські математики у розшифровці кодів німецьких інформаційних повідомлень, що сприяло перемозі у війні на морі з підводними човнами. Фактично наявність потужного наукового і військово-промислового комплексу відіграла вирішальну роль у перемозі союзних сил над Німеччиною і Японією. Поява атомної зброї викликала необхідність розробки ядерної стратегії. Розвиток інформаційних технологій призвів до появи концепції сітьоцентричної війни.

Вивченню проблем формування сучасної зовнішньополітичної концепції США присвячена велика кількість робіт військових експер-

тів і науковців: Л.Г. Івашова [3], О.С. Караганова [4], Ф.О. Лук'янова [5], В.М. Конишева [6], О.В. Потехіна [7], С.В. Толстова [8] тощо.

Проблема ролі науково-технічного прогресу у забезпеченні військової безпеки США і створенні ефективної національної зовнішньополітичної концепції потребує подальшого детального вивчення.

Аналіз заходів, зокрема, у науково-технічній сфері, що застосовуються США в рамках формування зовнішньополітичної концепції, дозволить виділити ті, які могли б бути корисними для України у розробці концепції національної оборонної стратегії.

Сполучені Штати Америки нині – найпотужніша держава у світі, яка володіє унікальними перевагами в технологіях, енергетиці, в питаннях альянсів і партнерств. Внутрішні витрати на дослідження та розробки у США становлять 2,77% ВВП [9]. Оборонний бюджет США складає 611 млрд. дол. на рік і є найбільшим у світі [10]. Керівництво країни робить ставку у такій критично важливій справі, як втілення технологічних нововведень у військовій структури, на проривні науково-технічні досягнення.

Стратегія національної безпеки США відносить до постійних національних інтересів наступні:

- безпека США, їх громадян, американських союзників і партнерів;
- сильна, інноваційна, розвинута американська економіка, яка сприяє створенню сприятливих можливостей і процвітання;
- дотримання універсальних цінностей у себе вдома і в усьому світі;
- заснований на правилах міжнародний порядок, який підтримується під керівництвом США і спрямований на зміцнення миру і безпеки;
- створення сприятливих умов для протистояння глобальним викликам.

Стримування прямого нападу на США і їх союзників є першочерговою задачею. Вона потребує наявності обороноздатних сил і засобів на території США і в пріоритетних регіонах, а також їх прив'язки до звичайних і ядерних сил. Стратегічні сили США знаходяться у постійній готовності. Захист території США підсилено за рахунок

угоди з Канадою про Командування повітряно-космічною обороною Північноамериканського континенту. Це партнерство забезпечується додатковими інвестиціями в кібернетичні сили і засоби, які призначені захищати життєво важливі мережі та інфраструктуру.

Міжнародні обставини у сфері безпеки сьогодні є найбільш непередбачуваними за всі роки після Другої світової війни. Останнім часом порядок у світі значно ослабшав, військові переваги США почали зменшуватися. Нині США стикаються з чисельними викликами у сфері безпеки з боку традиційних державних сил і трансрегіональних співтовариств у складі субдержавних угруповань. Протягом багатьох років США розглядали СРСР, а потім РФ як основну ворожу державу, оскільки тільки Росія є на сьогоднішній день країною, яка може гарантовано знищити Сполучені Штати Америки завдяки своїм потужним ракетно-космічним силам. Останнім часом США розглядають також Китай, Іран і КНДР як вірогідних супротивників.

Усі вони прагнуть скористатися тими перевагами, які надають швидкі технологічні зміни. У майбутньому конфлікти можуть виникати швидше, тривати довше і будуть відбуватися на значно складнішому в технічному плані полі бою.

Плануючи і проводячи глобально інтегровані операції, збройні сили США працюють у тісній взаємодії з іноземними партнерами та іншими американськими відомствами, розробляючи для країни стратегічні варіанти дій. Військове командування США визначає наступні стратегічні пріоритети: підтримку безпечних, надійних та ефективних сил ядерного стримування; забезпечення захисту території країни; оптимальне планування з урахуванням ресурсів та інформації; удосконалення глобальної оперативності; підвищення ефективності та віддачі.

США вкладають великі кошти у підтримку та вдосконалення ядерного комплексу, зміцнюють потенціал управління стратегічними і регіональними ядерними силами, створюють засоби оборони від обмеженого нападу з використанням балістичних ракет, захищають кібернетичні системи і об'єкти фізичної інфраструктури. До ключових елементів внутрішнього оборонного потенціалу відносяться: надійні системи виявлення і сповіщення космічного і наземного базування;

комплексна архітектура збору, аналізу і розповсюдження розвідувальної інформації; сили перехоплення наземного базування; кібернетичні сили; наземні, повітряні і військово-морські сили у стані бойової готовності.

Усі ці сили і засоби дозволяють захистити США від високотехнологічних та терористичних загроз. Особливе занепокоєння викликає розповсюдження балістичних ракет, високоточної зброї, безпілотних систем, космічних і кібернетичних сил і засобів, а також зброї масового враження. Ефективні, цілеспрямовані і гнучкі процеси є засобами досягнення стратегічних цілей. Видам збройних сил і родам військ надається можливість проводити модернізацію і заміну важливої техніки і озброєння. Метою є зміцнення сил стримування з одночасним забезпеченням довгострокової бойової стійкості за всім сектором проєціювання сили.

У Стратегії важлива увага приділяється збереженню якісної переваги збройних сил, зокрема, удосконаленню загальної оперативної сумісності. Розробляється новий набір стандартів оперативної і функціональної сумісності для майбутніх сил і засобів. Пріоритетом є створення об'єднаного інформаційного середовища, розвиток глобально інтегрованого тилового забезпечення, а також побудова інтегрованої спільної системи розвідки, збору інформації і рекогносцировки.

Важливими елементами протидії космічним, кібернетичним і гібридним загрозам є системи виявлення і сповіщення космічного і наземного базування; інтегровані й стійкі платформи розвідки, збору інформації і рекогносцировки; стратегічні перевезення; високоточна далекосяжна зброя; засоби протиракетної оборони; підводна зброя і системи; транспортні засоби і техніка з дистанційним управлінням; війська спеціального призначення; кібернетичні сили тощо. Приділяється увага також і вдосконаленню глобальних систем матеріально-технічного забезпечення, інфраструктури управління, модернізації ядерної тріади, захисту країни від асиметричних загроз. Враховується, що нові технології впливають на розрахунки в питаннях стримування і врегулювання конфліктів, підсилюючи невизначеність і скорочуючи простір для прийняття рішення. Наприклад, напад на національні системи зв'язку і виявлення може відбутися без попередження, що

негативно вплине на можливості оцінки обставин, налагодження взаємодії та зв'язку, а також реагування. Як наслідок майбутні конфлікти можуть бути непередбачуваними і важко контролюваними.

Існує також різновид конфліктів, в яких перетинаються державне і недержавне втручання. Учасники таких гібридних конфліктів об'єднують і змішують методи, сили, засоби та ресурси, щоб досягти своєї мети. Гібридні конфлікти часто підсилюють невизначеність і двозначність, ускладнюють прийняття рішень і гальмують взаємодію, направлену на здійснення ефективної протидії. Існує велика ймовірність, що така форма конфлікту збережеться надовго. Прикладом такого конфлікту є події на сході України.

Кардинальний вплив науково-технічних досягнень на формування зовнішньополітичної концепції США фактично розпочався з «Мангеттенського проєкту» (*Manhattan Project*) – програми розробки ядерної зброї, здійснення якої почалося у вересні 1942 р. У проєкті брали участь вчені зі Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Німеччини і Канади. У рамках проєкту було створено три атомні бомби: плутонієву «Триніті» (підірвана при першому ядерному випробуванні 16 липня 1945 р.), уранову бомбу «Малюк» (скинута на Хіросіму 6 серпня 1945 р.) і плутонієву бомбу «Товстун» (скинута на Нагасакі 9 серпня 1945 р.). Проєктом керували американський фізик Роберт Опенгеймер і генерал Леслі Гровз з інженерного корпусу Армії США.

Вагомий глобальний вплив на стратегію безпеки мала «Стратегічна оборонна ініціатива» (*Strategic Defense Initiative*) – довгострокова програма США по створенню глобальної системи протиракетної оборони з елементами космічних озброєнь, проголошена президентом Рональдом Рейганом 23 березня 1983 р. під час «холодної війни» з СРСР. Програма планувала перенесення військового протистояння до космосу, знаменувала відхід від усіх попередніх обмежень стратегічних наступальних озброєнь і передбачала створення науково-технічного відділу для розробки науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) з даного питання. Її кінцеві цілі включали завоювання панування в космосі, створення протиракетного «щита» США для надійного прикриття всієї території Північної Америки за

допомогою розгортання кількох ешелонів ударних космічних озброєнь, здатних перехоплювати і знищувати балістичні ракети і їх бойові блоки на всіх ділянках польоту.

Сьогодні суперництво великих держав не обов'язково має призвести до термоядерної війни, адже в разі конфлікту можуть застосовуватися так звані технології війни шостого покоління, або сітьової війни. Вони передбачають нанесення ударів по супротивнику без використання звичайних озброєнь. Це не тільки кібервійна та війна в мережі Інтернет, але також і війна за допомогою змістовних парадигм (smart war). Війна може відбуватися шляхом експорту світоглядних ідеологем, виявлення конфліктних точок всередині суспільства супротивника, тиск на які може бути вельми чутливим. Зокрема економічні санкції, накладені США на Росію, є зразком такої сітьової війни.

Джерела та література:

1. Васильєв О.А. Развитие производных сил, науки и техники как главный фактор, що визначає соціально-політичну трансформацію сучасних держав. *Зовнішні справи*. 2014. № 9. С. 44–47.
2. Коньшев В.Н., Сергунин А.А. *Современная военная стратегия*. Учебное пособие. М.: Аспект-Пресс, 2014. 272 с.
3. Ивашов Л.Г. *Россия и мир в новом тысячелетии: геополитические проблемы*. М.: Палея-Мишин, 2000. 333 с.
4. Караганов А.С., Трофименко Г.А., Шеин В.С. *США – диктатор НАТО*. М.: Советская Россия, 1985. 207 с.
5. Лукьянов Ф.А. Сверхдержава на автопилоте и бродячий призрак. *Россия в глобальной политике*. 2017. № 2. С. 1–9.
6. Коньшев В.Н. *Принятие внешнеполитических решений в США*. Учебно-методическое пособие. С.П.: изд. СПбГУ, 2007. 56 с.
7. Потехін О.В. НАТО без України. *Зовнішні справи*. 2016. № 11. С. 8–13.
8. Стратегічне партнерство в зовнішній політиці США, ЄС та країн латиноамериканського регіону: 36. наук. праць / За заг. ред. С.В. Толстова. – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії Нац. академії наук України», 2016. – 145 с.
9. Офіційний портал ЮНЕСКО. URL: www.unesco.org/new/ru
10. Офіційний портал Стокгольмського інституту досліджень проблем миру. URL: <https://www.sipri.org>

ВПЛИВ КНР І США НА ПОСТРАДЯНСЬКІ КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

Проаналізовано зміст американо-китайського суперництва щодо пострадянських країн Центральної Азії, а також визначено основні методи та чинники економічного та військово-політичного впливу США і КНР на ці країни. В статті зроблено висновок, що останнім часом суперництво між КНР і США за вплив на пострадянські країни Центральної Азії дедалі більше загострюється. Основна причина цьому загостренню вбачається в дедалі більшому посиленні впливу КНР у регіоні.

Ключові слова: економічна політика, Шанхайська організація співробітництва, суперництво, глобальні процеси.

Tsapko O. Influence of the PRC and the U.S. in the Post-Soviet Central Asian States.

The author analyzed the rivalry of the U.S. and China in relation to the post-Soviet countries of Central Asia and the basic methods and factors of their economic, military and political influence in the region. The article presents a conclusion that this rivalry reflects the tendency of escalation because of the strengthening China's influence in the region.

Keywords: economic policy, the Shanghai Cooperation Organisation, rivalry, global processes.

Визначальною рисою ХХІ ст. є відносини між двома найпотужнішими державами світу – США та КНР. Стосунки між ними багатоаспектні й охоплюють сфери географії, економіки, політики, військового суперництва тощо. Керівництво обох держав приділяє значну увагу економічній співпраці. З цього приводу відомий експерт журналу «The Diplomat» Ендрю Фоллет зауважив, що економікам США та КНР сама історична доля призначила посилення взаємозалежності. Однак цей процес для обох країн є досить складним і суперечливим. Відносини

між Китаєм та США перебувають у центрі уваги світової політики. Починаючи з 1971 р., тобто часу їх відновлення, ці відносини в різні періоди були партнерськими, конкурентними, а в останні роки – такими, що переходять у стан потенційних супротивників. Посилення впливу і лідерських амбіцій КНР у світі примушує США провести стратегічну переоцінку двосторонньої взаємодії. Особливо це стосується їхньої політики щодо пострадянських країн Центральної Азії.

Розкриваючи основні проблеми економічного суперництва між США та КНР в зазначеному регіоні відзначимо, що у США і КНР історично сформувалися принципово різні економічні моделі. Так, зокрема, у США існує економічна модель, у якій визначальним є принцип вільної конкуренції. Як правило, розвиток такої моделі супроводжується циклічним розвитком економіки з її підйомами і спадами, які відчуються гостріше, ніж в економічних системах з плановою економікою. У цьому відношенні В. Парамонова доводить, що коли постатейний розподіл видатків у бюджеті диктує вільний ринок, на піку циклу зростання ресурси зазвичай виділяються на недоцільні проекти. А коли ж настає спад, компанії або зменшуються у розмірах з метою економії, або ж взагалі виходять зі справи, що призводить до зростання безробіття, зниження рівня життя, соціальної напруги у суспільстві тощо. США в цій системі періодичних економічних коливань перебувають вже протягом досить довготривалого періоду [2, с. 56–57].

На відміну від США, в економіці КНР панує «державний капіталізм». При цьому економіка КНР базується на експорті вже готової продукції до США, а це в свою чергу веде до ще більшої економічної взаємозалежності обох країн. Китай найбільше виграв у «холодній війні», зігравши на протистоянні між США та СРСР. Він широко використав отримані можливості для бурхливого економічного розвитку, не несучи при цьому тягаря військових витрат і союзницьких зобов'язань. Упродовж тривалого часу Пекін був майже партнером США, а після «холодної війни» американці ще довго за інерцією продовжували пильно стежити за Росією, не помічаючи гіганта, що виріс у них під боком і став головним претендентом на світове лідерство [1, с. 5].

Китай – світовий лідер останніх тридцяти років за темпами зростання промислового й фінансового потенціалу, власник другої за величиною економіки у світі – перетворився на найбільшого світового експортера, кредитора, споживача сировинних ресурсів, на державу з найбільшими золотовалютними резервами, з майбутньою світовою резервною валютою, найбільшими у світі населенням та армією. Глобальні процеси, в яких Китай відіграє дедалі більшу роль, великою мірою впливають на формування нового світового порядку. За таких обставин жорстка конфронтація з КНР означала б для США удар по власних економічних інтересах. Тому США реалізують сценарій, який поєднує в собі економічну «прагматичну співпрацю» і можливість блокувати зростання ролі Китаю у глобальному масштабі. США хочуть однополярного світу, але багатополлярної Азії. Китай навпаки прагне багатополярного світу, але однополярної Азії. Всі зазначені суперечності і переплетіння інтересів обох держав найбільш яскраво проявилися в їх економічній політиці стосовно пострадянських країн Центральної Азії.

Поява після розпаду СРСР на кордонах Китаю нових суб'єктів міжнародних відносин – Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Узбекистану і Туркменістану, змусило китайське керівництво шукати шляхи та нові форми співробітництва з цими країнами. В конкуренції за вплив на ці країни політичні, економічні, військові та ідеологічні інтереси КНР зіштовхнулися з аналогічними інтересами США.

Аби збільшити свій вплив у центральноазійському регіоні, сучасний Китай намагається розробити ефективну зовнішню політику. За задумом керівництва КНР така політика має базуватися на налагодженні рівноправних відносин з державами регіону та поступовому просуванню китайських компаній в регіоні на довгострокову перспективу [1, с. 8].

Довгострокова програма розвитку взаємовідносин з іноземними державами визначає місце і роль кожного суб'єкта китайської економіки в даному процесі. Поле для їх діяльності, зазвичай, визначається державою. Принагідно М. Дорфман нагадує висловлювання Ден Сяопіна: «Переходячи річку, треба твердо стояти на дні і відчувати ногами каміння». Китайська стратегія базується на трьох принци-

пах: по-перше, отримати доступ до природних ресурсів центрально-азіатських країн, життєво необхідних для китайського економічного зростання; по-друге, показати керівництву цих країн, що Китай не просто зростаюча наддержава, але й відповідальна сила, що ставить перед собою довгострокову мету; й нарешті, Китай прагне створити надійні ринки для своїх власних товарів» [3].

Перший період охоплює час від початку 1990-х рр. до 1995 р. Політика КНР в регіоні знаходилася в процесі формування і становлення та відзначалася особливою обережністю, виваженістю і поміркованістю. Її основні принципи відповідали концепції Ден Сяопіна. Основний зміст політики Китаю в цей період полягав у встановленні дипломатичних відносин, вирішенні проблеми кордонів, забезпеченні стабільності своїх західних кордонів і розвитку торгово-економічних зв'язків з центральноазіатськими державами [2, с. 7].

Китай однією з перших великих держав заявив про визнання нових країн Центральної Азії і на початку 1992 р. встановив з ними дипломатичні відносини. У 1992–1993 рр. в Пекіні з офіційними візитами побували керівники всіх п'яти країн Центральної Азії та більшість глав урядів. Було підписано близько 90 двосторонніх міжурядових угод [5, с. 227; 10, с. 74].

В цей період економічні зв'язки КНР і країн Центральної Азії перебували в стадії зародження з виразним домінуванням прикордонної торгівлі. В 1990 р. обсяг двосторонньої торгівлі складав близько 465 млн. дол., а в 1995 р. він зріс до 5,5 млрд. дол. Головними статтями експорту Китаю до країн Центральної Азії (ЦА) були продовольчі товари і вироби легкої промисловості. Імпорт включав різноманітну сировину. В цілому за 1992–1995 рр. товарообіг між КНР і країнами ЦА складав понад 1,8 млрд. дол. [3]. Більша частина товарообігу припадала на Казахстан і Киргизстан, які мали з Китаєм пряме транспортне сполучення [4, с. 152].

У 1994 р. були сформульовані основні принципи зовнішньої політики Китаю щодо Центральної Азії: підтримка дружніх добросусідських відносин і мирне співіснування; розвиток взаємовигідного співробітництва і сприяння спільному процвітання; повага до вибору кожної з держав і невтручання у внутрішні справи інших країн; повага суверенітету, сприяння регіональній стабільності.

Другий етап зовнішньої політики КНР у Центральній Азії охоплює період з середини 1990-х рр. до подій у США 11 вересня 2001 р. В середині 1990-х рр. Китай був змушений суттєво переглянути всю свою зовнішню політику, зокрема і в Центральній Азії. Китайське керівництво помітно активізувало центральноазіатський напрямок своєї зовнішньої політики, відмовившись від «стратегії очікування» на користь «стратегії поступового проникнення в регіон». Підвищення значення ЦА для КНР було продиктоване не тільки глобальними проблемами, а й комплексом питань безпеки регіону, зростанням уйгурського сепаратизму, міжнародного тероризму, ісламського радикалізму. Крім того, Пекін був зацікавлений у ресурсно-сировинному потенціалі Центральної Азії, а також у ринку збуту для китайської продукції [8].

ШОС стала механізмом забезпечення безпеки в регіоні й створила умови для розвитку багатосторонніх зв'язків. У другій половині 1990-х рр. значно зросла увага КНР до розвитку економічних відносин з країнами ЦА. В 1996–2000 рр. зростали товарообіг, який складав 3,8 млрд. дол., а також прямі інвестиції в економіку регіону. Експорт держав ЦА до Китаю включав енергоносії, хімічну і текстильну сировину, чорні і кольорові метали. Китай експортував в основному товари широкого вжитку. З другої половини 1990-х рр. найважливішою сферою китайських інтересів у регіоні стала енергетика. В центральноазіатських країнах з'явилися великі нафтові і газовидобувні компанії КНР, які запропонували ряд проєктів. З 1997 р. Китайська національна нафтогазова корпорація (CNCC) почала видобуток нафти у Західному Казахстані. [7, с. 110]. Влітку того ж року між Казахстаном і КНР був підписаний контракт, який передбачав китайські інвестиції в нафтову галузь і будівництво газопроводу «Західний Казахстан-Китай» в сумі 11 млрд. дол. Китай почав системно входити в енергетичну галузь не тільки Казахстану, а й Туркменістану. Китай також почав формувати основу для імпорту гідроресурсів та електроенергії з Киргизстану і Таджикистану.

Третій етап еволюції взаємовідносин Китаю і пострадянських країн Центральної Азії отримав назву «всебічне співробітництво». Він охоплює період від 11 вересня 2001 р. до сьогодення [9, с. 70-74].

Спостерігалось й посилення активності Китаю в інвестиційній сфері. Якщо в кінці 1990-х рр. китайські фінансові ресурси в регіоні складали більше 1 млрд. дол., то за перші 10 років XXI ст. їх обсяг зріс більше, ніж у 20 разів і оцінюється в 25 млрд. дол. Так, лише у Казахстані за участю китайського капіталу було засновано близько 2000 підприємств. На початку 2010 р. загальний обсяг китайських фінансових ресурсів у Туркменістані складав 1,1 млрд. дол., в т. ч. 42% – в нафтогазовій галузі, а в узбецькій економіці – лише 640 млн. дол. (з яких 85% припадає на галузі ТЕК) [6, с. 167]. У 2017 р. Китай став найбільшим імпортером туркменського газу, придбавши у Туркменії за останні сім років 160 млрд. кубометрів газу.

«Тюльпанова революція» в Киргизстані (лютий-березень 2005 р.) та трагічні події в Андижані (Узбекистан) у травні 2005 р. надзвичайно стурбували і Китай, і уряди країн ЦА через загрозу дестабілізації та американського втручання у внутрішні справи держав Євразії. У Декларації саміту Шанхайської організації співробітництва в Астані (2005 р.) були висунуті вимоги щодо ліквідації іноземних військових баз у Центральній Азії. США були змушені закрити базу в Ханабаді й вивести свої військові підрозділи з Узбекистану [7, с. 111].

В основу китайської зовнішньої політики в регіоні покладено завдання з забезпечення сприятливих зовнішніх умов для подальшого розвитку Китаю і перетворення його на потужну світову державу. КНР проводить у Центральній Азії цілеспрямовану активну, ініціативну і наступальну політику, яка грамотно використовує економічні, політичні, безпекові, військові та інші інструменти як у рамках ШОС, так і в двохсторонніх відносинах з центральноазіатськими країнами. Особливо привабливою для країн Центральної Азії є ставка китайського керівництва на довгострокові економічні проекти, що дозволяє в майбутньому прив'язати ці країни до економіки КНР.

Джерела та література:

1. Боровой В.О. Политика КНР в Центральной Азии (90-е гг. XX в. – нач. XXI в.) / В.О. Боровой. – Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Минск: Белорусский гос. университет, 2005. 20 с.

2. Бугрій М.Г. Глобальна економіка у посткризовий період: тенденції та перспективи / М.Г. Бугрій, І.В. Ус, Т.О. Федоренко, С.О. Медведкіна. К.: НІСД, 2012. 46 с.
3. Гусев Л. Место Центральной Азии в политике Китая (по мнению китайских экспертов). [Електронний ресурс] Новое восточное обозрение. Режим доступу: www.ru.jornal-neo.com/node/8821
4. Демиденко С. КНР и государства ЦАР. [Електронний ресурс] Центральная Азия. Геополитика и экономика региона. М.: Ин-т стратег. оценок и анализа, 2010. С. 143–161. Режим доступу: www.arhibook.ru/50282
5. Дейли Д. Эффективное ценообразование – основа конкурентных преимуществ / Пер. с англ. М.: Изд. дом «Вильямс», 2004. 304 с.
6. Казанцев А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия. М.: Наследие Евразии, 2008. 248 с.
7. Кожухар О. Еволюція політики Китаю в Центральній Азії (90 – рр. XX ст. – поч. XXI ст.). Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «Історія та географія». 2013. Вип. 47. С. 107–112.
8. Медведев Р. Подъем Китая. Что такое социализм по-китайски? М.: Астрель, 2012. 318 с.
9. Парамонов В.В. Экономическое проникновение Китая в Центральную Азию: состояние, проблемы и перспективы. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.bscsw.com/articles.aspx
10. Син Г. Шанхайская организация сотрудничества: приоритетные направления // Мировая экономика и международные отношения. 2002. № 11. С. 71–76.

УДК 354.61:001.89(73):001(477)

Мирончук О.А., Мирончук А.С.

**АГЕНТСТВО ПЕРЕДОВИХ ОБОРОННИХ
ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПРОЕКТІВ США (DARPA)
В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО НАУКОВОГО ОБМІНУ:
НОВИЙ ДОСВІД ТА ПОТЕНЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ
ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ СПІЛЬНОТИ**

У статті розглянуто питання організаційної та структурної побудови Агентства передових оборонних дослідницьких проектів

США. Акцентовано увагу на перспективній організації наукової діяльності, а також управління науковими дослідженнями й розробками в умовах розвитку постіндустріального суспільства.

Ключові слова: *Агентство передових оборонних дослідницьких проєктів США, DARPA, міжнародний науковий обмін, науково-технічне співробітництво.*

Myronchuk E., Myronchuk A. Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA) in the System of International Scientific Exchange: New Experience and Potential Opportunities for the Ukrainian Scientific Community.

The article deals with the organizational and structural composition of the Defense Advanced Research Projects Agency of the United States. Attention is focused on the prospective organization of scientific activity, as well as the management of scientific research and development in the conditions of postindustrial society.

Keywords: *Defense Advanced Research Projects Agency, DARPA, International scientific exchange, scientific and technical cooperation.*

Глобалізаційні та інтеграційні процеси, що охоплюють всі сфери сучасного життя, в тому числі й наукову, завдають величезного впливу на характер науково-технологічної діяльності й посилюють її інтернаціональну складову. Інтернаціоналізація в науковій сфері супроводжується активізацією співробітництва і кооперації, як на рівні держав, так і на рівні наукових колективів і окремих вчених, розширенням їх участі в міжнародних наукових обмінах, наукових та науково-технологічних проєктах і програмах, створенням міжнародних науково-технологічних структур.

Найбільш характерною ознакою сучасної науки і важливим інструментом її глобальної інтернаціоналізації, обумовленої процесом розширення просторової загальності наукової діяльності та наукового результату, є тенденція зростання міжнародного науково-технічного співробітництва.

Міжнародне науково-технічне співробітництво – дуже динамічний процес, як за масштабами, так і за формами взаємодії вчених, на-

ціональних наукових систем і міжнародних організацій. Основними його тенденціями є зростання міжнародного наукового обміну, виникнення нових форм взаємодії вчених і національних наукових систем, інтернаціоналізація досліджень. У цьому контексті новий досвід та потенційні можливості для української наукової спільноти відкриває співпраця з Агентством передових оборонних дослідницьких проєктів США (Defense Advanced Research Projects Agency; DARPA).

DARPA існує незалежно від звичайних військових науково-дослідних установ і підпорядковується безпосередньо Міністерству оборони США. Створення DARPA в 1958 р. стало відповіддю на запуск в СРСР першого штучного супутника Землі й символізувало наміри бачити США ініціатором, а не жертвою стратегічних технологічних несподіванок. Перед DARPA було поставлено завдання збереження передових позицій військових технологій США, що й стало основною місією Агентства [1].

Головним завданням DARPA як структурного підрозділу оборонного відомства США є створення передових проривних технологій, пошук нових революційних ідей або можливостей кардинального покращення існуючих технологій. DARPA проводить широкий спектр наукових досліджень, спрямованих на запобігання раптової для США появи нових технічних засобів збройної боротьби, подолання розриву між фундаментальними дослідженнями та їх застосуванням у військовій сфері. Характерною особливістю Агентства, яка відрізняє його від інших підрозділів-замовників Міністерства оборони США, є виконання унікальних пошукових досліджень, що раніше не проводилися, а саме: концептуальних досліджень для вироблення напрямків досліджень і постановки нових військово-прикладних задач; комплексних міжвідомчих і міждисциплінарних досліджень; наукових досліджень з великим ризиком досягнення декларованого результату тощо [2, с. 5].

Прикметно, що Агентство зуміло створити нову форму організації взаємодії між Міністерством оборони і науково-інженерним співтовариством, яка дозволила США залишатися передовою у військовому відношенні державою [3]. Суттєвим моментом в організації DARPA було те, що воно не займалося і не займається прямим обслу-

говуванням потреб військового відомства. Навпаки, воно знаходить і доводить до стадії промислової розробки саме нові технології. Все це дозволяє йому робити те, що неможливо здійснити в рамках досліджень всередині самого міністерства і його закритих науково-дослідних інститутів.

Саме Агентство не веде ніяких досліджень. У нього немає лабораторій, оскільки воно працює з уже готовими науковими та інженерними колективами або створює їх заново. За відсутності своєї власної дослідницької бази DARPA залучає до виконання завдань на контрактній основі спеціально найманих менеджерів з університетів, компаній і державних установ з усього світу.

Масштаби діяльності DARPA за рівнем фінансування порівняно невеликі й становлять бл. 0,5% оборонного бюджету США та бл. 1% від загальних витрат на військово-прикладні дослідження та розробки [2, с. 5; 4]. В 2016 р. бюджет Агентства становив 2,8 млрд. дол., а в 2017 р. – 2.97 млрд. дол. [4]. Такий річний бюджет навряд чи можна назвати необмеженим на тлі загальних витрат Міністерства оборони США на закупівлю нових озброєнь. DARPA концентрується на реалізації короткострокових проєктів (від двох до чотирьох років), які виконуються невеликими спеціально підібраними командами дослідників. Підхід DARPA до різноманітних програм науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) відрізняється більшою гнучкістю та свободою. Діяльність Агентства у порівнянні з іншими дослідними підрозділами Міністерства оборони США дозволяє значно розширити можливості НДДКР, відійти від існуючої системи вимог і регламентів, що притаманні іншим дослідним установам [5, с. 34].

Така гнучкість та свобода дій дозволяє DARPA замість покрокових досягнень переконливо досягати трансформаційних змін. Однак Агентство виконує свою місію і свої завдання не ізольовано. Воно працює в рамках інноваційної системи, до якої входять представники як наукових, так і корпоративних та урядових структур, з постійним акцентом на військові служби та установи країни, які співпрацюють з DARPA задля створення нових стратегічних можливостей і нових тактичних рішень. Протягом десятиліть така динамічна і взаємоза-

лежна мережа створювала сприятливе середовище для інтенсивного пошуку нових рішень, який DARPA просуває і вдосконалює [1].

Раніше залучення співробітників здійснювалося виключно з державних структур згідно з актом Interagency Personnel Act (IPA). Відзначимо, що EPA і IPA є спеціальними винятками по відношенню до зводу правил, встановлених для державних службовців (Civil Service rules). Це дозволило істотно спростити укладання контрактів (other transaction authority) на відміну від більшості інших державних агентств, які керуються вимогами Federal Acquisition Regulations (FAR; Федеральне регулювання закупівель). Крім того, для якнайшвидшого отримання підсумкових результатів НДДКР DARPA має можливість істотно стимулювати хід виконання проекту грошовими преміями (grand challenge) [2, с. 13].

На думку дослідників, принципова відмінність агентств розвитку стратегічних технологій (саме до таких належить DARPA) від інститутів підтримки прикладних досліджень полягає в їхній орієнтації, по-перше, на державний попит, а, по-друге, – на технології стратегічного для національної безпеки значення (оборонного, технологічного, енергетичного тощо) [6, с. 41].

Однак незважаючи на те, що діяльність DARPA зосереджена переважно на військовій проблематиці та спеціалізується, передусім, на високотехнологічних розробках саме в оборонному секторі, помітна частина програм Агентства присвячена розробці технологій, що мають подвійне призначення.

Під керівництвом DARPA розроблено і впроваджено більшість технологічних новинок Збройних сил США, серед яких можна виділити: ракети-носії «Сатурн 5»; літаки-невидимки F117 «стелс»; навігаційну систему GPS та її новітній аналог; новий безпілотний літальний апарат; перспективну високоточну зброю; новітні засоби розвідки і спостереження; сучасні прилади нічного бачення; новий бездротовий стандарт зв'язку; самоорганізовані системи кібербезпеки та ін. [2, с. 4].

З іншого ж боку, Інтернет, напівпровідникові прилади та інтегральні схеми, низка різноманітних операційних систем, без яких важко уявити сучасне буття – все це розробки, здійснені за безпосе-

редньої участі DARPA, що набули поширення як технології подвійного призначення [5, с. 33].

Проекти з високим ризиком і низькою віддачею (High risk – Low pay-off) отримують приблизно 20% інвестицій. До таких проектів відносяться розробка технологій подвійного призначення, заняття ніш на комерційному ринку безпеки, створення нових технологій військового призначення [2, с. 11–12].

Відзначимо, що DARPA здійснює попередні інвестиції в технології, а потім починає працювати з користувачами цих технологій шляхом укладання контрактів строком на 2–5 років для реалізації конкретних проектів. Тривалість проекту розрахована до 5 років.

Характерно, що велика частина документів із запланованих напрямків досліджень (за винятком секретної частини програм, що становить близько 5% від бюджету DARPA) є відкритими. Це дозволяє потенційним виконавцям ознайомитися з програмами досліджень заздалегідь, а також підготувати і представити свій проект у рамках обраної програми. Як правило, типовий проект розрахований на 2-3 роки з бюджетом від 10 до 40 млн. дол. До роботи можуть бути залучені до 10 організацій-підрядників і 1–2 університети. Управління проектами здійснюють відповідні менеджери, які мають достатню фінансову та операційну самостійність [2, с. 9].

Організаційна та структурна побудова Агентства складається з шести основних технічних офісів:

- біологічні технології (Biological Technologies Office, BTO) – біологічні технології, програмовані мікроби, людино-машинний симбіоз (інтерфейс людина-машина), нейротехнології, працездатність людини, інфекційні захворювання;

- оборонні дослідження (Defense Science Office, DSO) – дослідження в галузі фундаментальної фізики, нових технологій і приладів на нових фізичних принципах, енергетики, нових матеріалів і біотехнологій, прикладної і обчислювальної математики, медико-біологічних засобів захисту, біомедичних технологій;

- інновації в інформаційних технологіях (Information Innovation Office, I2O) – інформаційні системи моніторингу та управління, технології високопродуктивних обчислень, інтелектуальний аналіз да-

них, системи розпізнавання образів, когнітивні системи машинного перекладу;

- мікросистемні технології (Microsystems Technology Office, MTO) – технології електроніки, фотоніки, мікромеханічних систем, перспективної архітектури інтегрованих мікросхем і алгоритмів розподіленого зберігання даних;

- стратегічні технології (Strategic Technology Office, STO) – системи зв'язку, засоби захисту інформаційних мереж, засоби радіоелектронної боротьби (РЕБ), стійкість систем до кібератак, системи виявлення замаскованих цілей на нових фізичних принципах, енергозбереження та альтернативні джерела енергії;

- тактичні технології (Tactical Technology Office, TTO) – сучасні високоточні системи озброєння, лазерна зброя, безпілотні засоби озброєнь на базі повітряних, космічних, наземних і морських платформ, перспективні космічні системи моніторингу та управління [7].

За останні десятиліття приклад DARPA сприяв створенню подібних науково-дослідних організацій та агенцій по всьому світу: DRDO (Індія), MAFAT (Ізраїль), SASTIND (Китай), GDA (Франція). Відзначимо, що на покращення чи навіть виправлення ситуації в Україні в сфері високих технологій спрямована ініціатива створення першого в Україні мережевого кластера високих технологій та технологій подвійного призначення для підтримки безпеки і обороноздатності держави, який отримав амбітну назву «UA.RPA» [8]. Нові потенційні можливості для української наукової спільноти продемонстрував візит до України делегації DARPA на чолі із заступником директора Стівеном Уокером, що відбувся 28 вересня 2016 р.

Найважливішим результатом першого в історії двосторонніх відносин візиту в Україну делегації Агентства стало формування в американської сторони чіткого розуміння перспективності співпраці з українськими державними і недержавними організаціями, передусім установами НАН України, які володіють величезним науковим потенціалом і високою кількістю наукових напрацювань, що становлять інтерес для DARPA. Це переконливо продемонструвала спеціалізована виставка-презентація науково-технічних розробок і технологій Національної академії наук України «Наука – обороні та безпеці держави»,

що проходила 18–20 жовтня 2016 р. у виставковому центрі «КиївЕкспоПлаза».

6 березня 2017 р. відбувся візит в Україну експертної делегації DARPA, який став логічним продовженням домовленостей, досягнутих у 2016 р. та продемонстрував готовність Агентства до серйозної співпраці з українською науковою спільнотою, передусім академічною, та зацікавленість у поглибленні контактів з НАН України. Основним завданням візиту був пошук можливостей для започаткування спільних проєктів інститутів НАН України та DARPA.

Накопичений в Україні передовий науковий досвід у поєднанні з досвідом створення та впровадження інноваційних, часто високоризикованих технологій, може і повинен бути затребуваний у вітчизняній практиці. Як показує досвід технологічно розвинених країн, основною тенденцією наукової політики ХХІ ст. є розширення інтелектуальної бази прийняття оперативних і стратегічних рішень щодо науково-інноваційної підтримки конкурентоспроможної економіки в умовах постіндустріального типу виробництва, коли на перший план виходить мережева організація інноваційної діяльності [6, с. 38]. Тому запропоновані DARPA варіанти та шляхи співпраці можна розглядати в контексті формування мережі знань, що дозволить сформувати середовище генерації і комерціалізації знань, у яких зароджуватимуться й реалізовуватимуться інноваційні розробки.

В умовах міжнародного наукового обміну, який характеризується інтенсивним використанням новітніх інтерактивних комунікаційних технологій, формування й реалізація відповідної наукової та інноваційної політики, відкритої новим можливостям, дозволить впроваджувати концепції «відкритих інновацій», спрямованих на створення нових комерційних можливостей шляхом спільного виведення на ринок нових продуктів і послуг завдяки використанню комплементарних знань різних партнерів.

Джерела та література:

1. About DARPA. URL: <http://www.darpa.mil/about-us/about-darpa>
2. Петренко А.А., Петренко С.А. НИОКР агентства DARPA в области кибербезопасности. *Вопросы кибербезопасности*. 2015. № 4 (12). С. 2–22.

3. Харитонов В. Что нужно DARPA? URL: http://www.chaskor.ru/article/chto_nuzhno_darpa_1336
4. Defense Advanced Research Projects Agency. Budget. URL: <http://www.darpa.mil/about-us/budget>
5. Фёдоров В.С., Рындин Л.Н. Обзор тенденций развития и некоторых направлений деятельности Управления оборонных исследовательских проектов Министерства обороны США (DARPA). *Информационные технологии. Системы, средства связи и управления: Информационно-аналитический сборник* / Под ред. С.В. Ионова; ОАО «Концерн «Созвездие». Воронеж, 2012. № 3. С. 29–49.
6. Федуллова Л.І. Інституційні зміни наукової сфери. Вісник НАН України. 2013. № 7. С.34–43.
7. DARPA Offices. URL: <http://www.darpa.mil/about-us/offices>

УДК 327(73)

Годлюк А.М.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ АДМІНІСТРАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА Д. ТРАМПА

В статті визначено основні напрями зовнішньої політики адміністрації президента Д. Трампа. Розглянуто основні загрози національній безпеці США та шляхи їх подолання. З'ясовано, наскільки змінилися зовнішньополітичні пріоритети нової адміністрації Д. Трампа в порівнянні з попередніми адміністраціями.

Ключові слова: США, зовнішня політика, стратегія, адміністрація Дональда Трампа, агресія Росії проти України, сирійська криза, катарська криза, зовнішньополітичні пріоритети.

Godliuk A. U.S. Foreign Policy Priorities of the D. Trump's Administration.

This author defines main foreign policy directions the of President Trump's Administration. There are considered main threats to the U.S. national security and the ways how to overcome them. The main attention was focused at the difference of the Trump's government

foreign policy priorities compared to the practices of the previous administrations.

Keywords: *USA, foreign policy, strategy, Donald Trump's administration, Russia's aggression against Ukraine, the Syrian crisis, the Qatar crisis, foreign policy priorities.*

Період, що минув після обрання Дональда Трампа президентом США в листопаді 2017 р., напевно недостатній, аби робити переконливі висновки щодо успішності його політики. Натомість видається доцільним порівняти початкові політичні установки команди Д. Трампа та практичні дії президентської адміністрації. В цій роботі розглянуто основні результати діяльності Д. Трампа в зовнішній політиці за перші три квартали 2017 р. та проаналізовано, як змінилися його підходи з головних питань у порівнянні з заявами часів передвиборчої кампанії.

Огляд зовнішньої політики 45-го президента США варто розпочати з питання, що таке власне «доктрина Трампа» та чи вона насправді існує.

У ході передвиборчих змагань, тоді ще кандидат у президенти Д. Трамп концентрувався в основному на внутрішньополітичному порядку денному, що є звичним для американських передвиборних кампаній. Специфічною рисою програми Трампа була поверхово викладена зовнішньополітична складова. Аналіз передвиборчої програми не давав можливості скласти чітке уявлення, як саме Д. Трамп та його найближчі радники бачили майбутню політику США на зовнішньополітичній арені у разі перемоги на виборах 2016 р. Тому для розуміння бачення командою Трампа зовнішньополітичних пріоритетів необхідно залучати досить широке коло джерел (виступи, інтерв'ю, заяви з різних питань). Вся ця сукупність матеріалів розкриває досить сумбурний і нечіткий погляд майбутнього 45-го президента на світ і місце США в цьому світі. Основні зовнішньополітичні акценти Д. Трампа в передвиборний період можна коротко сформулювати наступним чином:

– перегляд умов участі США в міжнародних економічних угодах, які, на думку Трампа та його радників, є не вигідними для США;

– перегляд умов участі США у військових угодах, включаючи НАТО [1];

– стримування зовнішньополітичної експансії окремих країн, в першу чергу, Китаю та Ірану;

– нещадна боротьба з ісламським тероризмом [2];

– обмеження всіх форм імміграції, ущільнення кордонів США;

– налагодження стосунків з РФ [3].

Ця зовнішньополітична програма фактично є продовженням внутрішньополітичної повістки Трампа, зверненої до найбільш постраждалих від глобалізації мешканців «одноповерхової» Америки: збільшення робочих місць шляхом скорочення експорту, повернення виробництв та капіталів до США, скорочення кількості мігрантів, які відбирають робочі місця в корінних американців, скорочення видатків бюджету, в тому числі шляхом закриття або переформатування військових програм за кордоном. До цього списку додавалися й питання безпеки – боротьба з тероризмом та обмеження в'їзду мусульман до США. Хоча «стрункою» систему зовнішньополітичних пріоритетів передвиборних обіцянок Трампа назвати важко, але ми можемо цілком впевнено визначити низку принципів, на яких базувалося політичне мислення Трампа та його радників. Фактично перед нами ультраконсервативна доктрина, що спирається на ідеї ізоляціонізму, економічного протекціонізму та антиглобалізму. За влучним висловом віце-канцлера ФРН Зігмара Габріеля (2016 р.), зовнішньополітичну доктрину Трампа можна охарактеризувати як варіант правого популізму – на кшталт програми Марін Ле Пен у Франції [4]. Систему подібних принципів підтримують праві популісти і в інших європейських країнах, включаючи еліти в Російській Федерації, які, принаймні з 2012–2013 рр., намагалися очолити консервативний реванш у світовій політиці. Ця обставина суттєво зближує політичні позиції зазначених сил з позиціями команди Д. Трампа.

Фактично програма Д. Трампа вказувала на спробу відмови від принципів глобального ліберального світу постіндустріальної доби та повернення до старих політичних правил реальної політики зразка середини ХХ ст. із закритими кордонами, зонами виключних інтересів та сферами впливу. Попри всю небезпечність і безвідповідаль-

ність цього підходу, він є цілком утопічним і навряд чи може бути реалізований у сучасному світі. Тому немає нічого дивного в тому, що більшість з цих передвиборних обіцянок не були виконані, а позиції з більшості питань тепер вже президенту Д. Трампу довелося змінювати ледь не одразу після інавгурації.

Далі спробуємо розглянути ключові напрямки зовнішньої політики Д. Трампа вже в якості 45-го президента США. Варто зазначити, що за адміністрації Б. Обама США, в тій чи іншій мірі, були втягнуті в цілу низку конфліктів, зокрема, в Лівії, Сирії, Україні. До цього варто додати військову операцію проти ІДІЛ, довготривалу війну в Афганістані, а також агресивну зовнішню політику Російської Федерації та Ірану, спрямовані на розширення сфер власного впливу за рахунок суверенітету сусідніх держав. Ситуація ускладнювалася суперечностями з традиційними союзниками США в Європі, відвертим невдоволенням головних партнерів на Близькому Сході, а також пасивною роллю США у вирішенні сирійської та української криз. Таким чином, одразу після інавгурації Д. Трамп потрапив у вирій зовнішньої політики, де від нього очікували активних дій. Відтак ізоляціоністські установки довелося суттєво переглянути.

Північноамериканський регіон завжди відігравав ключову роль в зовнішній політиці США. Головним напрямком американської політики в регіоні є тісна економічна інтеграція, яка розвивається починаючи з 1940-х рр. і набуває сучасних обрисів з 1990-х рр., з утворення Північноамериканської зони вільної торгівлі [5]. Політика попередніх адміністрацій щодо цього регіону була досить послідовною протягом декількох десятиліть і не зазнавала значних змін. Однак Д. Трамп ще під час передвиборної кампанії висловив низку тез, що заперечували попередній шаблон. Зокрема він заявив, що участь США в НАФТА є не вигідною, й тому він буде наполягати або на перегляді умов цього об'єднання в інтересах США, або на виході з нього [6]. Подібна риторика повністю відповідає протекціоністському курсу, який Трамп планував застосувати в економіці. Немає нічого дивного в тому, що подібні заяви викликали гостру критику з боку сусідніх держав та внутрішніх опонентів. Хоча офіційні переговори про перегляд умов торговельно-економічних відносин в межах НАФТА вже розпочали-

ся, спротив з боку Канади та Мексики загальмував наміри Трампа здійснити повну ревізію економічних відносин з сусідніми країнами.

Іншою програмною ініціативою, спрямованою на боротьбу з нелегальною міграцією і, відповідно, на скорочення безробіття в США, став проект будівництва стіни на кордоні з Мексикою [1]. Попри те, що цей проект має переважно внутрішньополітичну спрямованість, він викликав надзвичайний резонанс, у першу чергу в Мексиці, й призвів до погіршення стосунків з цією країною. Перспективи цього проекту, що наробив багато галасу під час передвиборної кампанії, залишаються не визначеними. Власне, це підтверджує непевність прогнозів щодо зведення зазначеної грандіозної споруди. Так, запланованих у бюджеті на 2018 рік коштів на будівництво стіни вистачить хіба що на 100 км цього спорудження, що складає бл. 3% від її проектних розмірів [7].

Окремо варто згадати й про погіршення відносин з Кубою [8]. Тут причина скоріше за все полягає в запереченні спадщини попереднього президента і бажанні звести нанівець його досягнення. Варто зазначити, що поліпшення стосунків з Кубою Б. Обама розглядав як одне з важливих досягнень свого правління. Однак попри те, що загалом відносини між Гаваною і Вашингтоном погіршуються, поки що ці зміни не носять незворотного характеру. Принаймні повернення до стосунків періоду «холодної війни» поки що не передбачається.

Таким чином, ми можемо констатувати, що північноамериканський напрям зовнішньої політики США залишається відносно стабільним. Попри наявність низки гучних заяв Д. Трампа періоду передвиборчої кампанії, реалізувати більшість радикальних змін нова адміністрація так не спромоглася і навряд чи зможе.

Другим за значенням регіоном в системі політичних пріоритетів США є Східна та Північно-Східна Азія. Союзницькі стосунки з Японією і Південною Кореєю та торгівельні зв'язки з Китаєм завжди мали величезне значення для зовнішньої політики Білого дому.

Ще за часів президентства Б. Обама США зіштовхнулися з низкою серйозних викликів у регіоні. У першу чергу мова йде про експансію Пекіну в регіоні. Зокрема, загострився конфлікт між США та КНР через будівництво останньою штучних островів у Південно-Ки-

тайському морі. Хоча прямої загрози для США подібна політика Китаю не становить, однак до такої активності були чутливі союзники США – Південна Корея та, особливо, Японія. Окремою проблемою є північнокорейська ядерна програма. Попри відносно незначну вірогідність реального застосування ядерної зброї Пхеньямом, розробка та випробовування ядерних боєголовок та ракетноносіїв значно посилили напруженість в регіоні. Так само, до речі, як і дії союзників у відповідь, такі як військові навчання Південної Кореї і США.

Треба зазначити, що за каденції Трампа ці протиріччя значно загострилися. Значною мірою посиленню напруги сприяли заяви Д. Трампа ще на етапі передвиборної кампанії. Вони зокрема стосувалися «несправедливих» торгових договорів з Китаєм, необхідності повернення до США промислового виробництва та, взагалі, перегляду основ американо-китайських відносин. Так само заяви щодо перегляду торговельних відносин з Японією як у рамках двосторонніх, так і багатосторонніх договорів та угод, суттєво нервували офіційний Токіо.

Ставши президентом Д. Трамп прийняв низку рішень, які суттєво змінили розклад сил у Тихоокеанському регіоні. У першу чергу Трамп відмовився від участі США в Транстихоокеанському партнерстві (далі – ТТП) [9]. Угода про ТТП вважалася найбільшим геополітичним проектом адміністрації Б. Обами. Метою цієї угоди було посилення позицій США в регіоні через розширення торгівлі, інвестицій та обміну технологіями. Окрім того, ТТП розглядалося в якості потужного інструменту для стримування впливу Китаю. Попри те, що саме США виступали ініціаторами створення цього об'єднання та брали активну участь у долученні інших учасників до проекту, Д. Трамп вирішив припинити участь США в ньому. Адміністрація 45-го президента виступила за заміну багатонаціональної угоди системою договорів між окремими країнами. Підписаний 23 січня 2017 р. указ про вихід США з ТТП був ледь не першою передвиборною обіцянкою, яку Д. Трамп виконав. Подібне рішення ставить під сумнів саму доцільність існування ТТП і може мати серйозний вплив на економіку регіону. Тому цілком зрозуміло, що країни, які брали участь у партнерстві, досить гостро відреагували на подібну політику Білого дому.

Підсумовуючи викладене можна стверджувати, що в плані ідеології адміністрація Д. Трампа проводить значно більш консервативну політику, ніж адміністрація Б. Обами. В ній чітко проявилися певні антиглобалістські та ізоляціоністські підходи, насамперед у питаннях міжнародної торгівлі та інвестицій. Водночас зовнішня політика США не зазнала радикального перегляду. Передвиборна риторика Трампа, яку багато аналітиків розглядали як апокаліптичну, була суттєво скоригована. Хоча консервативний поворот у зовнішній політиці безперечно відбувся, він мав значно менш радикальний характер, ніж цього можна було очікувати.

Східноєвропейський вектор зовнішньої політики США, включаючи українську складову, став більш чітко визначеним. Щодо Росії, яка визнана в якості держави-супротивника, простежуються суттєві ознаки конфронтаційного підходу. Якщо стратегія США відносно Росії й надалі ґрунтуватиметься на цих чинниках, це переконливо вказуватиме на формування нової доктрини стримування.

Джерела та література:

1. Штайнвер У., Саков В. Чого ж, власне, хоче Дональд Трамп. *Deutsche Welle*. URL: <http://p.dw.com/p/2SQvD>
2. Highlights From Our Interview With Donald Trump on Foreign Policy. *The New York Times*. URL: <http://www.nytimes.com/2016/03/27/us/politics/donald-trump-interview-highlights.html>
3. Повна промова Дональда Трампа на інавгурації: текст. *Сьогодні*. URL: <http://ukr.segodnya.ua/world/polnaya-rech-donalda-trampa-na-inauguracii-tekst-790326.html>
4. Thayer E. Trying to Read Donald Trump, in Translation. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2016/03/09/opinion/trying-to-read-mr-trump-in-translation.html>
5. Костюнина Г.М. Североамериканская интеграция: 20 лет спустя. *Вестник МГИМО*. 2015. № 2(41). С. 232
6. Flannery N.P. Is Donald Trump Right About NAFTA? *Forbs*. URL: <https://www.forbes.com/sites/nathanielparishflannery/2017/08/28/is-donald-trump-right-about-nafta/#3bf255b442e7>
7. Trump's budget: major slashes to social programs – but \$1.6bn for the wall. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2017/may/22/donald-trump-budget-proposal-2018-social-care-border-wall>
8. Mindock C. Donald Trump announces new Cuba restrictions: 'We will not be silenced in the face of communist oppression'. *Independent*. June 16,

2017. URL: <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/trump-cuba-travel-restrictions-what-does-it-mean-obama-rollback-expert-explained-a7794226.html>

9. Presidential Memorandum Regarding Withdrawal of the United States from the Trans-Pacific Partnership Negotiations and Agreement. *Official web-site the White House*. President Donald J. Trump. URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2017/01/23/presidential-memorandum-regarding-withdrawal-united-states-trans-pacific>

УДК 327 (5-15+73)

Швед В.О.

БЛИЗЬКОСХІДНА ПОЛІТИКА США НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті досліджуються особливості сучасного зовнішньополітичного курсу США до найважливіших проблем Близькосхідного регіону. Особливу увагу приділено формуванню нових підходів до Ірану та ролі США по відношенню до сирійської кризи.

Ключові слова: США, Близький Схід, стратегія, Іран, сирійська криза.

Shved V. The Contemporary U.S. Middle East Policy.

The article researches particularities of the contemporary US foreign policy towards the most important problems of the Middle East region. Particular attention is paid to the formation of new approaches to Iran and the role of the United States towards the Syrian crisis.

Keywords: USA, Middle East, strategy, Iran, Syrian crisis.

У надзвичайно складній воєнно-політичній ситуації, що нині притаманна Близькосхідному регіону, Сполучені Штати Америки продовжують залишатись центральним актором усього комплексу політичних процесів та історичного розвитку Близького Сходу. Водночас, протягом останніх місяців у зовнішньополітичному курсі США

у зазначеному регіоні з'явилися нові, важливі акценти, що знаходять свій вияв у підході США у низці ключових проблем Близького Сходу. Ці нові аспекти політики США великою мірою впливають на розвиток нинішньої ситуації у Близькосхідному регіоні. Аналіз сучасної зовнішньополітичної лінії США з належним урахуванням останніх змін та новацій уявляється актуальною науковою та політичною проблемою. Такий глибокий аналіз з урахуванням тенденцій, що вже виявились і набиратимуть сили, дозволяє опрацювати оптимальний зовнішньополітичний курс Української держави у цьому регіоні.

Аналіз особливостей та основних завдань близькосхідної політики США на сучасному етапі потребує належного врахування тих змін у геополітичній ситуації в регіоні, які там відбулися протягом останніх місяців.

Воєнна поразка «Ісламської держави» і визволення понад 96% території Сирії та Іраку не лише не принесло довгоочікуваного миру, а й, навпаки, призвело до нової ескалації цілого комплексу взаємопов'язаних конфліктів і невирішених проблем. Фактично регіон увійшов у фазу напруженої підготовки й цілком ймовірно, прямого зіткнення між декількома глобальними і регіональними центрами сили. Як же оцінює нинішню ситуацію на Близькому Сході американська сторона і відтак, які головні пріоритети визначає вона для свого зовнішньополітичного і безпекового курсу у регіоні? Основні контури сутності того, як усвідомлює адміністрація США особливість нинішньої ситуації у регіоні ми знаходимо у новій Стратегії національної безпеки 2017 р. Фактично американські аналітики – автори цього документу виходять із того, що головну мету своєї політики у 2017 р. на Близькому Сході – а саме розгромити ІДІЛ, американці та їхні союзники в основному виконали і відтак перед ними постали нові, не менш серйозні проблеми. Стратегія національної безпеки визначає головне джерело існуючих проблем регіону – Іран, точніше його політика на Близькому Сході. У Стратегії дається така розгорнута характеристика ролі Ірану у Близькосхідному регіоні: «Іран, найбільший у світі державний спонсор тероризму, використовує нестабільність для розширення свого впливу за допомогою своїх партнерів та клієнтів, розповсюдження зброї та фінансування. Він продовжує створювати

більш вдосконалені балістичні ракети та розвідувальні можливості та здійснює небезпечну кіберактивність. Ці дії продовжуються і після укладання ядерної угоди 2015 р. Іран продовжує намагатись створити постійний цикл ворожнечі у регіоні, що призводить до жаклих наслідків для цивільного населення. Недержавні ворожі структури заповнюють вакуум, що утворюється внаслідок колапсу держав і продовжують регіональні конфлікти» [1, 49].

Таким чином, є абсолютно очевидним, що головним змістом і завданням близькосхідної політики США на нинішньому етапі стає протиборство із Іраном, а якщо точніше – недопущенням перетворення Ірану на провідну силу Близького Сходу. Звідси витікають і нові завдання щодо визначення головних союзників США у боротьбі з Іраном, опрацювання найбільш оптимальних та вірогідних форм тиску на Іран та протиборства з ними.

Важливе значення для формування сучасного зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів на Близькому Сході має також висновок, зроблений у Стратегії національної безпеки стосовно того, що сьогодні внаслідок загроз від «джигадістських терористичних організацій та від Ірану формується розуміння того, що Ізраїль більше не є джерелом регіональних проблем. Арабські країни та Ізраїль знаходять все більше спільних інтересів, які протистоять спільним загрозам» [1, 49].

І, нарешті, третій чинник, третя тенденція, яка все більше враховується Вашингтоном і виходить на перший план. Це усвідомлення зростання напруги та протиборства на Близькому Сході між США та Росією, що на сьогодні являє в регіоні головний вузол протиріч. Головні цілі і завдання Росії у Близькосхідному регіоні достатньо яскраво визначив відомий російський опозиційний політолог і публіцист Андрій Піонтовський. Він писав: «...крах концепцій «Гарного Гітлера» – «Русский мир» – Новоросія – зажадав для утримання влади відволікання уваги та геопсихологічного банкету на іншій площадці. Відсутність поліцейського, який відправився на канікули, дозволило покуражитись і протестувати новітні системи озброєнь у компанії трьох шіїтських терористичних організацій: ліванської «Хезболли», іранського Корпусу вартівих ісламської революції і «легітимного» ка-

та Сирії Башара Асада, який знищив десятки чи сотні тисяч сунітів. Братерська повітряно-космічна допомога, яка була щиро надана від імені Росії, десятиліттями буде відкликатися російському народу, кинутому в пекло тисячорічної релігійної війни» [2].

Особливої гостроти протистояння між США та Росією у Близько-східному регіоні досягло після брутальної хімічної атаки військ асадівського режиму у Сирійському регіоні Східна Гута, зокрема у місті Дума, коли у відповідь президент США Д. Трамп пообіцяв нанести ракетний удар по сирійському режиму [3].

Протягом періоду грудень 2017 – початок квітня 2018 р. американська адміністрація напружено опрацьовувала нову лінію поведінки стосовно Ірану з урахуванням усіх вищеперерахованих особливостей нинішньої геополітичної ситуації на Близькому Сході. Причому потрібно визначити, що зміни у підході до Ірану визначаються у бік все більшої жорсткості та непримиренності. Ця тенденція до збільшення жорсткості по відношенню до Ірану вимагала кадрового оновлення ключових посад – а саме – нового Держсекретаря та радника Президента з питань національної безпеки. І такі зміни відбулись. Р. Тіллerson змінив Майк Помпео, а генерал-лейтенанта Г. Макмастера – Дж. Болтон. Всі вони мають репутацію яструбів, вороже ставляться до нинішнього іранського режиму і розділяють погляди Трампа на угоду з Іраном від липня 2015 р. Особливо прикметною фігурою є Джон Болтон – «яструб із яструбів». Так, три роки тому, у часописі «The New York Times» Дж. Болтон писав, що для вирішення проблеми з ядерною програмою Тегерану, потрібно завдати бомбового удару по Ірану. Останні кадрові зміни у вищих щаблях американської адміністрації додали нового поштовху до оформлення нинішнього курсу США щодо Ірану. Про те, який зміст цього курсу щодо Ірану переконливо свідчать основні положення вітання Д. Трампа до іранського народу у зв'язку із святом Навруз. Д. Трамп звертається до іранців: «Я бажаю гарного і благословенного Навруза мільйонам людей по усьому світу, в тому числі й іранців, які мають великі історичні традиції і давню культуру». Водночас Трамп наголошує, що іранський народ «знаходиться під владою правителів, які служать своїм інтересам, а не інтересам свого народу». У своєму поздоровленні Д. Трамп

називає Корпус вартових Ісламської революції «ворожою армією, яка жорстоко поводить і обкрадає іранців, щоб спонсорувати тероризм за кордоном». Він заявив, що Корпус втратив більше ніж 16 млрд. дол. на підтримку уряду Сирії і шиїтських угруповань в Сирії, Іраку та Ємені. Також Д. Трамп звинуватив Корпус вартових до доведення іранців до злиденності, погіршення екологічної ситуації придушенні громадянських прав в Ірані [4].

Все це означає, що сьогодні Сполучені Штати готують повалення нинішнього режиму в Тегерані. На думку американських аналітиків для цього потрібен поштовх ззовні, достатньо сильний, який продемонструє слабкість режиму, його вразливість. Таким поштовхом може стати воєнна силова акція проти Ірану, акція обмежена, не наземна. Хто може вдарити по Ірану? Це, по-перше.

По-друге, для того, щоб нанести такий удар Д. Трампу необхідно розв'язати руки, тобто звільнити від тягаря угоди 2015 р. Справа тут полягає у тому, що ця угода не є угодою лише між США та Іраном. У цьому випадку не було б проблем. Справа полягає в тому, що ця угода, освячена й закріплена не лише союзниками США по переговорах з Іраном у форматі «5+1», а й тому, що вона закріплена рішеннями Ради Безпеки ООН. Отже, вийти із неї американській адміністрації не так просто, тим більше, що європейці наполягають на тому, що зазначену угоду можна вдосконалити. І тут саме Д. Болтон, нинішній радник Президента США з питань національної безпеки, запропонував план виходу США із цієї угоди, фактично, оминаючи співробітництво із союзниками. У документі, підготовленому ще у минулому році, про який стало відомо лише сьогодні, Д. Болтон пропонує такі дії, які здатні призвести до зміни іранського режиму. Він закликав Білий дім заохочувати такі дискусії у Конгресі США, які б вимагали від європейських союзників зажадати від Ірану негайне припинення розгортання військових баз із балістичними ракетами, в тому числі й у портах, особливо на території Сирії, зажадати від Ірану виплати компенсації жертвам тероризму згідно рішень, ухвалених американськими судами, оголосити про повну американську підтримку демократичній іранській опозиції, прагненням національних меншин в Ірані тощо. Тепер, отримавши високу посаду в адміністрації, Д. Бол-

тон приступив до її практичної реалізації [5]. Отже, йдеться про те, що або Іран сам виявить ініціативу виходу із цієї угоди, або щось трапиться таке, що вона втратить силу внаслідок певного розвитку подій у самому Ірані, або навколо нього.

Особливість нинішнього етапу корекції американського підходу до Ірану полягає також у тому, що на Сполучені Штати відкрито тиснуть двоє її нинішніх союзників – Ізраїль та Саудівська Аравія, причому, у бік більш жорсткої поведінки. 5–6 березня 2018 р. у США перебував із візитом прем'єр міністр Ізраїлю Б. Нетаньяху, головною його темою була «іранська загроза» та «іранська експансія». У Вашингтоні Нетаньяху виступив із 30-хвилинною промовою під час роботи Американсько-ізраїльського комітету із громадських зв'язків. Як мантру Б. Нетаньяху декілька раз повторив: «Ми повинні зупинити Іран. Ми зупинимо Іран». [6] Одночасно із візитом Б.Нетаньяху до США, на території Ізраїлю відбулись широкомасштабні спільні маневри Збройних Сил Ізраїлю та США «Можжевелова кобра – 2018», під час яких відпрацьовувались заходи щодо найтіснішої координації спільних дій обох країн у випадку збройного конфлікту на кордонах Ізраїлю.

Таким чином, протягом останнього часу, відбулися достатньо серйозні корективи у зовнішньополітичному курсі США на Близькому Сході. Вони визначають нові головні пріоритети зовнішньої та безпекової політики США, і, серед них, протистояння експансіоністській політиці Ірану, який намагається закріпитися у ролі гегемона Близькосхідного регіону. Визначаючи Іран як свого головного опонента на Близькому Сході, США працюють над формуванням та зміцненням антиіранської коаліції, спираючись передусім на Ізраїль та Саудівську Аравію.

Джерела та література:

1. National Security Strategy of the United States of America. December 2017. 68 р.
2. Швед В. Ближний Восток: признак новой войны? URL: [http:// arabmir.net/print/6074](http://arabmir.net/print/6074)
3. Geazan A., Wagner J., Ryan M. Trump signals a more deliberate approach on Syria? Reviews options for possible attack. *The Washington Post*. 2018, April 12. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/trump-now-says-syria->

attack-could-be-very-soon-or-not-so-soon-at-all/2018/04/12/aeb46a66-3e3a-11e8-974f-aacd97698cef_story.html?noredirect=on&utm_term=.c45c59ae3606

4. Thomsen J. Trump uses Nowruz to hit Iranian government. *The Hill*. March 19, 2018. URL: <http://thehill.com/homenews/administration/379229-trump-uses-nowruz-to-hit-iranian-regime>
5. Bolton's plan to kill the Iran nuclear deal. March 26, 2018. URL: <https://aawsat.com/english/home/article/1217531/eli-lake/bolton's-plan-kill-iran-nuclear-deal>
6. Keinon H. Netanyahu at AIPAC: We must stop Iran. We will stop Iran. URL: <https://www.jpost.com/Israel-News/Benjamin-Netanyahu/WATCH-LIVE-Prime-Minister-Benjamin-Netanyahu-addresses-AIPAC-Conference-544319>

ЧАСТИНА III

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 327:341.24:338.1

Тодоров І.Я.

НАТО І ВІЙНА НА СХОДІ УКРАЇНИ (2014–2017 РР.)

Найбільш актуальною загрозою національній безпеці України є дії Росії. У статті розглянуто різні аспекти забезпечення національної безпеки в контексті російської військової агресії. З'ясовані витоки та правові засади національної безпеки України, досліджено сучасні загрози, що випливають з російської інвазії, визначені першочергові цілі забезпечення національної безпеки в умовах агресії РФ.

Ключові слова: національна безпека України, російська агресія, загрози національній безпеці, воєнна доктрина.

Todorov I. NATO and the War in the Eastern Ukraine (2014–2017).

The most urgent threat to national security of Ukraine is Russia's actions. The paper considers various aspects of national security in the context of Russian military aggression. It is defined origins and legal foundations of national security of Ukraine, studied modern threat arising from Russia's invasion identified priority goals of national security in terms of the aggression of Russia.

Keywords: national security of Ukraine, Russian aggression, threats to national security, military doctrine.

Найбільш актуальними сьогодні загрозами міжнародній безпеці є агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою зни-

щення нашої держави. Питання студіювання становлення і сучасного стану діяльності НАТО у зв'язку з російською агресією мають неабияке наукове і практичне значення. Наукові розвідки в цій царині поки є доволі нечисельними. Зокрема, можна виділити праці О. Власюка, П. Гай-Нижника, В. Горбуліна, А. Кудряченка, Н. Пелагеші, О. Потехіна, Ю. Радковця, М. Розумного, І. Руценка, П. Хоменського, В. Храмова та інших [1].

Метою статті є розгляд ролі НАТО у вимірі україно-російської війни. Досягнення цієї мети відбувалося шляхом вирішення наступних завдань: з'ясування витоків російської агресії; дослідження сучасних загроз міжнародній безпеці, що випливають з російської агресії; визначення значення трансатлантичної солідарності в умовах російської інвазії. Реалізація визначених мети та завдань здійснювалася на основі використання передусім міжнародно-правових та національних нормативно-правових актів [2], матеріалів вітчизняних та зарубіжних медій.

У березні 2014 р. РФ порушила всі принципи міжнародного публічного права. Більшість цих принципів зафіксовані у численних міжнародних правових актах: Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року та інших, учасником яких була і є Російська Федерація. Росія фактично дезавуювала Договір про дружбу, співпрацю і партнерство між Російською Федерацією і Україною, відповідно до якого сторони взяли на себе зобов'язання поважати територіальну цілісність один одного. Після окупації Криму контрольовані, керовані і фінансовані спецслужбами Російської Федерації збройні формування проголосили створення «Донецької народної республіки» і «Луганської народної республіки». Фактично розпочався збройний конфлікт міжнародного характеру – війна, в якій безпосередню й активну участь бере РФ – військами, найманцями, поставками озброєнь, техніки, боєприпасів. І головне, створення і функціонування т.з. «ДНР» і «ЛНР» є продуктом виключно спецслужб Російської Федерації.

Ще в 1992 р. відбулася бесіда між першим українським послом у Москві В. Крижанівським і депутатом російської Держдуми С. Ба-

буріним. Коли на запитання посла, яким у Росії бачать перспективи наших відносин, той сказав: «воссоединение или война». А коли В. Крижанівський запитав: «а ви не передбачаєте, що ми можемо співпрацювати як добрі сусіди?» – С. Бабурін відповів: «я вам чётко объяснил: воссоединение или война» [3].

У 2007 р. РФ вийшла з Договору про звичайні збройні сили в Європі, чим усунула контроль за переміщеннями своїх збройних сил і зняла всі флангові обмеження. Це створило сприятливі умови для вторгнення у Грузію 2008 р. Схожий сценарій було реалізовано і в Україні 2014 р. Користуючись відсутністю відповідальності в межах згаданого Договору, РФ нині вживає заходів щодо розміщення в АР Крим потужного військового угруповання й носіїв ядерної зброї. Нарощуючи власний військовий потенціал, РФ стимулює нову гонку озброєнь і, таким чином, збільшує ризики збройних конфліктів у Європі.

Російська пропаганда переслідує завдання не стільки спеціально спотворити імідж України, скільки використовувати війну – інформаційну й власне бойові дії на Донбасі – як засіб розколу Євроатлантичного простору. Росія довго прикидалася договороспроможним партнером Заходу та системним політичним гравцем, насправді ним не будучи. РФ має великий досвід в організації підривної роботи. Радянський Союз проводив масовану пропаганду в західних країнах. Зокрема, впливаючи на політичні рухи в Європі лівацького і правого спрямування. І було б спрощено все пояснювати корупцією. Хоч часом корупційна складова занадто очевидна. Російська пропаганда на Заході ефективно впливає на європейське суспільство. Росія дуже вміло користується різними інформаційними засобами, граючи на відмінностях в Європі та на відмінностях між США та Європою. Росія намагається розколоти трансатлантичний альянс, підтримуючи партії з євроскептичною та антиамериканською риторикою. Всі наші заходи, які ми продумуємо, спрямовані на протидію російській пропаганді, мають бути спрямовані на боротьбу з цим.

Ескалація конфлікту на Донбасі більше нагадує спробу Кремля вкотре заявити про себе як про ключового гравця на міжнародній арені, особливо враховуючи зміни геополітичної обстановки. На цьому

етапі такі спроби не приносять РФ очікуваного результату: санкції продовжують діяти, а міжнародна спільнота в переважній більшості продовжує підтримувати Україну. Прихильність новообраного президента США Д. Трампа могла б цьому значно посприяти [4]. Водночас, показово, що державний секретар США Р. Тіллерсон висловив суперечливу думку, що США не зможуть досягнути цілей у сфері політики національної безпеки, якщо ставитимуть за умову прийняття американських цінностей [5].

Важливість і ефективність запроваджених США та ЄС санкцій проти Росії, в тому що це сильно впливає на стабілізацію обстановки у світі та поглиблення економічної кризи в РФ. Все це разом з занепадом економіки, падінням ВВП та життєвого рівня населення стримує агресивні плани Путіна, в т.ч. на Донбасі. Адже вже зараз Москва намагається підірвати трансатлантичну єдність, посіяти розбрат у відносинах між США і ЄС. Російська агресія демонструє нездатність НАТО швидко реагувати на авантюри Кремля. А солідарність НАТО з Україною без допомоги їй озброєнням лише заохочує агресора. До того ж, ЄС все ще не має власної безпекової політики, що активно використовують терористи усіх кольорів і напрямків. Відсутність у трансатлантичної спільноти єдиного бачення ситуації, оскільки дехто вже хотів би повернутися до політики з РФ «as usual», тобто, як раніше, та скасувати санкції. А водночас – відвернутися від України.

Представники НАТО наполягають на необхідності діяти зважено і обережно, «щоб не викликати конфлікту з РФ», складається враження, що Путін спромігся залякати Альянс, і там не бачать іншого виходу, ніж вести перемовини з агресором або діяти за його сценарієм. Захід має зрозуміти, що путінська Росія – це не партнер, а реальна загроза для світового порядку. У Варшавській декларації НАТО щодо трансатлантичної єдності, прийнятій одногolosно, підтриманої всіма 28 країнами-членами Альянсу в липні 2016 р. було констатовано, що країни зіткнулися із безпрецедентною низкою проблем у сфері безпеки, зокрема з діями Росії, особливо в Україні, спрямованими на те, щоб підірвати заснований на правилах порядок в Європі. Об'єднавши свої міцні трансатлантичні зв'язки, прихильність демократії, свободі особистості, правам людини і верховенства права, альянс буде

продовжувати прагнути до миру, безпеки та стабільності в усьому євроатлантичному просторі, відповідно з принципами Статуту ООН. Проте, водночас, йшлося про готовність до конструктивного діалогу з Росією, щоб чітко роз'яснити наші позиції і, в першу чергу, щоб мінімізувати ризики військових інцидентів, у тому числі за рахунок відповідних заходів транспарентності. Такі положення декларації свідчили про відсутність адекватного сприйняття сучасної Росії. Проте в документі оптимістично вказано на віру в цілісну, вільну і мирну Європу. НАТО буде надавати ще більшу допомогу Україні та Грузії [6].

Вкрай важливо визнання необхідності поглиблення стратегічного партнерства між НАТО і Європейським Союзом, зокрема у боротьбі з гібридними погрозами, через операції у Середземному морі, в наданні допомоги країнам-партнерам у забезпеченні власної безпеки.

Екс-директор ФБР США Дж. Комі на початку травня 2017 р. заявив, що Росія – це найбільша загроза з усіх на Землі, виходячи з її намірів і можливостей. Якби російські державні структури не генерували б нестабільність, не було б ані «Ісламської держави», ані міграційної кризи в Європі, ані війни в Україні – нічого, що прийнято зараз вважати викликами. Можна вигадувати об'єктивні обставини й історичні закономірності, а можна просто сказати правду – є режим, який все це влаштовує і збирається влаштовувати далі. Він і є найбільшою небезпекою.

Російська агресія розвивається за сценарієм, на який трансатлантична спільнота не має відповіді. Тому події в Україні підняли необхідність аналізу всіх можливих сценаріїв, які можуть розгорнутися поза межами даної гібридної війни. Нові фундаментальні виклики єдності трансатлантичної спільноти пов'язані у великій мірі з російською військовою агресією в Україні. Російська агресія наочно демонструє, що країна не лише проігнорувала спроби інтеграції до Західного партнерства, але, навпаки, залучила стратегічні інвестиції у нову військову техніку та згорнула попередні демократичні реформи. Захід має зробити кілька висновків з подій останніх років: по-перше, Росія цілеспрямовано намагається дестабілізувати Європейський континент, тому США та Європа повинні докорінно змінити свої погляди на Європейську безпеку. По-друге, російська сторона проявляє

схильність до неочікуваних дій, і Захід повинен до цього ретельно підготуватися. По-третє, Росія використовує повний спектр неконвенційних та конвенційних інструментів залякування та впливу на сусідів, і Захід повинен розробити інноваційні шляхи протистояння цим інструментам.

Отже, необхідно не лише на словах підтверджувати трансатлантичну солідарність, забезпечити ефективне стримування агресора, підвищити швидкість прийняття рішень НАТО, поглибити скоординованість стратегій ЄС і НАТО щодо Росії. Росія постійно намагається переконати світове співтовариство у своїй правоті, використовуючи для цього всі можливості. Сила пропаганди, грошей та інших видів впливу призводить до того, що позиція Росії відстоюється не лише окремими прошарками населення, а й певними політичними силами і політиками. Сполучені Штати можуть зіграти центральну роль у справі врегулювання конфлікту між Україною і Росією, а також на переговорах і в стратегічних зусиллях, спрямованих на створення умов для його міцного і остаточного вирішення.

Джерела та література:

1. Власик О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. К.: НІСД, 2016. 528 с.; Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української ідентичності в умовах глобалізації. К.: НІСД, 2008. 287 с.; Потехін О.В., Тодоров І.Я. Глобалізація безпеки. Донецьк: Видавництво «Ноулідж». Донецьке відділення, 2011. 246 с.; Потехін О.В., Тодоров І.Я. Мала енциклопедія міжнародної безпеки / За заг. ред. Ю.Л. Бошицького. К.: Вид-во Європейського університету, 2012. 368 с.; Радковець Ю. Деокупація тимчасово окупованої території України – не в планах Заходу. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/09-18-De-Occupation/>; Розумний М.М. Виклики національного самовизначення : монографія. К.: НІСД, 2016. 196 с.; Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / Упор. П. Гай-Нижник. К.: «МП Леся», 2016. 352 с.; Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: Монографія. Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015; Світова гібридна війна: український фронт: монографія / За заг. ред. В.П. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. 496 с.; Хоменський П. Україна є лінією фронту боротьби за свободу в Європі. *Зовнішні справи*. 2015. № 10.

2. Закон України «Про основи національної безпеки України». [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>; Концепція зовнішньої політики Російської Федерації. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_27822/; Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>; Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». Указ Президента України від 26 травня 2015 р., № 287/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>; Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». URL: www.president.gov.ua/documents/5552015-19443; Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». URL: www.president.gov.ua/documents/5552015-19443; Про Стратегію кібербезпеки України. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>; Річна національна програма співробітництва Україна – НАТО на 2016 рік. Затверджено Указом Президента України від 12 лютого 2016 р., №45/2016. URL: <http://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/19/46/>
3. День. 2015. 23 червня.
4. Дем'яненко М. Ескалація конфлікту на Донбасі: причини, прогнози, реакція світу. *Резонанс*. 2017. № 9. С. 3-14. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/rezonans/2017/rez9.pdf>.
5. Tillerson calls for balancing US security interests, values. URL: https://www.apnews.com/7aff2131d7b4b10b2c84b89c721b6c9?utm_campaign=SocialFlow&utm_source=Twitter&utm_medium=AP_Politics
6. Варшавська декларація НАТО щодо трансатлантичної єдності, одностайно підтриманої всіма 28 країнами-членами альянсу. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133168.htm?selectedLocale=en

УДК 327.57:323.1

Чекаленко Л.Д.

ЗАДАЧІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: НОВЕ ПРОЧИТАННЯ

Автор висловлює власні спостереження щодо безпекової складової існування України. Відзначено, що схема безпеки нашої держави набуває конструктивності, що вселяє певні сподівання на позитив

майбутнього України, яка має протистояти агресії, захищатися і вистояти.

Ключові слова: безпека, Північноатлантичний Альянс, агресор, програми, механізми.

Chekalenko L. Tasks of the National Security of Ukraine: the New Agenda.

The article exposes personal remarks on the security dimension of the existence of Ukraine. The author states that the security scheme of our state acquires constructive features, which give some hopes for a positive development of events in Ukraine that has to resist the aggression, defend and survive.

Keywords: security, the North Atlantic alliance, aggressor, programs, mechanisms.

Дипломатія дає нам чимало позитивних прикладів успішного розв'язання конфліктів, протистояння агресії, вироблення схем нейтралізації викликів із застосуванням різноманітних механізмів захисту. Провідною школою з безпеки світового рівня, що забезпечує стабільність і захищеність євроатлантичного і євроінтеграційного просторів, є Північноатлантичний Альянс.

Про потужний потенціал НАТО, стратегію Альянсу, а також основні складові співробітництва з Україною вже не раз йшлося на сторінках наукових видань. Зупинимось на питанні про новий формат співробітництва між Україною та НАТО в формі Програми поглиблених можливостей, реалізація якої дозволяє розбудувати систему оборони нашої держави, сумісну зі стандартами Альянсу за Партнерською ініціативою сумісності (Partnership Interoperability Initiative) [1].

Поглиблення співробітництва між Україною та Альянсом у системі європейської регіональної безпеки та в контексті боротьби з російською агресією йшлося під час переговорів глави держави П. Порошенка з Генеральним секретарем НАТО Йенсом Столтенбергом. Провідна організація світової безпеки, як підтвердив її очільник, продовжить надавати Україні практичну та політичну підтримку в

протистоянні ворогові та посиленні безпекових інституцій. Учасники Альянсу, а це 28 провідних країн різних географічних регіонів світу, підтвердили, що всі вони «єдині в підтримці суверенітету України, територіальної цілісності в межах її міжнародно-визнаних кордонів та невід'ємного права України самостійно визначати своє майбутнє та зовнішню політику без втручання ззовні» [2]. Міністр закордонних справ України П. Клімкін зазначає, що взаємодія України з НАТО є унікальною: тренуючи і навчаючи нас, НАТО теж вчиться і стає сильнішим [2].

Чи є за цими міркуваннями конструктивне підґрунтя? Відповідь на це питання отримаємо, з'ясувавши складові практичного наповнення співробітництва України з Альянсом. Зрозуміло, що будь-які дії у міжнародних відносинах мають спиратися на законодавчу основу. Серед основних законодавчих актів України з зазначеної тематики – Закон про відмову України від позаблоковості (2014 р.), Воєнна доктрина України в новій редакції (2015 р.), Стратегія національної безпеки України (2015 р.), Послання Президента до Верховної Ради України 2016 р. Рефреном всіх згаданих документів є посил про те, що вступ до НАТО є стратегічною ціллю України.

Верховна Рада вносила відповідні зміни до законодавчих актів України починаючи з 2014 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» (2015 р.) закріпив положення про те, що основною задачею нашої держави є «інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір», а також «поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації» [3]. В Указі Президента України № 555/2015 від 24 вересня 2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» від 2 вересня 2015 р. визначено низку безпекових завдань, пов'язаних з військовою, оборонною складовою діяльності держави. Так, у третьому розділі «Воєнної доктрини України» – Цілі та основні завдання воєнної політики, в ст. 15 йдеться про те, що головною метою воєнної політики України є створення умов для відновлення територіальної

цілісності держави, її суверенітету і недоторканності в межах державного кордону України [4].

Привертає увагу ще один важливий документ – «Стратегія національної безпеки України» (до 2020 р.), який фактично вперше акцентує увагу на міжнародних системах колективної безпеки та можливому членстві України в НАТО. На переконання РНБО України, членство в НАТО – єдина надійна зовнішня гарантія державного суверенітету і територіальної цілісності країни. На даному етапі встановлено пріоритетність впровадження стандартів НАТО, досягнення сумісності армії і спецслужб України з відповідними службами і засобами відповідних країн-членів НАТО, що забезпечить у майбутньому набуття членства України в Альянсі [5].

Наразі виконується понад 40 імпортих контрактів на поставку до української армії різних засобів оборони на загальну суму 1,5 млрд. дол. Країни, що підтримують нашу державу в боротьбі із загарбником, передали бронетехніку, безпілотні апарати, засоби спостереження та засоби зв'язку, радіолокаційні станції контрбатареїної боротьби, прилади нічного бачення тощо. Про це та інше йдеться у щорічному Посланні Президента до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2016 році» [6].

Президент підкреслив, що 3% ВВП на оборону – це багато, порівняно з ледве 1%, але дуже замало для країни, яка де-факто перебуває у стані війни. «Ми вийшли на безпрецедентний і як ніколи тісний рівень співпраці з країнами Альянсу, який будемо підвищувати, розширювати, поглиблювати – аж до повного досягнення критеріїв членства. Нашою стратегічною метою залишається вступ до НАТО» [6].

До штаб-квартири Альянсу в Брюсселі від Президента України було направлено офіційного листа з проханням включити Україну у Програму розширених можливостей (Enhanced Opportunities Programme). Однак однією з перешкод для можливої співпраці України та Альянсу за цією програмою була відсутність технічної угоди про обмін таємною інформацією. Доволі оперативно – 28 вересня 2016 р. така угода була підписана в Брюсселі. «Цей документ дозволить вивести взаємодію у сфері секретної інформації на зовсім

інший рівень», – зазначив заступник міністра закордонних справ В. Пристайко. Наразі в рамках Програми розширених можливостей з НАТО співпрацюють Швеція, Фінляндія, Австралія, Йорданія і Грузія. Основне призначення програми – досягнення сумісності і відповідності стандартам НАТО [1].

Законодавчу базу, пов'язану зі зміцненням обороноздатності країни, доповнює «Концепція вдосконалення інформування громадськості про співробітництво України з НАТО на період 2017–2020 років», затверджена Президентом 21 лютого 2017 р. Концепція спрямована на підвищення рівня підтримки громадськістю державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції та рівня довіри громадян України до НАТО як ключової інституції у зміцненні міжнародної безпеки. У документі зазначається, що Україна здійснюватиме інтеграцію до європейського політичного, економічного, правового простору з метою набуття членства в Європейському Союзі, а також поглиблюватиме співробітництво з Північноатлантичним альянсом з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації. Йдеться про подальше поглиблення співробітництва України з Альянсом у впровадженні глибинних демократичних реформ, використанні потенціалу та практичної допомоги держав-членів НАТО у підвищенні обороноздатності нашої держави для протидії агресії Російської Федерації, а також у сфері реформування сектору безпеки і оборони та оборонно-промислового комплексу за стандартами НАТО.

До законодавчого підґрунтя додалися відповідні державні програми з імплементації прийнятих рішень. На переконання Президента П. Порошенка, з 2017 р. програма співробітництва з НАТО буде повністю зосереджена на досягненні стандартів Альянсу, що має бути завершено до 2020 р. Пріоритетне завдання, закріплене в програмі, стосується досягнення повної відповідності ЗСУ стандартам збройних сил країн НАТО. Передбачається, що питання про членство в НАТО розглядатиметься всеукраїнським референдумом.

Курс України та європейську та євроатлантичну інтеграцію дістав підтримку в підсумковій Декларації саміту НАТО (Варшава, 8-9 липня 2016 р.), ухваленій в формі консенсусу 28-ма країна-

ми-членами Альянсу. Декларація містить наступне положення: «Ми залишаємося прихильними політиці відкритих дверей Альянсу, яка посилюється Альянсом і буде сприяти євроатлантичній безпеці» [7]. Кількість спільних з НАТО програм і різноманітних заходів сягає близько 40 [1].

Що ж має Україна в результаті цих подій? Поки мінуси переважають плюси. Зокрема, Україна не отримала повноцінної системи захисту. Застосований механізм санкцій не дає синергетичного ефекту, оскільки санкції є точковими і розпиленими, хоча й дошкуляють агресорові.

Водночас спостерігаємо й певні позитивні тенденції. Україна крок за кроком, спираючись на підтримку союзників, долає свою військову відсталість. Україна вчиться воювати. Україна і Румунія долучаються до співпраці в рамках В-4. НАТО розширює допомогу Україні. Україна отримує допомогу від США. Утім, переліченого недостатньо для протистояння агресорові. Вседозволеність породжує ще більший рваншизм, примножує рішучість агресора, породжуючи нові виклики світовій та регіональній безпеці.

Джерела та література:

1. Bruno L. *NATO's Enhanced Opportunities Partners*. URL: <http://www.gmfus.org/blog/2016/06/29/natos-enhanced-opportunities-partners>; Україна і НАТО підписали угоду про підтримку ЗСУ. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/06/15/7050784/>; Ukraine has submitted an official request to be a member of the NATO Enhanced Opportunities Programme, Deputy Foreign Minister. URL: https://en.lb.ua/news/2016/09/23/1911_ukraine_applies_nato_enhanced.html
2. Спільна заява Комісії Україна-НАТО під час Варшавського саміту. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/5992-spilyna-zajava-komisiji-ukrajina-nato-pid-chas-varshavskogo-samitu>; <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/dveri-nato-vidkriti>
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості. Верховна Рада України; Закон від 23.12.2014 № 35-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/35-19>.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>
5. Указ Президента України від 26.05.2015 № 287 «Про рішення Ради наці-

ональної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/19054>

6. Щорічне Послання Президента до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2016 році». URL: <http://www.president.gov.ua/news/shorichne-poslannya-prezidenta-do-verhovnoyi-radi-pro-vnutri-38077>
7. Україна і НАТО підписали угоду про підтримку ЗСУ. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/06/15/7050784/>; Президент Петро Порошенко підписав Указ «Про Концепцію вдосконалення інформування громадськості про співробітництво України з НАТО на період 2017-2020 років». URL: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-zatverdiv-konceptiyu-vdoskonalennya-informuvannya-40142>

УДК 327.2/321.7

Мартинов А.Ю.

ТЕОРІЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО МИРУ: МІЖ ІДЕАЛІЗМОМ І РЕАЛІЗМОМ

Проаналізовано актуальну практику імплементації теорії демократичного миру у політичну реальність. Цей суперечливий процес забезпечує посилення хаотичного стану глобальної системи міжнародних відносин. На прикладах війни в Косово, війни в Іраку та війни в Лівії показано, як ідеалістичні наміри впровадження демократії провокуюють регресивні соціально-історичні процеси.

Ключові слова: *теорія демократичного миру, міжнародні відносини, політичний реалізм, Ірак, Косово, Лівія.*

Martynov A. *The Theory of the Democratic Peace: Between Idealism and Realism.*

The article analyzes the current practice of implementing the theory of democratic peace in political reality. This contradictory process intensifies the chaotic state of the global system of international relations. The examples of the war in Kosovo, the war in Iraq and the war in Libya

show how idealistic intentions to implement democracy provoke regressive socio-historical processes.

Keywords: *theory of democratic peace, international relations, political realism, Iraq, Kosovo, Libya.*

Від античних часів тривають «вічні» дебати між прихильниками ідеалістичного і реалістичного підходів до теоретичного тлумачення міжнародних відносин. Платон у своїх роздумах щодо «ідеального державного устрою» заклав підвалини політичних технологій, спрямованих на ідеологічне забезпечення такого політичного процесу, на фініші якого має з'явитись ідеальний державний устрій. Не випадкового Карл Поппер вважав саме Платона фундатором усіх тоталітарних концепцій «закритих суспільств». Натомість Фукідід розглядав історію Пелопоннеської війни із суто реалістичних позицій, наголошуючи, що це єдино вірний спосіб дати пояснення причинно-наслідковим зв'язкам історичного процесу. І.Кант у праці «До вічного миру», власне, розробив теорію демократичного миру, стверджуючи, що глобальне поширення республіканських демократичних ідей має сприяти виключенню війни з історії.

Виникнення 4 липня 1776 р. Сполучених Штатів Америки започаткувало нову сторінку в історії політичних утопій та практики їхньої реалізації. Вперше Просвітницьке бачення раціональної розбудови держави було втілено в реальності. Вихід США у імперіалістичну добу позначився спробами замкнути на собі зону впливу у Латинській Америці (доктрина Монро 1823 р.) та війни з Іспанією за Кубу (1898). За підрахунками неурядової організації «Фрідом хауз» в 1900 р. в світі не було жодної повністю демократичної держави. В 1950 р. таких держав було лише 22, а 2000 р. вже 120 держав.

За демократичного політичного режиму владу отримує обраний народом суб'єкт, який має повернути її народу після завершення терміну перебування при владі. Будь-яка інформація про діяльність влади її дискредитує. Представницька демократія вимагає, аби рішення лідера піддавалися ретельній перевірці, аби лідери казали правду та були готові нести відповідальність за прийняті рішення. Некомпетентність підриває суть представницької демократії. Недуг демокра-

тичних держав полягає у зменшенні дієздатності урядів. Консультативна демократія орієнтується на громадську думку.

Але тільки у Першій світовій війні, яку ідеалісти визначали як війну за закінчення усіх воєн, В. Вільсон сформував концепцію «справедливого миру», втілену у ідеї Ліги Націй. Аргументи на користь цього проекту стосувались уявлення про те, що демократичні держави між собою не ведуть війн, адже не мають для цього підстав.

Міжвоєнний світ 1918–1939 рр. був непридатним для виживання демократій. Тож Ф. Рузвельту довелося вступити у Другу світову війну, аби зробити світ небезпечним для демократії. Але Друга світова війна показала, що проти нацизму і фашизму, так само як і японського милітаризму можуть об'єднатись нації, які мають як демократичний устрій (США, Британія), так і авторитарний (СРСР, чанкайшистський Китай). Після 1945 р. ООН мала втілити ідеал «демократичного миру». Утім, у роки «холодної війни» більшість країн світу були недемократичними. За С. Гантінгтоном було принаймні три хвили глобальної демократизації. Але від того війн у світі не поменшало. Ф. Фукуяма у фундаментальній праці, присвяченій висвітленню еволюції демократичних політичних режимів у глобальній історії, звернув увагу на принципову незавершеність демократичного політичного проекту.

Демократичний політичний режим, на відміну від авторитарного, не є залізобетонно стабільним. Можливі сценарії трансформації демократії на автократію, так само як і навпаки автократії на демократію. Ці трансформаційні перехідні періоди є часом найбільшої нестабільності. Теорію демократичного миру можна класифікувати як типовий варіант теорії теологічної, тобто наперед визначеного однолінійного історичного процесу (комуністи теж вважали, що за їхнього ідеального устрою війни будуть неможливі), що не бере до уваги усієї множини варіантів суперечливого формування консолідованої демократії. Адже ще з часів опису політичних режимів Аристотелем відомо, що усі режими циклічно переходять у свої протилежності та не є сталими.

Зрештою, процес силового «експорту демократії» під приводом глобального поширення демократичних політичних режимів дискре-

дитував і теорію демократичного миру. Тим паче, що війни заради «просування» демократії змінюють політичну природу демократичного режиму, який здійснює такий курс. «Військове кейнсіанство» штучно стимулює економічний розвиток, але це відбувається за рахунок недофінансування інших галузей економіки.

Ще історія Римської республіки після Пунічних війн показала, що по мірі завоювання тодішньої ойкумени республіка трансформувалась у принципат, а потім стала імперією. Глобальний інтервенціонізм адміністрації Дж. Буша молодшого не тільки радикально збільшив державний борг США, а й змінив правила гри у внутрішньополітичному житті. США відійшли від джефферсоніанського ідеалу демократичної республіки.

УДК 323

Добровольська А.Б.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ ЯК ЧИННИК РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ ЄВРАЗІЇ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ БАГАТОПОЛЯРНОГО СВІТУ

У статті розглядається розвиток євразійської інтеграції крізь призму співвідношення процесів глобалізації та регіоналізації. Показана суб'єктивна сторона регіоналізації як форма реалізації геополітичних інтересів. Виявлено тенденції інтеграційних процесів на пострадянському просторі в умовах становлення багатопольярного світу.

Ключові слова: *регіон, регіоналізація, глобалізація, світова політика, геополітичні трансформації, євразійська інтеграція, пострадянський простір.*

Dobrovolskaya A. Transformation of the Post-Soviet Space as a Factor of Regionalization of Eurasia under the Conditions of Formation of a Multipolar World.

The article examines the development of Eurasian integration through the prism of the correlation between the processes of globalization and regionalization. The subjective side of regionalization is shown as a form of realization of geopolitical interests. The tendencies of integration processes in the post-Soviet space in the conditions of formation of the multipolar world are revealed.

Keywords: *region, regionalization, globalization, world politics, geopolitical transformations, Eurasian integration, post-Soviet space.*

Двадцять шість років, що минули після розпаду Радянського Союзу, істотно змінили вигляд Центрально-Східної Європи. Трансформація колишнього «соцтабору» проявилася в формі суспільно-політичної консолідації нових незалежних держав, що з'явилися на карті світу після розпаду СРСР. Самоорганізацію внутрішніх територій і спільнот колишніх союзних республік супроводжувала переоцінка власної самоідентифікації, яка все частіше відбувалася не за регіональною ознакою, а за субрегіональним принципом, відображаючи подальшу фрагментацію пострадянського простору.

Пов'язані з розпадом СРСР зміни на просторі Євразії порушили рівновагу біполярного світу. Крах однієї з двох наддержав ініціював геополітичні трансформації, динаміка яких визначає стан сучасного світу, формуючи його поліцентричну структуру. Проблема трансформації пострадянського простору набула ключового значення з точки зору теорії і практики сучасних глобальних і регіональних процесів, що проявило себе дослідженням різних аспектів цього явища.

Поява на мапі Центрально-Східної Європи нових незалежних держав, відкритих впливу глобальних і регіональних організацій і політичних акторів, активізувала нові напрями інтеграційних процесів на просторі Євразії. Теоретичне осмислення інтеграційних процесів у сучасному світі, їхніх передумов, завдань і перспектив набуло актуального значення для політологів, економістів та істориків. Існує значний пласт літератури з теорії інтеграції, яка стосується окремих інтеграційних проектів або носить спеціалізований характер [1–8]. У той же час осмислення взаємозв'язку інтеграційних проектів з гло-

бальними та регіональними процесами, а також тенденцій і перспектив їх реалізації тільки підвищили свою актуальність.

Дисбаланс сил на світовій арені, який викликав крах СРСР, активізував глобальні трансформаційні процеси. Становлення багатопольярного світу відбувається в умовах гострої політичної, економічної та військової конкуренції головних світових центрів сили за зони свого впливу. У новому світоустрої великі держави (центри сили) виступають донорами суверенітету і безпеки для малих і середніх країн – реципієнтів цієї безпеки. Відбувається перегруповування геополітичних суб'єктів навколо нових центрів сили, представлених великими державами, які здатні поширити свій вплив далеко за межі власних кордонів.

Конструкція багатопольярного світу, що складається з комбінації союзів і коаліцій, заснованих за принципом збігу інтересів, знаходиться в постійному русі, виділяючи зі своєї структури нові центри сили. Динамізм сучасного світу спонукає цілий ряд держав і регіонів до пошуку свого геополітичного коду розвитку, соціокультурної і цивілізаційної ідентичності, що дозволять у своїй сукупності сформувати стійку, стабільну, надійну модель розвитку, яка максимально відображає як національно-державні, так і транснаціональні інтереси господарюючих в них суб'єктів.

Об'єктивними передумовами, що впливають на процеси геополітичних трансформацій, є як зростання взаємозв'язку і взаємозалежності сучасного світу (що супроводжується втратою або ослабленням суверенітету національних держав), так і прагненням зберегти у цих умовах власну унікальність. З одного боку, нарастають чинники, які сприяють формуванню певної цілісності всесвітнього господарського організму, що викликано лібералізацією торгівлі, створенням сучасних систем комунікації та інформації, світових технічних стандартів і норм, що прийнято називати процесом глобалізації. З іншого боку, відбуваються найбільш інтенсивні, за історичними мірками, економічне зближення і взаємодія країн на регіональному рівні, формуються великі регіональні інтеграційні структури, які розвиваються у напрямку створення відносно самостійних центрів світової економіки.

В умовах загальної тенденції формування із все більш взаємопов'язаних і взаємозалежних національних економік єдиного господарського механізму (що набуває в окремих сферах і секторах глобальних масштабів) процеси міжнародної інтеграції є об'єктивною реакцією на ослаблення національного суверенітету. Інтеграція стає інструментом прискореного розвитку регіональних економік і підвищення конкурентоспроможності країн-членів інтеграційних угруповань, а відповідно і зміцнення їхніх позицій у міжнародному співтоваристві. Міжнародна практика підтверджує тезу про те, що значимість і вага окремого регіону може зростати в міру поглиблення у ньому інтеграційних тенденцій. Все більш популярною стає модель регіону як частини світової спільноти.

Характер регіональних процесів значною мірою обумовлює розвиток науково-технічної революції. Під її впливом проявляються тенденції формування структурованого простору, основними ознаками якого є як традиційні фактори (географічний, історичний, цивілізаційний і культурний), так і нові чинники епохи постмодерну (мережевий, комунікаційний, віртуальний і т.п.). Ці процеси нової географії, пов'язані з постіндустріальною стадією розвитку, знайшли своє теоретичне оформлення у концепції глобального регіону, з притаманними йому наднаціональними інтересами і просторовими чинниками.

Складна конфігурація різнорівневих геополітичних утворень, яка стрімко перетворює сучасну систему міжнародних відносин, виникла і на території сучасної Євразії. Євразійський простір, поєднуючи дві частини Світу – Європу й Азію, охоплює безліч своєрідних регіонів, субрегіонів і груп країн – акторів регіонального та глобального значення. Пов'язані з розпадом Радянського Союзу трансформаційні процеси активізували геополітичні зміни на євразійському просторі та докорінно змінили існуючу систему міжнародних відносин. Виникнення на пострадянському просторі наприкінці XX ст. нових незалежних держав істотним чином вплинуло на динаміку і спрямованість інтеграційних процесів євразійського континенту.

Після розпаду СРСР колишні радянські республіки почали реалізацію власних національних соціально-економічних і політичних моделей розвитку. З набуттям суверенітету новими незалежними

державами зростає актуальність пошуку інших форм взаємодії як усередині пострадянського простору, так і за його межами. Відцентрові тенденції супроводжувалися активними пошуками нових партнерів на Заході і Сході. Моделювання інших форматів об'єднання і досі викликає безліч питань, від вирішення яких багато в чому залежить успіх міжнародної інтеграції на просторах Євразії, оскільки він значною мірою впливає на долі не тільки народів окремих країн, а й цілого континенту.

До найбільш важливих проблем у цій галузі слід віднести: правильний вибір позиціонування тієї чи іншої країни при вирішенні питання про участь у формуванні міжнародного інтеграційного процесу; забезпечення узгодженості інтересів країн-учасниць інтеграційного процесу; досягнення узгодженості в роботі національних господарських систем, що беруть участь в інтеграційному процесі; створення єдиної системи інститутів і механізмів, що орієнтують цей процес на досягнення поставлених цілей і завдань, а також методів контролю за виконанням прийнятих на міжнародному рівні рішень.

Історичні передумови трансформаційних процесів на просторі Євразії склалися під впливом двох попередніх великих інтеграційних проєктів – Російської імперії та СРСР. Ці інтеграційні проєкти мали фундаментальні наслідки: на величезній території було створено значною мірою єдині соціально-культурні системи, які забезпечували функціонування господарського комплексу держави. Після розпаду СРСР окремі чинники взаємної привабливості нових незалежних країн пострадянського простору зберегли свою актуальність. Матеріальну основу такої привабливості створювали компоненти (що не втратили на той час свою дієздатність) єдиного в недавньому минулому господарського комплексу Радянського Союзу, на основі: технологічної спільності виробництва; приблизно однакового (відносно невисокого за світовими стандартами) технічного рівня виробництва; можливості впровадження загальних техніко-технологічних стандартів і створення загальної транспортної інфраструктури та мереж комунікацій, енергетичних систем; суміжних кордонів і пов'язаних з цим вигод. Не менш актуальним був і вплив ряду гуманітарних чинників, породжених спільним існуванням колишніх радянських республік у

межах єдиної у недавньому минулому держави. Це – спільна мова міжнаціонального спілкування, збережені численні родинні зв'язки, культура, релігія та багато іншого, що створювало сприятливі умови для більш тісного об'єднання цих країн.

У цілому проблема нежиттєздатності регіональних інтеграційних проєктів на пострадянському просторі була обумовлена тим, що на початку свого існування в СНД взяла гору модель бюрократичної інтеграції – «інтеграції зверху». Держави в особі своїх лідерів виявилися головними суб'єктами інтеграції, виконуючи одночасно функції як замовників, так і виконавців. На протипагу пострадянській практиці міжнародний досвід свідчить, що найбільш життєздатною виявляється така регіональна інтеграція, яка йде, перш за все «знизу», тобто є результатом усвідомлених зусиль економічних суб'єктів і підтримки населення країн, що інтегруються.

Євросоюз виступає за ЄС-центричну модель Великої Європи і Євразії. У рамках такої конструкції всі європейські країни, включаючи Росію, у тій чи іншій мірі асоціюються з ЄС, приймають (повністю або частково) його нормативну і регулятивну базу і стають, по суті, частиною міжнародної спільноти на периферії Євросоюзу. Однак в умовах формування багатопольярного світу (перетворення АТР на центр світового економічного і політичного тяжіння і розвороту до Азії) звернення до ЄС-центричної моделі стає у принципі неможливим.

Спроби національних лідерів нових незалежних держав маневрувати між центрами сили в умовах, коли під впливом глобалізації економіки і глобального характеру зовнішньополітичної конкуренції простір для маневру стискається, ведуть до наростання хаотизації міжнародних відносин. У турбулентних умовах формування багатопольярного світу, коли численні виклики внутрішньо- і позаєвразійського походження несуть загрозу для безпеки і економічної стабільності всього континенту, центрам сили варто орієнтуватися не стільки на перетягування країн «спільного сусідства» на власні інтеграційні орбіти, скільки на забезпечення стабільності і безпеки у регіоні.

Джерела та література:

1. Алчинов В.М. *СНГ Россия - Евросоюз. Проблемы и перспективы интеграции*. М.: Восток-Запад, 2008. 221 с.
4. Бжезинский З. *Великая шахматная доска*. М.: Международные отношения, 1998. 256 с.
2. Вардомский Л.Б. Регионализация постсоветского пространства. URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1412000340>
3. Винокуров Е. Евразийский экономический союз без эмоций. Вопросы евразийской интеграции. *Вопросы экономики*. 2016. № 12. С. 43–60.
4. Ирхин А.А. Постсоветское пространство: геополитические параметры и методология моделирования интеграционных процессов. URL: <http://rusprostranstvo.com/article/view/120>
5. Лиман А.М. Хейфец Б.А. Модели экономической дезинтеграции. Интеграция и дезинтеграция. URL: http://eabr.org/general/upload/docs/publication/magazine/no2_2011/n2_2011_2.pdf
6. Пивовар Е.И. *Постсоветское пространство: альтернативы интеграции. Исторический очерк* / Изд. 2-е, испр. и доп. СПб.: Алетейя, 2010. 398 с.
7. Бразаускас А. К вопросу о формировании Евразийского союза: теоретический аспект. URL: http://www.perspektivy.info/rus/gos/k_voprosu_o_formirovanii_jevrazijskogo_sojuza_teoreticheskij_aspekt_2012-03-23.htm
8. Россия в интеграционных процессах на постсоветском пространстве: уроки, перспективы, трудности (ситуационный анализ). URL: <http://www.imemo.ru/df/publ/2007/07014.pdf>

УДК 327 (4/ЄС)

Пугачова-Лакішик Д.В.

ПІДХОДИ ДО ОБОРОННОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Проаналізовано стан та перспективи оборонної політики ЄС. Наголошується, що низка стратегічних, політичних та економіко-технологічних факторів нині зумовлюють необхідність посилення співпраці між державами-членами ЄС у галузі спільної політики безпеки та оборони.

Ключові слова: оборонна політика, безпека, військова інтеграція, ЄС.

Puhachova-Lakishyk D. EU Defense Policy's Approaches.

The article examines the state and prospects of the EU defense policy. It is noted that a number of strategic, political and economic-technological factors necessitate strengthening of cooperation between the EU member states in the field of common security and defense policy.

Keywords: defense policy, security, military integration, EU.

Сучасні виклики, які постали перед ЄС в останні декілька років актуалізували питання його безпекової та оборонної політики. Тероризм, міграційна та демографічна кризи, кліматичні зміни, виснаження ресурсів, зростаюча загроза з боку РФ, зміна суті трансатлантичного партнерства у зв'язку з новими тенденціями у зовнішній політиці США за адміністрації Д. Трампа – все це сприяє збільшенню відповідальності Європи за власну безпеку та перегляду її оборонної стратегії.

Наголосимо, що ідея військової інтеграції у межах європейського проекту виникла досить давно – на початку 1950-х рр. відбулася перша спроба створення єдиних європейських збройних сил. У жовтні 1950 р. французький прем'єр-міністр Р. Плевен виступив із пропозицією сформувати спільну армію шести європейських держав – Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Нідерландів та Люксембургу. Особливістю цього плану було те, що Західній Німеччині дозволялося мати власні війська, які могли влитися до європейської армії, але власне ФРН не мала повноважень розпоряджатися цією армією. План Р. Плевена був покладений в основу Паризьких домовленостей 1952 р. Рада НАТО прихильно відреагувала на пропозицію Р. Плевена, адже така оборонна кооперація могла слугувати опорою НАТО на континенті.

Необхідно зазначити, що Велика Британія негативно поставилася до цього плану, адже британський уряд не схвалював створення наднаціональних структур, які значно обмежували суверенітет, особливо у військовій сфері. У 1954 р. французький парламент відхилив ідею створення Європейського оборонного співтовариства, так як жодна з європейських країн не була готова до відмови від частини свого суверенітету на користь міжнаціонального органу [1].

У 1990-х рр. вдруге заговорили про створення єдиної армії Європи, після того, як конфлікти на Балканах виявили нездатність ЄС діяти самостійно без НАТО для проведення успішних військових інтервенцій. У грудні 1998 р. під час франко-британського саміту знов була озвучена ідея про те, що ЄС належить мати ефективні збройні сили та виробити механізми й алгоритми використання і застосування армії. Повномасштабного втілення ця ідея не набула. Натомість Євросоюз вирішив зосередити увагу на формуванні мобільних збройних сил, здатних оперативно реагувати на загрози безпеці – «бойових груп ЄС» [2].

На початку 2016 р. знову актуалізувалася ідея практичного наповнення спільної оборонної і безпекової політики ЄС, у зв'язку з чим протягом півроку європейські країни розробляли ініціативний план щодо посилення співпраці у сфері безпеки. Збільшенню активності з приводу даного питання посприяв також початок процесу виходу Великої Британії з ЄС, яка завжди була надійним партнером США на європейському континенті та виступала проти створення єдиної армії ЄС. Після обговорень та узгоджень Брюссель опублікував програмний документ «Європейська глобальна стратегія», у якому визначалося посилення ЄС як спільноти безпеки через поглиблення взаємодії між державами-членами щодо ефективного використання наявних ресурсів разом із паралельним збільшенням оборонних бюджетів (що означає на практиці скорочення залежності ЄС від США у сфері безпеки). Однак про негайне створення дієвої повномасштабної армії ЄС мова поки що не йшла [3].

Водночас ФРН та Франція розробили власний план тіснішої співпраці країн ЄС у сфері оборони, що передбачав створення нового військового штабу і розгортання місій за кордоном. За цим планом пропонувалося у майбутньому передати під командування спільного військового штабу військові місії ЄС – місію із порятунку мігрантів «Софія» та місію по боротьбі із перевізниками нелегалів «Атланта». Зі створенням штабу передбачалося відмовитися від ротаційного командування операціями представниками окремих держав ЄС та розпочати низку програм під егідою Європейського оборонного агентства – утворити новий командний центр для координації медичної допомоги

та логістичний центр для обміну «стратегічними» активами, такими як вантажні перевезення, налагодити обмін даними супутникової розвідки, розробити єдиний бюджет ЄС з військових досліджень, розпочати спільні закупівлі супутників, обладнання у сфері кіберзахисту і безпілотних літаків-розвідників [4].

Залучаючись до обговорення оборонної стратегії ЄС на початку 2017 р. міністр оборони Італії Р. Пінотті заявила про доцільність створення «оборонного шенгену» поза Північноатлантичним альянсом. На думку Р. Пінотті, лівову частку відповідальності у розробці цього проекту мали взяти на себе ФРН, Франція, Італія, а також Іспанія. Р. Пінотті стверджувала, що Європа «двох швидкостей» повинна бути втілена не тільки в економіці, але й в оборонній сфері. Це означало налагодження оборонної співпраці ЄС незалежно від Північноатлантичного альянсу і ролі США у ньому. Така співпраця передбачала не лише збільшення оборонних можливостей ЄС, але й можливість автономного реагування у випадках, якщо всередині Альянсу виникнуть розбіжності і країни-члени почнуть діяти відокремлено. Пропозиція Р. Пінотті викликала шквал дискусій всередині європейського політичного керівництва та призвела до активного обговорення як самої ідеї, так і способів залучення країн до її можливої реалізації [5].

Використовуючи розробки і напрацювання у сфері оборони, а також реалізуючи завдання, викладені у «Європейській глобальній стратегії», Європейська комісія у червні 2017 р., оголосила про створення Європейського оборонного фонду, покликаного підвищити ефективність витрат держав-членів ЄС на спільну оборону. Фонд координуватиме, доповнюватиме та розширюватиме національні інвестиції в оборонні дослідження, розробку прототипів та закупівлі обладнання і технологій у сфері оборони.

Європейський оборонний фонд підтримуватиме два напрямки: Дослідницький напрям, який уже частково реалізується, та на який до 2020 р. планується виділяти до 90 млн. євро та 500 млн. євро щороку після 2020 р. Починаючи з 2017 р. ЄС вперше надасть гранти для спільних досліджень у сфері інноваційних оборонних технологій і продуктів, які можуть включати електроніку, зашифроване програмне забезпечення або робототехніку.

Другий напрямок – розробка та придбання озброєнь. Фонд буде створювати стимули для держав-членів щодо співпраці. Держави-члени зможуть спільно інвестувати, наприклад, у розробку технологій безпілотних апаратів або супутникового зв'язку. Після 2020 р. ця програма зможе контролювати загальні щорічні інвестиції в розвиток обороноздатності у розмірі 5 млрд. євро [6].

Необхідно зазначити, що на відміну від європейських країн, які беззаперечно підтримали ідеї ФРН та Франції з активізації безпекової та оборонної політики ЄС, зокрема членів Вишеградської групи, країни Балтії, зокрема Литва, поставилися до реалізації військових ініціатив в рамках ЄС більш прискіпливо. На їх думку країнам ЄС необхідно поглиблювати співпрацю своїх збройних сил у різних сферах, однак це не повинно означати створення нових військових структур у форматі ЄС, особливо таких, що будуть дублювати структури НАТО [7].

Необхідно зазначити, що оборонна співпраця країн у межах ЄС відбувається поза необхідністю, на відміну від співпраці цих країн у межах НАТО. Якщо виникне ситуація, в якій США приймуть рішення щодо поступового зменшення своєї військової присутності в Європі чи взагалі відмови від виконання зобов'язань у межах НАТО, це стане випробуванням для ЄС, оскільки його оборонні механізми не мають повноцінної реалізації.

До того ж, європейські країни мають усвідомити, що вони залежать одна від одної, і що їх безпека залежить від передачі частини їх суверенітету до інституцій ЄС. CARD, PESCO та пропозиція Е. Макрона щодо Євроармії уособлюють найвищий рівень інтеграції (й водночас найвищий рівень передачі суверенітету наднаціональним структурам) та віддзеркалюють усвідомлення того, що жодна країна ЄС самотійно не може зробити нічого суттєвого для забезпечення безпеки і оборони у Європі.

Отже, комплекс подій та явищ, таких як агресія Росії в Україні, загострення міграційної кризи, хвиля тероризму, вихід Великої Британії з ЄС, зміна адміністрацій у США, активізували Європейський Союз у питанні вироблення ефективної спільної політики безпеки та оборони. Прийнята ЄС нова безпекова стратегія та започаткування

низки механізмів мають посилити безпекову та оборонну складові Євросоюзу. Однак ці кроки навряд чи призведуть до того, що ЄС в питанні власної обороноздатності наблизиться до НАТО чи стане його альтернативою.

Схоже, політичні кола ЄС ще не готові до кардинальних змін в оборонній сфері, адже, без конвенційних і ядерних сил США у Європі та військових можливостей Великої Британії ЄС не в змозі забезпечувати належним чином свою власну безпеку і оборону.

Більш вірогідною формою позиціонування для європейських країн видається згода з військовою присутністю США в Європі, реалістична оцінка своїх оборонних можливостей і розвиток напрямів, де ці можливості можна найефективніше застосовувати. Водночас повністю незалежна від євроатлантичних відносин реалізація спільної політики безпеки та оборони ЄС є наразі малоімовірною і, як результат, безпека і оборона європейських країн й надалі залежатиме від НАТО загалом і присутності США в Європі, зокрема.

Джерела та література:

1. The Pleven Plan. URL: <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/803b2430-7d1c-4e7b-9101-47415702fc8e/bbc7cdad-0bb3-4b8a-9322-eb93e2d65670/Resources>
2. Белесков М. Європейський оборонний союз: навіщо ЄС знову говорить про спільну армію. 27 лютого 2017 р. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/02/27/7062233/>
3. A Global Strategy for the European Union. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://europa.eu/globalstrategy/en/global-strategy-european-union>
4. France and Germany propose EU «defence union». URL: <https://euobserver.com/foreign/135022>
5. У Євросоюзі заговорили про «оборонний шенген» поза НАТО. 05 лютого 2017 р. URL: <http://uaapress.info/uk/news/show/160773>
6. A European Defence Fund: €5.5 billion per year to boost Europe's defence capabilities. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1508_en.htm
7. Грибаускайте: ЄС не повинен дублювати НАТО. 09.09.2016. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/09/9/7054377/>

БЕЗПЕКОВІ АСПЕКТИ ВІДНОСИН УНР З НІМЕЧЧИНОЮ Й АВСТРО-УГОРСЬКОЮ У БЕРЕЗНІ-КВІТНІ 1918 Р.

У статті розглянуто відносини між урядом УНР і командуванням німецьких окупаційних військ щодо забезпечення роботи транспорту і пошти у березні-квітні 1918 р. Крах на території України фінансової системи колишньої Російської імперії та військова розруха ускладнили ситуацію на залізниці та пошті.

Ключові слова: УНР, Рада Народних Міністрів УНР, Німеччина, пошта, залізниця, окупаційні війська.

Satskyi P. Security Aspects in Relations of the Ukrainian Peoples Republic with Germany and Austria-Hungary in March-April 1918.

The article examines the relationship between the Government of the Ukrainian Peoples Republic (UPR) and the command of the German occupation troops in the providing the work of transport and mail in March-April 1918. The collapse in Ukraine of the financial system of the former Russian Empire and military devastation complicated the situation on the railways and post offices.

Keywords: UPR, Council of National Minorities of the UPR, Germany, post, railroad, occupation forces.

Період історії Української Народної Республіки березня-квітня 1918 р., незважаючи на свою короткостроковість, виявився надзвичайно насиченим подіями, які характеризували боротьбу за існування української державності. Для характеристики цього періоду відзначимо, що український уряд – Рада Народних Міністрів, розпочала його з романтичним настроєм, зумовленим завершенням участі України у Першій світовій війні та перемир'ям у війні з Радянською Росією [1, арк. 13]. Проте, у боротьбі проти більшовицької Росії УНР виявилася підпорядкованою волі командування німецько-австрійських військ [2, арк. 10].

Ініціатива М. Грушевського звернутися до німецького командування з приводу висунення ультиматуму більшовикам з метою звільнення території України та рішення Ради Народних Міністрів удалися до допомоги німців у військовому впливі на більшовиків [3, арк. 8] свідчили про цілковиту залежність керівництва УНР від зовнішньої підтримки. Уряд УНР втрачав можливість виявляти ініціативи не лише у зовнішній, а й у внутрішній політиці та забезпечувати самостійно безпеку держави. Проявом цього стали питання контролю таких стратегічних для української держави галузей, як транспорт і зв'язок. Ці галузі мали не менш важливе значення і для командування німецько-австрійських окупаційних військ на території УНР.

Політиці командування німецько-австрійських військ в УНР напередодні державного перевороту 29 квітня 1918 р. і спробам протидії окупаційному контролю з боку уряду УНР присвячено ряд досліджень. Зокрема, слід відзначити роботу «Україна між самовизначенням і окупацією. 1917–1922 роки», в якій окремий розділ Вольфрама Дорніка і Пітера Ліба «Політика Центральних держав щодо України під час Першої світової війни» присвячено аналізу окупаційної політики Німеччини й Австро-Угорщини щодо України [4]. Ці автори відзначають відсутність чіткої стратегії «центральных держав» щодо України та превалювання тактичних розрахунків над стратегічними. Німецько-українським двостороннім відносинам, у тому числі в період УНР в березні-квітні 1918 р., присвячено роботу П. Барвінської «Українсько-німецькі відносини в 1917–1922 рр.» [5]. Проте потребує більш глибокого дослідження низка складових безпекової політики УНР. Серед них на особливу увагу заслуговує політика щодо службовців залізниць і пошти, які забезпечували функціонування ключових галузей для безпеки УНР.

Метою статті є дослідження політики уряду УНР у березні-квітні 1918 р., спрямованої на запобігання втручання командування німецькими окупаційними військами в роботу українських залізниць і пошти.

На засіданні Ради Народних Міністрів УНР 27 березня 1918 р. міністр шляхів сполучення Є. Сокович оголосив про бажання німців виплатити платню службовцям українських залізниць і пошти. Було

також поставлено питання про отримання УНР німецької позики на задоволення поточних потреб. На засіданні було прийнято ухвалу про отримання позики в іноземній валюті й доручено вести переговори міністру торгівлі і промислу І. Феценку-Чопівському й міністру фінансів С. Перепелиці [6, арк. 53].

Німці висловили принципове бажання надати позику в російських рублях. Слід відзначити, що на 1918 р. емісія російських рублів вже не здійснювалась, і криза неплатежів в УНР виникла саме в результаті відсутності грошей для виплати заробітної плати. Хоча УНР уклала з Німеччиною угоду з про виготовлення української валюти, для Німеччини мало принципове значення збереження прив'язки своєї валюти – марки до російського довоєнного рубля на території колишньої Російської імперії, яка опинилися під німецько-австрійською окупацією.

У намаганні отримати від німців позику на поточні потреби України в іноземній валюті уряд УНР, навпаки, прагнув максимально унезалежнити свою економіку від фінансово-грошової системи колишньої Російської імперії. Для уряду УНР було також важливим інтегрувати економіку України у європейський ринок, у тому числі, у європейський валютний ринок, що зумовлювало прагнення позбутися залежності від валюти колишньої Російської імперії. Ціноутворення на основі принципів європейського ринку мало відіграти у цьому сенсі позитивну роль.

Варто вказати і на втрату УНР можливостей вибору способу інтеграції у економічну систему внаслідок укладання Брест-Литовського договору. Згідно до нього правовою основою для економічних відносин між Україною та Німеччиною стали положення договору про торгівлю та мореплавство з Російською імперією 1904 р., а для економічних відносин із Австро-Угорщиною – положення укладеного в 1906 р. договору цієї імперії з Росією.[7, с. 302–304]

Питання отримання позики УНР і виплати жалування службовцям залізниць і пошти переплелися в зв'язку з переговорами, які наприкінці березня 1918 р. Рада Народних Міністрів вела з німцями щодо умов цієї позики. 31 березня 1918 р. на засіданні Ради Народних Міністрів було прийнято рішення відхилити умови, на яких німці

запропонували надати позику. Було висловлено думку, що ці кошти український уряд може прийняти лише в якості авансу для придбання товарів, котрі постачатимуться з України до Німеччини.

Зважаючи на складну ситуацію на Західному фронті, для окупаційних військ Німеччини й Австро-Угорщини було важливо мати можливість не лише оперативно переміщувати свої війська по території України, а й вивозити з території України сировинну продукцію. Це мало вагоме значення з огляду на плани Німеччини досягнути перелому у війні 1918 р. Крім того, вивезення товарів із України було важливим для німецького командування з огляду на складну продовольчу ситуацію в самій Німеччині та забезпечення союзників по Четвертому союзу, особливо Австро-Угорщини. Ще в ході консультацій з Австро-Угорщиною під час Брест-Литовської конференції німці погодилися поступитися на користь союзника своєю часткою у продовольстві, яке мало вивозитися з України. Тому можна стверджувати, що безперебійна робота залізниць в УНР вважалася суттєвим чинником стабільного постачання сировини до країн Четвертного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина, Болгарія).

Загалом перший досвід міжнародних відносин УНР з іноземними державами, обтяжений поразкою у війні та німецько-австрійською окупацією, визначався важкими умовами Брест-Литовського мирного договору від 9 лютого 1918 р. Суверенні права уряду УНР були суттєво обмежені умовами зовнішньої залежності та іноземної окупації.

Відчуваючи загрозу з боку більшовицької Росії та білогвардійців, Уряд, обмежений у своїх фактичних повноваженнях, був змушений поступатися ініціативою навіть у важливих внутрішніх питаннях, від яких залежали політична та економічна безпека країни. Урядовці УНР покладалися на залучення України до орбіти західноєвропейських держав. Проте, сама Європа у 1918 р. була розділена Першою світовою війною, що сприяло перетворенню УНР на заручницю обставин, у безпекових питаннях критично залежну від Центральних держав, які згодом зазнали поразки у світовій війні.

Внаслідок виходу УНР з економічної та фінансової орбіти Росії та військових дій на території України, транспорт і зв'язок – галузі, ключові для безпеки й життєдіяльності держави, опинилися у ката-

строфічному стані. Командування німецько-австрійськими окупаційними військами вирішило скористатися скрутним становищем уряду УНР і встановити контроль над транспортним господарством. Німеччина погоджувалася надати уряду УНР позику на вкрай невідгідних умовах. При цьому Рада Народних Міністрів УНР аж до державного перевороту 29 квітня 1918 р. намагалась активно протидіяти намірам окупаційного командування контролювати економіку та звести нанівець суверенітет УНР у таких питаннях, як управління транспортом, зв'язком та фінансовою системою.

Економічна проблематика у відносинах УНР, зокрема проблеми транспортного сполучення з країнами Четвертого союзу, а також плани та рішення командування німецько-австрійських окупаційних військ в Україні в 1918 р. залишаються вартими уваги з точки зору ретроспективного дослідження міжнародних відносин України.

Джерела та література:

1. Наказ Військовому Міністерству Української Народньої Республіки. 9 лютого 1918 р. *ЦДАВО України*. Ф. 1076. Оп. 1. Спр. 18.
2. Журнал № 17 засідання Ради Народніх Міністрів 8 лютого 1918 р. *ЦДАВО України*. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 65.
3. Журнал № 15 засідання Ради Народніх Міністрів 31 січня 1918 р. *ЦДАВО України*. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 65.
4. Дорнік В., Ліб П. Політика Центральних держав щодо України під час Першої світової війни. *Україна між самовизначенням і окупацією. 1917–1922 роки* / Кер. авт. кол. В. Дорнік. К.: Ніка-Центр, 2015. С. 93–126.
5. Барвінська П. Українсько-німецькі відносини в 1917–1922 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Барвінська П.; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – Одеса, 2001. – 21 с.
6. Журнал Ради Народних Міністрів № 42 від 27 березня 1918 р. *ЦДАВО України*. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 65.
7. Мирный договор между Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией, с одной стороны, и Украинской Народной Республикой – с другой. Брест-Литовск, 9 февраля 1918 г. *Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапальского договора. Сборник документов* / Под ред. С. Дёргберг и др. В 2-х т. Т. 1. М.: Политиздат, 1968. С. 298–308.

ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Досліджено глобальні проблеми та тенденції розвитку системи міжнародних відносин в умовах формування нового міжнародного порядку. Доведено, що всі глобальні проблеми взаємопов'язані та підсилюють дію одна одної.

Ключові слова: глобальні тенденції, глобальні проблеми, міжнародна система, світовий порядок, глобалізаційні процеси.

Fesenko M. Problems of Sustainable Development of Modern System of International Relations.

The global problems and tendencies of the development of the system of international relations under conditions of formation of a new international order are investigated. It is proved that all global problems are interconnected and mutually reinforcing each other.

Keywords: global tendencies, global problems, international system, world order, globalization processes.

У процесі розвитку людства накопичився комплекс проблем, які з особливою очевидністю виявилися протягом останніх десятиліть. Вони є результатом негативного прояву науково-технічного прогресу та набули світових масштабів через прискорення глобалізаційних процесів. Глобалізація як об'єктивний процес посилення взаємозв'язків між учасниками міжнародних відносин спонукає до осмислення глобальних проблем і викликів, що постають перед людством. Їх зростання наполегливо вимагає пошуку моделей можливої консолідації.

З огляду на зазначене вважаємо, що необхідно розглянути комплекс глобальних проблем розвитку сучасної міжнародної системи.

Всі глобальні проблеми взаємопов'язані та підсилюють дію одна одної. Наприклад, на сьогодні головними напрямками в політиці

міжнародної безпеки визнані боротьба з тероризмом й екстремізмом, регулювання внутрішньодержавних етнічних конфліктів, контроль за поширенням зброї масового знищення і ракетних технологій (оскільки еволюція системи міжнародних відносин за останнє десятиліття призвела до помітного ослаблення режиму нерозповсюдження зброї масового враження) [1, с. 53].

У цьому зв'язку доводиться констатувати, що чимало вчених ставлять соціокультурні та політичні проблеми на перше місце. Це свідчить про «зіткнення» цивілізацій, що підтверджується, наприклад, проблемою поширення ісламського фундаменталізму. Західні дослідники нерідко використовують такі поняття, як «іслам», «мусульмани», «араби» у значенні «тероризм», тож дослідження тероризму безпосередньо пов'язано з розглядом проблеми «зіткнення цивілізацій». Це свідчить також про те, що релігія дійсно є потужним фактором, здатним розділити цивілізації. Релігія чинить найбільший опір глобалізаційним процесам через надзвичайний консерватизм цього соціального інституту. З цієї точки зору, між глобалізацією та релігією існують нерозв'язні суперечки, які випливають із самої їх сутності.

Сьогодні більшість держав світу перебувають у периферійній зоні та не можуть скористатися перевагами глобалізаційних процесів й увійти до складу «країн золотого мільярда». Завдяки диспропорції в економічному розвитку і ситуації «нерівного партнерства» в епоху глобалізації вони є джерелом фундаменталізму, сутністю якого є повернення до «релігійно цивілізаційної єдності як джерела самоідентифікації населення». Розвиток фундаменталізму в країнах периферії стимулює розвиток ізоляціонізму, що поглиблює розрив між країнами центру та периферії [2, с. 67–68].

3-поміж глобальних проблем світової системи виокремлюється демографічна. При цьому демографічна проблема має кілька вимірів. Зростання чисельності населення планети, яке останнім часом сповільнюється, свідчить про настання другої стадії демографічного переходу. В цьому контексті зазначимо, що сьогодні існує щонайменше два підходи до оцінки зростання населення. Перша група вчених вважає, що зростання чисельності населення властива майже всім етапам історії людства, але гранично допустиме значення було

перевищено лише в XX ст. [3]. На думку іншої групи дослідників, чисельність людства неодноразово перевищувала граничні значення, ставши, наприклад, однією з причин вимирання мегафауни в плейстоцені, але технологічний прогрес (наприклад, неолітична революція) давали можливість подолати кризу, що була зумовлена вичерпанням біологічної ніші. Цей факт свідчить про те, що і сучасна демографічна проблема не унікальна і може бути вирішена за допомогою подальшого прориву в технологічному розвитку [4].

Крім демографічних, виокремлюються міграційні проблеми, які полягають в інтенсифікації міграційних процесів і потоків. Одним із важливих аспектів у межах міграційних проблем є поступова зміна етнічного складу деяких регіонів Землі. При цьому «на тлі кризи інститутів національної держави всі «форми етнізму і релігійності» переживають період піднесення та затребуваності ще нещодавно «пасивними, деідеологізованими й атомізованими масами» [5, с. 274]. У підсумку маємо численні етнічні та релігійні конфлікти в регіонах з неоднорідним етнічним складом. При цьому не вироблено справді ефективних механізмів адаптації та інтеграції мігрантів в культуру «титильної нації», що свідчить про провал політики мультикультуралізму. На сьогодні однією з можливостей зняти етнокультурну напруженість вважається формування мережевого суспільства. Першим дослідником мережевого суспільства виявився іспанський учений М. Кастельс. Він пояснював використання терміна «мережеве суспільство» тим, що це суспільство «створено мережами виробництва, влади і досвіду, які утворюють культуру віртуальності в глобальних потоках, які перетинають час і простір» [6, с. 505].

Прискорення економічного розвитку має разом з позитивними наслідками у вигляді підвищення рівня життя і негативні наслідки, які проявляються в посиленні антропогенного впливу на природне середовище. Одним із можливих шляхів вирішення цієї проблеми є перехід з екстенсивного шляху розвитку засобів використання природних ресурсів на інтенсивний, тобто необхідні розробка і впровадження більш екологічних засобів їх експлуатації. Основним чинником впливу на стан навколишнього середовища визнана енергетика, тому зусилля переважно мають бути спрямовані на зміни засобів ви-

добутку і транспортування вуглеводнів і пошук безпечніших альтернативних джерел енергії. Вирішення екологічних проблем стикається з низкою суперечностей. Країни, що розвиваються, долучаються до руйнування екології через практично повну відсутність очисних споруд, екологічних фільтрів, на розробку або закупівлю яких вони не мають матеріальних ресурсів. Розвинені країни, що володіють технологіями екологічного очищення, замість вирішувати проблему лише погіршують екологічну обстановку надзвичайно високими обсягами виробництва, які переносяться до країн, що розвиваються [7].

У дослідженні «Глобальні тенденції 2030: альтернативні світи» виділяється чотири мегатенденції. Перша з них – «розширення прав і свобод» – може сприяти відмові держав від абсолютного суверенітету, що прискорить перетворення міжнародного порядку на світовий, у формуванні якого братимуть участь усі учасники світової системи. Зростання середнього класу ознаменує структурні зрушення. Передбачається, що переважна частина населення світу не буде жити в злиднях; середній клас стане найбільш важливим соціальним й економічним актором у більшій кількості країн. Зростання впливу громадянського суспільства виявиться однією з найбільш важливих мегатенденцій, тому що вона одночасно є причиною і наслідком практично всіх інших мегатенденцій, включаючи розширювану глобальну економіку, швидке зростання країн, що розвиваються, і повсюдне використання нових технологій у сфері комунікацій та виробництва. З одного боку, констатуємо потенціал більшої особистої ініціативи як ключа до вирішення глобальних проблем протягом наступних 15–20 років. З іншого боку, за наявності такого структурного зсуву окремі особистості й невеликі групи зможуть легше отримати доступ до руйнівних і смертоносних технологій, зокрема до комп'ютерних засобів ураження, до високоточної та біологічної зброї. Це дозволить здійснювати масштабні акти тероризму, наділить невеликі групи можливостями, які раніше були винятковою монополією держави [8, с.8–9].

Друга мегатенденція – «розпорошення впливу» – передбачає, що Азія перевершить за потужністю Північну Америку і Європу разом узяті – за зростанням ВВП, за обсягом населення, за видатками на оборону і технологічні інвестиції. Китай має можливість набути

статусу найбільшої економіки світу до 2030 р. Крім Китаю, Індії та Бразилії, на розвиток глобальної економіки впливатимуть регіональні гравці, такі як Колумбія, Індонезія, Нігерія, ПАР і Туреччина. Водночас економіки Європи, Японії та Росії швидше за все переживатимуть поступовий занепад. Завдяки комунікаційним технологіям влада зміщуватиметься в бік «багатовимірних і аморфних мереж», які впливатимуть на поведінку учасників міжнародної системи. Держави, навіть із максимальними показниками ВВП й обсягом населення не зможуть нарощувати свій глобальний вплив і будуть змушені функціонувати всередині мереж і коаліцій багатополярного світу [8, с.8–9].

Третя мегатенденція – «демографічна ситуація» – передбачає, що в світі 2030 р. населення становитиме майже 8,3 млрд осіб. Виокремлюються кілька тенденцій у межах демографічної проблеми: старіння населення – структурне зрушення, властиве як розвиненим країнам центру, так і країнам периферії; зменшення кількості «молодих спільнот і держав»; міграція, яка виявиться гострою проблемою міжнародного співробітництва; урбанізація, що зростає – ще одне структурне зрушення, яке сприятиме економічному зростанню, але зумовить проблеми з продовольчими та водними ресурсами; у країн, що старіють, виникнуть проблеми з підтриманням рівня добробуту, а їх потреба у кваліфікованій і некваліфікованій праці сприятиме глобальній міграції; завдяки швидкій урбанізації обсяг міських будівель для житла, офісів і надання транспортних послуг в наступні сорок років може практично зрівнятися з усім обсягом таких споруд за всю світову історію будівництва [8, с.8–9].

Четверта мегатенденція – «нестача продуктів харчування, води і енергоресурсів, що зростає». В результаті зростання світового населення та збільшення середнього класу потреби в продуктах харчування, воді та енергії зростуть приблизно на 35, 40 і 50 відсотків відповідно. Зміни клімату погіршать перспективу доступності цих життєво важливих ресурсів, причому зростатиме контрастність погодних умов – збільшиться кількість опадів у зонах вологості, зони з низьким рівнем річних опадів стануть ще сухіші. Основні зміни в кількості опадів відбудуться на Близькому Сході та в Північній Африці, а також на заході Центральної Азії, на півдні Європи, в Півден-

ній Африці і на південному заході США. Низка країн не матимуть достатніх засобів, щоб уникнути нестачі продуктів харчування або води без консолідованої допомоги з боку світового співтовариства. Цю проблему неможливо вирішити без впливу на рівень споживання продуктів і послуг, на використання ресурсів. Наприклад, сільське господарство залежить від доступності джерел води та якості добрив. Гідроенергетика є потужним джерелом енергії для деяких регіонів. Водночас використання альтернативних джерел енергії, до яких належать різні види біопалива, за прогнозами, можуть спровокувати дефіцит продуктів харчування. Розвиток ситуації може привести і до продуктивної співпраці, компромісів і консолідації. Наприклад, сільське господарство Африки вимагає кардинальних змін для запобігання можливому дефіциту продуктів харчування, адже на відміну від країн Азії та Південної Америки, які досягли помітних успіхів у виробництві сільськогосподарської продукції на душу населення, Африка лише нещодавно вийшла на рівень 1970-х рр. [8, с.8–9].

Отже, можна зробити такі попередні висновки: досить важко довести, що утворення єдиної світової економіки зробило розвинені країни біднішими; розвинені країни, безумовно, стали залежними у процесі міжнародного поділу ринку праці, але і всі інші країни значною мірою відчують залежність від інших; індустріалізація у будь-якому разі веде (часто повільно) до стійкого типу розвитку у міру загострення міжнародної конкуренції у виробничому секторі; торгівля, спеціалізація та використання унікальних особливостей кожної країни завжди вели до позитивних результатів; майбутнє країн «третього світу» залежить від стратегії розвитку та рівня компетентності правлячої еліти бідних країн.

Джерела та література:

1. Косиченко А. Г. Глобализация и религия. Век глобализации. 2013. № 1. С. 47–58.
2. Кудряшова И.В. Фундаментализм в пространстве современного мира. Полис. М., 2002. № 1. С. 66–77.
3. Чумаков А. Н. Глобализация: контуры целостного мира. М. : Проспект, 2014. 512 с.
4. Назаретян А.П. Нелинейное будущее. Мегаистория, синергетика, куль-

турная антропология и психология в глобальном прогнозировании; Ин-т востоковедения РАН, Центр мегаистории и системного прогнозирования, Благотворительный фонд Сергея Саркисова, Междунар. фонд за выживание и развитие человечества, Фонд «Здравомыслие». Изд. 3-е, перераб. и доп. Москва : Аргатак-Медиа, 2015. 508 с.

5. Сафонов А. Л. Нация и этнос: социальные группы в «плавильном котле» глобализации. Социально-гуманитарные знания. 2013. № 1. С. 273–288.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
7. Вебер А. Б. Человечество перед экологическим вызовом. Универсальная и глобальная история. Эволюция Вселенной, Земли, жизни, общества / под ред. Л. Е. Гринина, И. В. Ильина, А. В. Коротаева. Волгоград : Учитель, 2012. С. 597–607.
8. Global trends 2030: alternative worlds. A publication of the national intelligence council. December 2012. NIC 2012-001. 169 p.

УДК 94:327(574)

Деменко О.Ф.

ФОРМУВАННЯ ПРІОРИТЕТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН ТА ТРАДИЦІЇ

У статті проаналізовано історичний розвиток Республіки Казахстан та його вплив на формування пріоритетів зовнішньої політики цієї центральноазійської країни.

Ключові слова: історичний розвиток, Центральна Азія, Республіка Казахстан, зовнішня політика, багатовекторність.

Demenko O. Foreign Policy Priorities and Traditions of the Republic of Kazakhstan.

The article analyses the historical development of the Republic of Kazakhstan and its impact on the formation of priorities in foreign affairs of this Central Asian country.

Keywords: historical development, Central Asia, the Republic of Kazakhstan, foreign affairs, multi-vectoral factor.

Свої перші кроки на міжнародній арені Республіка Казахстан, як і решта країн Центральної Азії, реалізовували у непростих умовах. Не маючи традицій державності, країни регіону були позбавлені ще й історичного досвіду самостійної зовнішньої політики. Держави Центральної Азії відчували гостру нестачу фахівців у сфері міжнародних відносин, підготовлених кадрів для дипломатичних діяльності та організації зовнішньоекономічної діяльності. Глибока соціально-економічна криза, якою супроводжувався розпад СРСР, обмежувала зовнішньополітичні ресурси країн регіону. У них також були відсутні чітко сформовані уявлення про національні інтереси, загрози національній безпеці і зовнішньополітичні пріоритети. Але незважаючи на мінімальний зовнішньополітичний досвід, правлячі кола центрально-азійських держав цілком усвідомлювали, що їх здатність до підтримки контролю над соціальними процесами в країнах регіону і збереження власної влади значною мірою визначається зовнішнім середовищем становлення державності.

На формування зовнішньої політики незалежного Казахстану значний вплив здійснюють такі фактори як його геополітичне розташування центрі Євразійського континенту, на межі Європи й Азії в якості сполучної ланки між РФ і Китаєм та на перетині інтересів найбільших іноземних держав. Транспортно-комунікаційний потенціал Казахстану також привертає увагу світової спільноти. Іншим важливим фактором є великі запаси природних та енергетичних ресурсів.

Питання щодо впливу історичного розвитку на формування пріоритетів зовнішньої політики Республіки Казахстан викликає інтерес як у казахських науковців, так і в зарубіжних дослідників. До вивчення цього питання залучаються державні установи та приватні аналітичні центри Казахстану. Дослідження процесів зовнішньополітичної діяльності викликає активний інтерес і в російських експертів, здебільшого у контексті забезпечення російського впливу на цю країну і активного залучення Казахстану до євразійських інтеграційних процесів під егідою РФ.

В умовах незалежного розвитку Казахстану відбувається активний процес відродження духовності суспільства, зростання його національної самосвідомості та національної гордості, відновлюється

об'єктивна та правдива історія Казахстану з давніх-давен і до сьогодні, що значною мірою впливає на позиціонування цієї країни на міжнародній арені.

Республіка Казахстан є найбільшою за територією країною Центральної Азії, що посідає дев'яте місце у світі за площею й удвічі більша від території всіх інших країн Центральної Азії разом узятих. Загальна довжина кордонів Казахстану складає 15 тис. км, при цьому кордон з Росією має протяжність більше ніж 6 тис. км. Преважна частина території Казахстану є рівнинною, гірські масиви, найвищий з-поміж яких Хан-Тенгі (висота – понад 6500 м), розташовані на сході та південному сході республіки і охоплюють 10% території. Казахстан володіє різноманітними багатими запасами корисних копалин. Він є одним зі світових лідерів за запасами вольфраму, хрому, срібла, цинку, свинцю. Також на території країни розташовані великі родовища нафти і природного газу, фосфоритів, уранових руд, залізної руди, золота, кам'яного вугілля, бокситів, кольорових металів [1].

Казахстан – країна з багатим історичним і культурним минулим. Розташована в центрі Євразії, вона опинилася на перехресті стародавніх цивілізацій світу, схрещенні транспортних артерій, у фокусі соціальних, економічних, культурних та ідеологічних зв'язків між Сходом і Заходом, Півднем і Північчю, між Європою й Азією, між найбільшими державними утвореннями євразійського континенту [2, с.192].

Поява перших тюркських та іраномовних держав на території Казахстану, їхній розквіт, криза і падіння датуються періодом VIII ст. до н. е. – V ст. н. е. Період з V ст. н. е. до 30-х років XVIII ст. – це епоха тюркського імперського розквіту: тюркських каганатів, Золотої Орди і держави Чингізхана, імперії Караханідів і Тимура [3].

У VI ст. в Центральній Азії виникла кочова імперія тюрків, які вийшли з Алтаю і за короткий час підкорили собі народи від Великого океану до Чорного моря. Утворення Тюркського каганату привело до відновлення торгових шляхів, що зв'язували Іран з Центральною Азією і Далеким Сходом. Великий євразійський степ у своїй історії тричі об'єднувався з Тюркською, Монгольською та Російською імперіями, і щоразу втрата рубіжних комунікаційних функцій (транзиту, торгівлі та ін.) спричиняла загибель імперій. Таким чином, геополітичне

завдання контролю євразійського простору в минулому було обумовлено і його геоекономічною функцією – збереженням транзитної торгівлі між Сходом і Заходом [3].

Держава Тимура стала останньою імперією, що об'єднувала землі Центральної Азії. Після цього майбутнє регіону стали визначати не величезні наддержави, а менші державні утворення, помітну роль у створенні яких став відігравати місцевий етнічний компонент. Все більш багаточисельні і віддалені нащадки Чингізхана, які претендували на титули ханів, входили до складу місцевої знаті, формуючи її найвищий прошарок і частково змішуючись із місцевим елементом. Вожді місцевих племен (беки, беї), а також еміри та султани місцевого походження набиралися сили і починали претендувати на верховну владу. Щоправда, Чингізиди як представники прямих і бокових гілок нащадків Чингізхана і далі користувалися престижем. Основна частина Центральної Азії залишалася кочовою територією, зменшення зовнішніх вторгнень і набігів сприяло виникненню більш стійкої прив'язки етнічних груп до певної території. Таким чином окремі групи населення регіону набували те, що в майбутньому стало називатися їх національною територією. Стабілізація території стала однією із передумов формування сучасних етносів [4, с. 77–78].

У 1460-х рр. було засновано Казахське ханство. Саме з цього часу сучасний Казахстан веде відлік власної державності. У той час султани Джанібек та Гірей відділилися від хана Абулхаїра, який очолював так звану державу «кочових узбеків» із політичним центром у місті Сигнак нинішньої Південно-Казахстанської області, та разом зі своїми прихильниками попрямували на територію нинішньої Алматинської області. В цей час тут знаходилася держава Могулистан, що виникла на руїнах іншої колишньої монгольської держави – улусу Чагатая. Могольський хан Есен-Бука надав втікачам притулок. Після смерті Абулхаїра і падіння його держави Джанібек та Гірей стали домінуючою політичною силою в степах сучасного Казахстану. До них приєдналися всі племена, які проживали на цій території. Приблизно в період між 1459–1460 рр., часом втечі у Могулистан, та 1468 р., часом смерті Абулхаїра, і відбулося утворення нового державного об'єднання – Казахського ханства. У деяких джерелах датою засну-

вання Казахського ханства вказано 1465 р., яка так само має право на існування, тому що в ті буремні часи все відбувалося дуже швидко і історики не встигали фіксувати зміни. Важливо зазначити, що Казахське ханство вийшло із улусу Джучі (Золотої Орди), а отже воно має безпосереднє відношення до його державності та історії [5].

Початок XVIII ст. став переломним у житті казахського народу. У цей час території, на яких кочували казахи, розкинулись на великі простори від Іртиша до Уралу, на півночі доходили до Тоболу, а на півдні – до Сирдар'ї і Таласу. При цьому тогочасний Казахстан не був єдиною державою, оскільки він включав у себе три етнополітичні об'єднання – Старший, Середній та Молодший жузи. Кожен жуз ділився на покоління, кожне покоління складалося із родів, роди своєю чергою ділилися на відділення і підвідділення [6, с. 20–21].

Жузи являли собою державні утворення із слабкою центральною (ханською) владою. На чолі кожного жузу стояв хан, а інколи і декілька ханів, яких обирали представники знаті із середовища султанів-чингізидів. Основою соціально-економічної та політичної структури казахського суспільства був рід, у межах якого казахи кочували і випасали худобу, захищалися від ворогів, святкували та здійснювали обряди. Економічне життя базувалося на кочовому скотарстві, що доповнювалося землеробством та ремеслом, які відігравали допоміжну роль.

Головна загроза казахським ханствам у той час надходила з боку сильної та жорстко централізованої кочової держави західних монголів-ойратів – Джунгарського ханства, яка виникла в районі Алтаю, Тянь-Шаню та Гобі у середині XVII ст. Постійні напади загонів Джунгарського ханства принесли багато страждань казахському народу та призвели до міграції казахів на території Ходженту, Самарканду, Хіви та Бухари. Хоча війни із Джунгарією супроводжувалась також і перемогами казахського ополчення, вони наочно продемонструвала політичну та військову слабкість казахських ханств.

Найбільш жорстока військова кампанія джунгар проти казахів відбулася у 1723 р. Вона призвела до жахливого спустошення, яке в казахській історії іменується як «велике лихо». Внаслідок вторгнення джунгар Старший казахський жуз був повністю підкорений, Середній

– відкочував у володіння Бухари, а Молодший – рятувався у межах Хівинського ханства [4, с. 92].

Казахські ханства вимушені були шукати союзника, який би міг захистити їх від джунгар. Ця ситуація призвела до їхнього зближення з Росією. Спочатку хан Молодшого жузу Абулхайр у вересні 1730 р. звернувся до російської імператриці Анни із проханням про прийняття в російське підданство. У лютому 1731 р. був виданий імператорський указ, який це прохання задовольнив і вже у вересні того ж року султани та старшини Молодшого жузу прийняли присягу російській імператриці. У вересні 1740 р. хан Середнього жузу Абулмамбет та султан Аблай у м. Орськ принесли присягу на вірність російській короні. Так розпочалося поступове приєднання казахських ханств до Росії, яке завершилося в середині XIX ст. [6, с. 32–34].

Досвід незалежного розвитку Республіки Казахстан може стати прикладом для України, особливо у питаннях, які стосуються активного балансування і взаємовигідного співробітництва із провідними центрами світової політики, реформування національної економіки та розбудови транспортної інфраструктури, сприяння розвитку національного бізнесу, залучення прямих іноземних інвестицій, збереження національної мови, культури та традицій.

Джерела та література:

1. Дорошко М.С., Шпакова Н.В. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 204 с.
2. Васильєв О.А. Цивілізаційні засади трансформаційних та інтеграційних процесів в Республіці Казахстан. Досвід та перспективи трансформації пострадянського простору в контексті інтеграційних та глобалізаційних процесів : збірник наукових праць / за заг. ред. А.Г. Бульвінського. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 191–200.
3. Васильєв О.А. Вплив етнокультурних, релігійних і мовних чинників на процес модернізації Казахстану. Зовнішні справи. 2016. № 3. С. 54–59.
4. Международные отношения в Центральной Азии: События и документы: Учеб. Пособие для студентов вузов / А.Д. Богатуров, А.С. Дундич, В.Г. Коргун и др.; отв. ред. А.Д. Богатуров. 2-е изд., испр. и доп. М.: Издательство «Аспект пресс», 2018. 560 с.
5. Акимбеков С. Трудные времена. Центр Азии. 2015. № 5 (99). URL: <https://www.asiakz.com/trudnye-vremena>

6. Сулейменов Р.Б. Избранные труды. Т. 1. Алматы: Изд-во «Елтаным», 2015. 336 с.
7. Почекаев Р.Ю. Государство и право в Центральной Азии глазами российских и западных путешественников XVIII – начала XX в. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. 424 с.
8. Акимбеков С. 100 лет, которые потрясли мир. Центр Азии. 2017. № 5 (11). URL: <https://www.asiakz.com/100-let-kotorye-potryasli-mir>
9. Акимбеков С. 1916 год: сто лет как один день? Центр Азии. 2016. № 4 (104). URL: <https://www.asiakz.com/1916-god-sto-let-kak-odin-den>

УДК 327

Гольцов А.Г.

ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ В ГЛОБАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

Геополітичний порядок можна визначити як співвідношення сил, розподіл сфер впливу та характер взаємодії геополітичних акторів у певному геопросторі. Світовий порядок був і залишається поліцен-тричним і зазнає подальших трансформацій.

Ключові слова: геополітичний порядок, центр, полюс, «гібрид-ний» порядок, олігополярний порядок.

Goltsov A. Trends in the Transformation of the Geopolitical Order in the Global Context.

Geopolitical order can be defined as the balance of powers, the distribution of spheres of influence and the nature of the interaction of geopolitical actors in a certain geospace. The world order was and remains polycentric and undergoes further transformations.

Keywords: geopolitical order, center, pole, «hybrid» order, oligopolar order.

Сформований наприкінці XX ст. західноцентричний світовий по-рядок з неформальним верховенством США нині перебуває в кризо-

вому стані. Можливе посилення конкуренції між могутніми центрами сучасного світу за перерозподіл сфер впливу в світі в цілому та окремих регіонах, за контроль над стратегічними ресурсами та потоками товарів та капіталів.

Проблеми діагностування нинішнього світового порядку викликають гострі дискусії в науковому середовищі. Дослідження сучасного стану та перспектив розвитку світового порядку спираються насамперед на той чи інший підхід до глобального моделювання. Багато-які автори, свідомо уникаючи однозначної ідентифікації нинішнього світового порядку, називають його «постбіполярним». Досить актуальним завданням постає моделювання світового порядку в геополітичному вимірі. Вельми важливо також визначити, в якому ймовірному напрямку розвиватиметься геополітичний порядок у світі.

Для адекватної оцінки міжнародного порядку у світі вельми корисним є геополітичний підхід. Геополітичний порядок можна визначити як співвідношення сил, розподіл сфер впливу та характер взаємодії геополітичних акторів у певному геопросторі. По суті, геополітичний порядок є відображенням структури певної геопросторової політичної системи. Геополітичний порядок може формуватися на таких ієрархічних рівнях: глобальному (світовому), регіональному (зокрема, макро-, мезо- та субрегіональному) та внутрішньодержавному. Згідно із неоімперською концепцією, у сучасному світі існують такі політії, як неоімперії, що відрізняються від класичних імперій насамперед своїм неформальним характером. Саме сучасні неформальні неоімперії спроможні відігравати роль полюсів у геополітичному порядку у світі.

Протягом історичного розвитку різноманітні центри формувалися, розвивалися, мирно взаємодіяли між собою чи воювали, посилювалися чи занепадали. Світ був і залишається поліцентричним. У цілому геополітичний порядок у світі має «гібридний» характер і перебуває нині в нестабільному, найімовірніше, перехідному стані. Ідеологічна полярність, чітко виражена в період «холодної війни», усе ж залишається притаманною світовому порядку. Сучасна криза західного лібералізму створює можливості для поширення альтерна-

тивних і, тим паче, «гібридних» ідеологічних течій. Існує небезпека ідеологічної поляризації, хоча різка ідеологічна конфронтація – «битва ідеологій», поки що не проявляється. Вважаємо, що в сучасному світовому порядку спостерігається посилення геополітичної поляризації. Конкретними проявами її є зростання протиборства (особливо у воєнно-політичній та інформаційній сфері) між такими акторами, як Захід та РФ. Наявні суттєві суперечності в геополітичній та геоекономічній площині між США (провідним центром Заходу) та Китаєм. Ціла низка регіональних центрів посилюють свої позиції в економічній конкуренції із західними державами, претендуючи на підвищення своєї геополітичної ролі у світі.

Попри розвиток зазначених процесів, позиції Заходу у світі залишаються досить міцними. Багатьма авторами констатується, що в цілому сучасний світовий порядок, як і раніше характеризується гегемонією Заходу на чолі зі США [1, с. 14]. Однак у геополітичному контексті гегемонія Заходу зазнає дедалі більшого «пом'якшення», а в окремих регіонах та країнах світу навіть деякого послаблення. Це пов'язано насамперед з посиленням регіональних центрів та інтеграційних утворень.

В ідеалі трансформації світового порядку мають відбуватися з урахуванням «нормальних» інтересів та суверенних прав усіх держав, діючих норм міжнародного права та вимог легітимних міжнародних інституцій. Розвиток геополітичного порядку залежить від просторового розподілу як політичних, так і економічних, соціальних, ідеологічних, культурних та інших чинників. При цьому провідні центри сили прагнуть до формування такого світового порядку, який відповідав би насамперед їхнім власним геополітичним та геоекономічним інтересам, і реалізують відповідну геостратегію та геополітику на міжнародній арені. У регіональних порядках посилюється роль тамтешніх центрів, зростають їхні амбіції щодо певного впливу на світовий порядок. Варто звернути увагу також на подальшу активізацію діяльності недержавних акторів, інтереси яких далеко не завжди співпадають з інтересами держав їхнього походження. Усе це робить прогнозування тенденцій розвитку світового геополітичного порядку досить складною науковою проблемою.

Позиції Китаю в сучасному геоекономічному (і геополітичному) світовому порядку суттєво посилюються. Він поки що не проявляє глобальних геополітичних амбіцій, проте за обсягом економічної могутності вже досяг другого місця у світі (після США). Навіть висловлюються припущення, що Китай вже має геополітичний (й водночас геоекономічний) проект інтегрованої Євразії (із виключенням США), в якій він відіграватиме провідну роль [2]. У зв'язку із цим значна кількість авторів вважає, що за умов збереження зазначеної тенденції може виникнути нова біполярність двох наддержав – США та Китаю.

Нині актуалізувалися пропозиції сформувати у світовому масштабі «концерт держав», в якому «великі держави повинні виконувати функцію підтримання миру, розділяючи відповідальність за мир, стабільність та безпеку всієї світової системи, а не тільки своєї власної території та прилеглих держав» [1, с. 77]. Пропонований «концерт», по суті, означає утворення неформальної інституції для поліцентричного світового порядку – у форматі від десяти до сімнадцяти держав. Ініціювання проекту «концерту держав» обумовлено перш за все потребами створення стійкої системи безпеки у світі. А така система може бути дієвою лише за наявності ефективної взаємодії між усіма світовими центрами у сфері безпеки. Для результативної діяльності «концерту» необхідна згода між головними акторами щодо ключових питань. Проте серед низки провідних акторів спостерігається, навпаки, розбіжність їхніх геополітичних інтересів у світі. Йдеться, перш за все, про зростаючі протиріччя між США та Китаєм, а також про геополітичне протистояння між Заходом та РФ.

Згідно з поширеними уявленнями, «імовірно, що в найближчі десятиліття чотири держави будуть визначати стан миру та війни на глобальному рівні: США, Китай, Індія та Росія» [1, с. 17]. Для майбутнього світового порядку пропонуються також триполярні моделі, наприклад, трикутника «США – ЄС – Китай». Однак кваліфікувати ЄС в якості монолітного та незалежного від США полюса навряд чи коректно. На думку низки авторів, особливо російських, у тому світовому порядку, що формується, «перший полюс – європейсько-американський, другий – китайський, третій – російський» [3, с. 46]. У цій та схожій моделі, відповідно до якої «саме трикутник Росія – Китай – США задає вектори

світового розвитку» [4, с. 17], вважаємо перебільшеними реальні статуси в сучасному світі не лише Росії, а й Китаю. Більш адекватним для сучасної Росії можуть окремі автори пропонувати статус не полюса світового рівня, а великої регіональної держави – «з'єднувального мосту між Заходом та Сходом» [5, с. 17]. А от у рамках Євразії розгляд Китаю та РФ в якості макрорегіональних (і трансрегіональних) полюсів нині відповідає реальному співвідношенню сил на континенті.

Припускаємо, що за умов подальшого протистояння між Заходом та Росією, остання на перспективу може перетворитися на «ревізійно-ністський» полюс світу, до якого будуть «тяжіти» ті держави, які з тих чи інших причин перебуватимуть у конфронтації із Заходом, особливо країни-«ізгої». РФ політично підтримуватиме такі країни, навіть маючи власні економічні проблеми, вона все спроможна буде виділяти їм певну допомогу. Крім того вони можуть стати економічними партнерами РФ, зокрема імпортерами російської зброї та іншої продукції. Китайський «ревізійнізм» у міжнародних відносинах може виглядати більш поміркованим, проте КНР вже нині послідовно відстоює власні геоекономічні та (поки що меншою мірою) геополітичні інтереси в цілій низці регіонів світу. А в перспективі китайська геоекономічна (та пов'язана з нею) геополітична експансія має тривати задля забезпечення соціально-економічного благополуччя КНР.

Можливі різні варіанти трансформації сучасного світового порядку. Досить ймовірним уявляється посилення його полярності. Прикладом безпосереднього прояву сучасної поляризації виступає протиборство (у політичній, економічній та інформаційній сфері) між «колективним» Заходом на чолі зі США і РФ. Принагідно зазначимо, що в сучасному світі політична влада одних суверенних акторів над іншими носить неформальний характер. Тому і світовий порядок, що формується, набуватиме негласних, неформальних, але де-факто визнаних більшістю акторів рис. Легітимне право на застосування насильства отримує той актор, який володіє не лише потужною зброєю, а й ідейним та міжнародно-правовим обґрунтуванням своїх дій, що визнається переважною більшістю світу. Вважаємо за можливе припустити наступні основні тенденції розвитку світового геополітичного порядку.

Головне, що на найближчу перспективу в «гібридному» світовому порядку збережеться переважання Заходу як неформального макроімперського об'єднання держав. Взагалі для «колективного» Заходу найбільш прийнятною видається «м'яка» однополярність. Він категорично не зацікавлений у виникненні нових «ревізійоністських» полюсів на світовій арені. Провідна роль у світовому порядку необхідна Заходу насамперед для забезпечення своєї безпеки. Загрози для неї (з точки зору західного політикуму) виходять з боку «ревізійоністських» держав, держав-«ізоїв» та міжнародного тероризму. НАТО, імовірно, збереже своє значення найбільш потужного військово-політичного об'єднання у світі. Крім того, на порядку денному подальше (хоч і незначне) розширення Альянсу і зміцнення його позицій у Європі. США як наймогутнішій державі призначено і надалі виконувати функції полюса у світовому порядку. Для провідних західних держав очевидна необхідність утримання сфер впливу в регіонах та країнах, де зосереджені їхні геоекономічні інтереси. Попри кризові явища, Євросоюз як неоімперське утворення спроможний утримувати свої позиції. При збереженні нинішніх міжнародних інституцій Заходу необхідно розбудовувати нові, як чисто західні, так і із залученням інших країн. Для цілої низки незахідних країн світу (особливо слабких) світовий порядок із переважанням Заходу вважається не тільки вигідним, а й необхідним для суверенного існування.

Таким чином, сучасний світовий геополітичний порядок перебуває в нестабільному стані і зазнає подальших трансформацій. Вірогідне посилення його «гібридності». Західний «макрополюс» на чолі зі США протистоїть посиленню полярності у світі. У регіонах світу зростає міць окремих полюсів, що прагнуть впливати на трансформацію світового порядку. Існуючі теоретичні моделі світового порядку недостатньо адекватно відображають його стан і тенденції розвитку. У світі, можливо, сформується олігополярний неоімперський геополітичний порядок, де в якості полюсів виступатимуть неформальні неоімперії. «Колективний» Захід як неформальний «макрополюс» (на чолі зі США), спроможний значною мірою зберегти свою першість у світі. Полюсами світового порядку також, ймовірно, спроможні стати Китай, Росія та (з меншою вірогідністю) Індія. В ідеалі, якого важко досягнути, конструк-

тивна взаємодія між полюсами має забезпечувати в цілому мирний та стабільний розвиток усього світу. За песимістичного сценарію, потенційний олігополярний неоімперський геополітичний порядок може ознаменуватися посиленням боротьби між полюсами за сфери впливу та виникненням конфліктів, особливо гібридних.

Джерела та література:

1. «Концерт великих держав» ХХІ века – многосторонний диалог великих держав в пост-трансатлантическую эпоху / Под ред. А. И. Никитина. Москва : МГИМО-Университет, 2015. 79 с.
2. Niblett R. Liberalism in Retreat. *Foreign Affairs*. 2017. January/February. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2016-12-12/liberalism-retreat>
3. Богатуров А. Д. Между силой и влиянием государств. *Сравнительная политика*. 2017. Т. 8, № 1. С. 44–57.
4. Шаклейна Т. А. Лидерство и современный мировой порядок. *Международные процессы*. 2015. Т. 13, № 4. С. 6–19.
5. Пляйс Я. А. Новый мир и новые международные отношения. *Гуманитарные науки. Вестник Финансового ун-та*. 2016. № 1. С. 6–19.

УДК 327.5 (ЄС)

Горюнова Є.О.

РОСІЙСЬКА АНЕКСІЯ КРИМУ ЯК ЗАГРОЗА БЕЗПЕЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті проаналізовані ключові загрози безпеці Європи, які виникли після російської анексії Криму. Зазначено, що головною проблемою для європейських країн є масштабна мілітаризація анексованого Кримського півострова, яка призвела до збільшення російського військового потенціалу у кілька разів.

Ключові слова: Крим, анексія, мілітаризація, Росія, безпека, ЄС, НАТО.

Horiunova E. Russian Annexation of Crimea as a Threat to the EU Security.

The article analyzes the most important threats to the European Union security caused by the Russian annexation of the Crimean peninsula. It is proved that the main problem is a large-scale militarization of Crimea that led to a multiple increase in the number of Russian military servicemen and Russian military equipment on the occupied peninsula.

Keywords: *Crimea, annexation, militarization, Russia, security, EU, NATO.*

Анексія Криму з боку Російської Федерації стала випробуванням для світового устрою та особливою проблемою для Європейського Союзу. Як зазначено в Глобальній стратегії ЄС 2016 р., саме порушення Росією норм міжнародного права та дестабілізація ситуації в Україні підриває основи безпеки ЄС [1]. З іншого боку, російська воєнна риторика не залишає сумнівів в планах Кремля, починаючи від «Мюнхенської промови» Путіна до його звернення до Федеральних зборів напередодні виборів у березні 2018 р.

З анексією Криму Росія отримала зручний плацдарм на Чорному морі, з якого вона може загрожувати не тільки чорноморським країнам, але й усій Європі, державам Кавказу та Близького Сходу. Військові сили, розташовані в Криму, Росія використовує для сирійської кампанії, збільшуючи свій вплив у Середземномор'ї.

Російська мілітаризація Криму почалася разом з окупацією півострова – російські війська почали прибувати на півострів ще в лютому 2014 р. «З тієї інформації, яка до нас надходила у Міністерство закордонних справ, то іноземні підрозділи стягувалися на півострів Крим у лютому 2014 року. Це були російські регулярні збройні сили. З тієї інформації, яку ми отримували з оперативних повідомлень Державної прикордонної служби України, Служби безпеки, Міністерства оборони», вони переправлялися літаками і гелікоптерами, розповів тодішній міністр закордонних справ Андрій Дециця на суді над екс-президентом України Віктором Януковичем [2].

Протягом 2014 р. Росія активно ввозила до Криму військову техніку та військовослужбовців, що дозволило начальнику російського Генштабу Валерію Герасимову вже у грудні того ж року визнати, що на півострові створене самодостатнє угруповання військ [3]. У ли-

стопаді 2017 р. він зазначив, що це угруповання складається з бази військового-морського флоту, армійського корпусу, авіаційної дивізії та дивізії протиповітряної оборони [4].

Станом на 1 січня 2014 року (тобто до анексії) загальна чисельність військового персоналу Чорноморського флоту РФ сягала 17 тис. осіб, з яких в Криму було дислоковано 12,5 тис.. Станом на березень 2016 року кількість російських військових майже подвоїлася, досягнувши 23,8 тис. Станом на квітень 2018 р. їх нараховується вже 32 тис. До 2025 року росіяни планують збільшити кількість військового контингенту до 43 тис. осіб [5, с. 7, 15; 7].

Станом на березень 2016 р. в Криму було розміщено 74 військових літака, 603 БМП та БТР, 30 танків, 16 берегових ракетних комплексів; 58 систем залпового вогню; 89 систем ППО, 120 зенітно-ракетних комплексів [5, с. 8, 15].

Станом на липень 2017 р. на окупованому півострові було вже 30 бойових кораблів, 5 підводних човнів, 120 засобів ППО, 58 бойових вертольотів, 113 бойових літаків [6]. Тобто за декілька років анексії українського півострова кількість російських військових літаків зроста вдвічі (з 22 до 113). Чисельність БМП та БТР збільшилась всемеро (з 92 до 680 станом на квітень 2018 р.), танків, відповідно, в 40 разів – з 0 до 40 одиниць [7]. Але у планах росіян довести кількість броньованої техніки до 1150 одиниць, а танків – до 100.

На території Криму в 2016 р. були розміщені бригада морської піхоти, полк радіаційного, хімічного та бактеріологічного захисту, берегова ракетна бригада, зенітно-ракетний та артилерійські полки (Севастополь); морський інженерний полк (Євпаторія); розвідувальна бригада (Сімферополь) та бригада берегової оборони (с. Перевальне Сімферопольського району) [5, с.11–13].

Повітряна складова російських окупаційних військ в Криму представлена частинами бомбардувальної, штурмової, винищувальної та армійської авіації, що складають 4-ту армію ВВС і ППО, а також морською авіацією Чорноморського флоту РФ.

З 2014 р. Росія починає розміщувати в Криму засоби ППО. Одразу ж після анексії на півострів було перекинуто з Каспію дивізіон «Бал» – мобільну систему для контролю за територіальними водами,

яке несе два типи протикорабельних ракет з дальністю від 120 до 260 км. У цей же час до Криму доставили береговий ракетний комплекс «Бастіон», призначений для ударів по кораблям та наземним цілям. Він забезпечує захист узбережжя на 600 км, тобто покриває не тільки Чорне море. Ці комплекси було розміщено біля Севастополя. До 2020 р. у планах росіян встановити на півострові стаціонарний протиракетний комплекс «Бастіон-С» шахтного базування (36 ракет «Онікс»). Мобільний варіант цього комплексу може нести ядерний заряд [8, с.61].

На початку 2018 р. на окупований півострів перекинули нові російські радіолокаційні станції (РЛС) «Небо-М», які контролюють повітряний простір не тільки над територією Криму, але й взагалі над усім Чорним морем – до зони проливів. Цей комплекс може побачити до 200 цілей, що рухаються в радіусі до 1800 км та на висоті до 600 км. Тобто завдяки цим РЛС над усією акваторією Чорного моря створено радарне поле.

За даними українських експертів, Росія намагається розмістити в Криму полк бомбардувальників Ту-22М3, які також можуть нести ядерні заряди (дальність польоту 5 тис км) [5, с.14].

Протягом 2014–17 рр. істотної модернізації зазнає Чорноморський флот РФ. До анексії в Криму було 26 кораблів та 2 підводних човни. Протягом 2015–17 рр. на ЧФ прибули 4 нових підводних човна, які оснащені ракетами «Калібр» з дальністю 2500 км та здатні нести ядерну боеголовку. Ще 2 підводних човна приписані до ЧФ, але знаходяться в Сирії. Також до Криму було відправлено 4 нових ракетних кораблі – фрегати та корвети (пізніше 2 з них перекинули на Балтику).

На 2018 р. заплановано розміщення на півострові третього фрегату, двох нових ракетних корветів ближньої морської зони та трьох ракетних корветів дальньої морської зони. Таким чином, до 2020 р. кількість кораблів-носіїв крилатих ракет має зрости до 21 [8, с.63].

Таким чином, після анексії Криму військова загроза з боку Росії для ЄС суттєво зросла. Але європейська Стратегія безпеки 2016 р. не визначає того рівня загроз, які йдуть від РФ. «Підтримка відносин з Росією залишається одним зі стратегічних завдань. Ми не визнаємо незаконної анексії Криму та дестабілізації східної України. Але ЄС та

Росія залежать один від одного. Тому ми будемо взаємодіяти, щоб обговорювати розбіжності та співпрацювати у тих випадках, коли наші інтереси перетинаються», – зазначено в документі [1]. Таке визнання на загальноєвропейському рівні залежності ЄС від Росії створює додаткові умови для підвищення ставок Кремля на світовій арені.

Серед головних ініціатив, за допомогою яких ЄС намагається зміцнити власну безпеку, загрози якій суттєво зросли з російською анексією Криму, є затвердження спільної оборонної програми PESCO (Permanent Structured Cooperation – Постійне структуроване співробітництво). Ця ініціатива спрямована на створення Європейського фонду оборони та прийняття Європейської програми оборонного промислового розвитку у 2018 р.

Створення оборонної ініціативи ЄС є позитивним кроком на шляху до зміцнення європейської безпеки, але недостатнім, враховуючи підвищення рівня загроз європейській безпеці на тлі масштабної мілітаризації окупованого Криму. До того ж, ця програма розрахована на віддалену перспективу, а Росія загрожує Європі з Криму вже зараз.

Висновки. Російська Федерація швидко мілітаризує окупований Кримський півострів – за чотири роки кількість військової техніки зросла в кілька разів (по деяких позиціях – в десятки разів) і продовжує збільшуватися. Але реакція з боку ЄС на посилення військової загрози з анексованого Криму є неадекватною існуючому рівню загрози. Спроби координації зусиль у сфері оборонної політики у межах ініціативи PESCO мають не досить високі шанси на реалізацію у зв'язку з бюрократизацією процесу прийняття рішень в ЄС та необхідністю збільшення витрат європейських держав на оборону.

Північно-Атлантичний альянс намагається реагувати на зростання загроз через мілітаризацію Криму більш потужно, але цих дій недостатньо для дієвого стримування Росії. У той час, коли Російська Федерація активно мілітаризує півострів, кількість візитів кораблів НАТО до Чорного моря після 2014 р. коливається у бік зменшення.

Враховуючи російські морські маневри в трьох морях (Балтика, Чорне та Середземне) НАТО має розробити жорстку стратегію протидії Росії по цим напрямам. Ця стратегія повинна включати компоненти щодо підвищення військово-морського потенціалу країн-членів

Альянсу на Чорному морі, яке через Конвенцію Монтре має суттєві обмеження для військових кораблів нечорноморських держав.

Росія активно мілітаризує Крим та перетворює його на плацдарм для нападу, насамперед, на сусідні країни. Але тотальне завантаження півострова різноманітною зброєю з можливістю використання навіть ядерних ракет несе загрозу всій Європі. Негативний досвід 1938–39 рр. показав, що будь-який агресії потрібно протидіяти жорстко із самого початку. Але, як свідчать програмні безпекові документи ЄС, західні країни досі не готові до силового протистояння з Росією та намагаються стримувати її за допомогою санкцій та дипломатичних дій.

Джерела та література:

1. *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe*. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf
2. Росія у лютому 2014 перекидала війська у Криму авіатранспортом – Дешиця. *Укрінформ*. Дата оновлення: 17.01.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2383749-rosia-u-lutomu2014-perekidala-vijska-u-krim-aviatransportom-desica.html>
3. Генштаб РФ: в Криму создана самодостаточная группировка войск. *РИА Новости*. Дата оновлення: 29.12.2014. URL: https://ria.ru/crimea_today/20141229/1040753582.html
4. Генштаб заявил о создании самодостаточной группировки войск в Криму. *РИА Новости*. Дата оновлення: 07.11.2017. URL: https://ria.ru/defense_safety/20171107/1508315918.html
5. Бадрак В. Мілітаризація окупованого Криму як загроза міжнародній безпеці. *Мілітаризація окупованого Криму як загроза міжнародній безпеці. Збірка виступів міжнародної конференції*. Київ, 2016. С. 7-16.
6. РФ перетворила Крим на концентраційний табір: кількість російських військ на півострові (інфографіка). *УНІАН*. 30.08.2017. URL: <https://www.unian.ua/politics/2106144-rf-peretvorila-krim-na-kontsentratsiyniy-tabir-vitse-premer-pokazala-kilkist-rosiyskih-viysk-na-pivoostrovi-infografika.html>
7. РФ зосередила в окупованому Криму 32 тисячі військових, комплекси С-400 і «Іскандер» - Міноборони. *УНІАН*. Дата оновлення: 24.04.2018. URL: <https://www.unian.ua/politics/10093169-rf-zoseredila-v-okupovanomu-krimu-32-tisyachi-viyskovih-kompleksi-s-400-i-iskander-minoboroni.html>
8. *«Сіра зона». Кримський півострів: чотири роки окупації* / Під заг. ред. А. Клименка. Київ, 2018. 184 с.

ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ НАД СИЛОВИМИ СТРУКТУРАМИ ДЕРЖАВИ ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ДОСВІД ІЗРАЇЛЮ

Стаття присвячена дослідженню цивільного контролю над силовими структурами держави як фактору національної безпеки. Ви-вчається досвід Ізраїлю. Виокремлюється аналіз ізраїльськими нау-ковцями п'яти можливих ролей військових у випадку, коли військові проблеми переплітаються з політичними проблемами.

Ключові слова: *армія, війна, держава, Ізраїль, цивільний кон-троль.*

Vorona P. Civilian Control over the Security Forces of the State as a Factor of National Security: the Israeli experience.

The article is devoted to the study of civilian control over the security forces of the state as a factor of national security. The experience of Israel is being studied. Five possible roles of soldiers in the case when military problems are intertwined with political problems are analyzed by Israeli researchers.

Keywords: *army, war, state, Israel, civilian control.*

Актуальність дослідження. В українських реаліях російської агресії на сході країни цивільний контроль над силовими структурами держави є елементом демократичного розвитку держави та надійним інструментом недопущення диктатури та авторитаризму у владі. При-йнято вважати, що якраз цивільний у тому числі громадський кон-троль над збройними силами і органами безпеки є однією з головних ознак демократичної держави. Фахівці з державного управління, політологи та правники вбачають у ньому свого роду «лакусовий папі-рець» для аналізу відносин між цивільними та військовими властями.

Аналіз досліджень. Вузьке тлумачення «цивільного контролю», являє собою іншу дифеніційну крайність – воно містить положення

про максимально повне невтручання армії у політику. Таке визначення також відповідає реаліям, що склались у більшості демократичних держав. Теоретики вкладають у поняття «цивільний контроль» значно ширший зміст, ніж забезпечення невтручання військових в електоральні процеси і роботу органів державного управління (окрім армії) [1–7]. При цьому більшість дослідників з розумінням відносяться не лише до участі цивільних органів влади у прийнятті доленосних рішень у сфері національної і міжнаціональної безпеки, але і до проникнення тих чи інших «військових» компонентів у сферу цивільного життя. Вчені намагаються провести аналіз системи взаємних стримуючих факторів і противаг, яка характеризує систему взаємовідносин, обумовлену участю військових в тих сферах, до яких, мовби, вони не мають жодного відношення. Більшість вчених (політологи, правники, управлінці) мають досить різні уявлення про оптимальність такої системи відносин [4, с. 67]. Потребує окремого дослідження й поняття «громадський контроль» над силовими структурами.

Дієвість цивільного контролю залежить, в основному, від того, кому належить право приймати остаточне рішення в дискусійних питаннях. В спеціальній доповіді про відносини між цивільними та військовими адміністраціями, що була підготовлена американськими фахівцями, автори дійшли до висновку, що «у військових питаннях найвища влада має належати тим, хто несе відповідальність перед вищою політичною владою – виборцями. З цієї концепції видно, що військові не можуть бути носіями такої влади... Поняття демократичного цивільного контролю над збройними силами на думку експертів об'єднує одразу декілька процесів: контроль цивільного суспільства над прийняттям військових рішень, парламентський контроль над оборонною політикою, судовий контроль над дотриманням закону у військовій сфері суспільства, цивільний контроль з боку недержавних організацій, незалежних ЗМІ, профспілок – тобто «громадський контроль» [4].

Одним із основних факторів, які можуть дестабілізувати інститут «цивільного контролю», є великий вплив на політику знаних й авторитетних військових, що відображає їх високий престиж та широку суспільну популярність. Як підкреслює А. Грот, вільна преса і осві-

чена прогресивна суспільна думка, є головною запорукою того, що суспільство буде захищене від різних форм тиранії та деспотизму, але в той же час вона (вільні ЗМІ) можуть бути використані військовими, щоб нейтралізувати «цивільний контроль» (коли авторитет цивільної влади не високий або радикально знижується). Якраз у демократичних державах преса приділяє авторитетним військовим найбільше уваги, сприяючи ще більшому зростанню їхньої популярності. «Тому вищим цивільним владам надзвичайно важко (якщо це взагалі можливо) тримати їх під жорстким контролем або, в якості крайнього заходу, позбавлятися їх» [6, с. 73–79]. Тому дефініція «цивільний контроль», що сьогодні досить є актуальною в державному управлінні України та у зв'язку з переходом на європейські стандарти публічного адміністрування має мати більш гнучке визначення, адекватне мінливій соціально-політичній реальності. У відповідності з таким підходом, в умовах цивільного контролю функції військового й цивільного управління (влади) мають бути урівноважені у всіх сферах діяльності держави і така рівновага не може бути жорсткою, а має змінюватись (адаптуватись до умов) в залежності від часу, місця та умов. Для кращого розуміння взаємовідносин в системі «військова влада – цивільна влада» необхідно визнати, що цивільний контроль – не є науковою константою, він є соціальною змінною, він є предметом не формального визначення, а емпіричного дослідження, що це не стандарт, керуючись яким варто формулювати судження про ту чи іншу країну, а свого роду шкала, на котрій суспільство займає місце у відповідності з пріоритетами і тим, відповідно як воно себе сприймає і позиціонує. Про це говорять, наприклад, ті факти, що майже у всіх державах «цивільний контроль» над армією у військовий час радикально відрізняється від цивільного контролю у мирний час – такі риси «цивільного контролю» у різний час притаманні й Ізраїлю. Тому для розуміння справжньої сутності цивільного контролю необхідний більш детальний та прискіпливий аналіз досвіду різних країн, що відпрацювали різні механізми приведення в дію та підтримку цього інституту контролю держави та громадськості. Навіть взявши до уваги військові перевороти, повстання в деяких країнах варто стверджувати, що цивільний контроль суспільства на силовими структурами держави стає

нормою її існування. І не лише для економічно розвинених країн, що мають потужний військовий потенціал, а й для країн, що економічно розвиваються, а демократичні режими у них лише стверджуються. Але не можливо говорити про тотожність «цивільного контролю» з демократичними процесами, адже цей контроль є характерним для багатьох тоталітарних режимів а в деяких з них він більш чітко виражений ніж в усталених демократіях.

Професійність, що є в основі «цивільного контролю» на думку багатьох дослідників є ще й основою здорових відносин між цивільною владою та військовою, але проявляться такі відносини в змозі за умов професійної автономії. Цивільний контроль є неможливим без сприйняття військовими ідеї домінування цивільної влади і є неможливим без глибокої поваги цивільної влади до професійної автономії військових. Збалансовані стосунки між військовою та цивільною владою мають включати в себе ці обидва компоненти. Д. Хендріксон підкреслює важливість взаємної поваги між двома владами, акцентуючи при цьому на «існуванні презумпції підпорядкування судженню військових у питаннях, що відносяться до їхніх професійних функцій. Військові у свою чергу повинні підпорядковуватись вищій цивільній владі у питаннях політики та ефективності управління... Якщо ці принципи систематично будуть порушуватись, буде руйнуватись вся система здорових відносин між цивільною та військовою владою» [7, с. 57–58]. Навіть тоді, коли цивільна влада має втрутитись у чисто військові справи, вона має спочатку доказати невідповідність справ і рішень військового керівництва потребам суспільства чи реаліям життя.

На думку А. Грота, «взаємна повага і збереження професійної автономії входять у число головних принципів, що відрізняють тоталітарне суспільство від демократичного». У військових питаннях лідери демократичних держав досить залежні від своїх військових радників і як правило прислухаються до них. Навіть такі впливові політики як У. Черчилль та Ф. Д. Рузвельт досить рідко намагались спростовувати точку зору військових, котрі об'єднано та узгоджено відстоювали свою тактику чи стратегію у вирішенні військових питань. До речі, кінцеве рішення щодо дати відкриття другого фронту у Другій Світо-

вій війні було прийняте все ж таки за рішенням Головнокомандувача силами союзників Д. Ейзенхауера – він переніс висадку англо-американського десанту на узбережжя Нормандії з 5 на 6 липня 1944 р. [6].

Щоб віднайти рівновагу між професійною автономією військових і цивільними центральними владами, ізраїльські науковці визначають п'ять можливих ролей військових у випадку, коли військові проблеми переплітаються з політичними проблемами [4, с. 93–94].

Політолог А. Грот зазначає, що в часи Другої світової війни «цивільні лідери» мали безсумнівне право назначати людей на найвищі посади військової ієрархії. Він наводить приклади призначення офіцерів порівняно низького звання на досить високі посади президентом США Ф. Рузвельтом – призначення Д. Ейзенхауера на посаду Верховного головнокомандувача союзницькими військами у Європі [6, с. 80].

По-четверте, не варто недооцінювати постійну необхідність до здатності швидко проводити загальну мобілізацію у країні. На протязі десятків років ізраїльтяни будували свою країну буквально «не випускаючи зброю з рук» [5, с. 108]

Важливо, що за майже сім десятиріч існування, країна пережила шість воїн і це ще не рахуючи війни у Перській затоці (1991), коли її територія обстрілювалась іракськими ракетами та кількох хвиль інтифади (арабський бойовий рух, що спрямований на захоплення всієї Палестини або збройні військові виступи палестинських арабів). Майже у всіх державах «цивільний контроль» над армією та силовими структурами у мирний та військовий час відрізняються. Тривання війн в Ізраїлі була різною – від 6 днів (в липні 1967 р.) до майже 3-х років (Ліванська війна 1982–1985 рр.), але навіть порівняно довгі періоди відсутності в країні бойових дій неможна назвати мирним часом. Адже країна веде постійну боротьбу з тероризмом. Загроза війни над країною є постійною з початку її заснування, тому характер відносин між цивільною та військовою владою не змінюється і не залежить від війни. З іншого боку, великі зусилля, що прикладає Ізраїль, щоб функціонувати, як демократична країна, не залежно від того, яка ситуація у сфері національної безпеки і чи поширюється вона, у тому числі на сферу відносин між армією і силовиками та громадянським

суспільством. Тому, такі специфічні стосунки варто розглядати в контексті існування Ізраїлю протягом великого проміжку часу в умовах «ні війни – ні миру». При цьому на розвиток цих стосунків в значній мірі впливає той факт, що Армія Оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) навіть у мирний час являє собою діючу армію у постійній бойовій готовності і здатна реагувати на будь-яку агресію [4, с. 114–115].

Кнесет, як вищий законодавчий орган країни, фактично не обмежує повноваження уряду, що відносяться до керівництва країною. Але уряд може бути при владі до тих пір, доки до нього є довіра в Кнесеті або його підтримка – перед ним Уряд несе колективну відповідальність, а також може отримати від нього вотум недовіри. Але працює Уряд, що отримав недовіру парламенту до сформування нового, а це може ротягтися на місяці, або аж до нової коаліції, створеної після позачергових виборів (якщо нова коаліція у Кнесеті не сформувалась і не змогла утворити Уряд). Хоча Уряд у своїх діях є самостійним, але у питаннях оголошення загальної мобілізації, у відповідності до Закону про загальний військовий обов'язок, Указ міністра оборони про мобілізацію у зв'язку з надзвичайним положенням підлягає ратифікації Комісією Кнесета із закордонних справ та оборони, яка має бути проведена протягом 14 днів.

Д. Бен-Гуріон стверджував, що «армія не повинна визначати сама ні свою структуру, ні процедурні норми, якими вона керується, ні порядок своєї діяльності». Ще у 1958 р. будучи одночасно прем'єр-міністром і міністром оборони країни він звернув увагу на недостатнє нормативне регламентування цивільного контролю, але лише після війни Судного дня, або IV Арабо-ізраїльської війни (почалася 6 жовтня 1973 р. і тривала 18 діб), коли виявили ряд дефектів у відносинах між військовою та цивільними владами була створена комісія Аграната по напрацюванню положень до Основного закону про армію [3].

Цивільний контроль за силовими структурами суспільства є стримуючим механізмом від можливості військового перевороту, встановлення недемократичного режиму «хунти», а також є свого роду поштовхом для громадського контролю, але варто знати межі втручання недержавних структур і «сфери дотику» – щоб їхні дії не загрожували національній безпеці. Штучне усунення колишніх військових від участі в політиці є порушенням прав людини, але й активне їхнє

втручання є загрозою розвитку демократії, тому варто деталізувати та унормувати ці явища.

Джерела та література:

1. Бур'ян М. Меір (Меєрсон) Голда. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол. В. А.Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НПН України. Т. 6. К.: Наук. думка, 2009. 784 с.
2. Демократичний цивільний контроль у світі. *Проектний Офіс Реформ Міністерства оборони України*. URL: civilian.defense-reforms.in.ua.
3. Коміренко І. Д. Арабо-ізраїльська війна 1973. *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2-х т. / Редкол. Л. В. Губерський (голова) та ін. К. : Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.
4. Национальная безопасность и демократия в Израиле. Хрестоматия. Том I. Армия и политика в еврейском государстве / Под ред. Бениамина Нойсбергера, Илана Бен-Ами и Алека Д. Эпштейна. Открытый Университет Израиля, Иерусалим, 2007. 368 с.
5. Yariv A. Military Organization and Policy-Making in Israel. R.J. Art, V. Davis and S. Huntington (eds.) *Reorganizing America's Defense*. Washington : Pergamon-Brassey's, 1985.
6. Groth A. J. *Totalitarianism and Democrats : Aspects of Political-Military Relations, 1039-1945*. Comparative Strategy. 1989. № 8.
7. Hendrickson D. *Reforming Defense. The State of American Civil-Military Relations*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1988.

УДК 327 (569.4-076)

Гуцало С.Є.

ПРОБЛЕМА ЄРУСАЛИМА В БЛИЗЬКОСХІДНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

У статті досліджується місце і різні аспекти проблеми Єрусалима в контексті близькосхідного врегулювання.

Ключові слова: *проблема Єрусалима, конфесійно-етнічний вимір, близькосхідне врегулювання.*

Gutsalo S. The Jerusalem Problem in the Middle East International Relations.

The article researches place and different aspects of Jerusalem problem in the context of Middle East adjustment.

Keywords: *Jerusalem problem, confessional and ethnic dimension, Middle East settlement adjustment.*

Проблема Єрусалима, що періодично загострюється, сягає своїм корінням в глибоке минуле. Вона має важливе значення для всіх ісламських, християнських країн, а також для Ізраїлю. За картою ООН 1948–49 рр. в місті Єрусалимі розміщено 30 Святих Місць. Особливий статус зазначених територій уперше було закріплено особливим статутом в Османській імперії ще у 1757 р. [1]. Враховуючи унікальну роль цього міста в історії людської цивілізації, в становленні трьох світових монотеїстичних релігій, можна зробити висновок, що будь-які спроби близькосхідного врегулювання включатимуть спеціальні переговори про статус Єрусалима, або його Старого Міста – Східного Єрусалима.

Специфіка ставлення арабських країн до даної проблеми пояснюється значною мірою роллю ісламу в Арабському світі [2]. Мусульманська релігія тут набагато сильніша, ніж іудаїзм в Ізраїлі, чи християнство в Європі. Мусульманські богослови в більшості арабських країн фактично інтегровані в систему політичної влади, що найяскравіше виражене в монархічних країнах, де королі, еміри, султани є фактично також і духовними лідерами своїх співвітчизників.

Ідея особливої ролі арабів у боротьбі всіх мусульман за збереження святинь ісламу має глибокі історичні й ідеологічні корені. Вона притаманна всім без винятку філософсько-політичним концепціям, починаючи з першої подібної течії – ваххабізму [3], який виникнув на території нинішньої Саудівської Аравії ще у XVIII ст. Оскільки важливість визволення Єрусалима від “невірних” диктувалася націоналістичними, панарабськими і різноманітними панісламістськими течіями, особливо після розпаду Османської імперії та ліквідації релігійного інституту халіфату в Туреччині (1924 р.), то ніби цілком закономірним у мусульманському світі (дар-уль-іслам) ставало те, що політичний контроль над Святим Містом повинні здійснювати представники арабської общини народів (джамаіа арабійя) [4, 5]. Це, се-

ред інших причин, й призвело після першої арабо-ізраїльської війни 1948 р. до захоплення Східного Єрусалима йорданцями.

Особливий інтерес до Єрусалима традиційно виявляють арабські монархічні режими, передусім, саме Саудівська Аравія та Йорданія, оскільки на території першої з них розташовані головні мусульманські святині – в містах Мекка та Медіна, й це відіграє вирішальну роль у політичній та ідеологічній боротьбі за провідні ідеологічні позиції в мусульманському і Арабському світі. Саме тому в політиці Саудівської Аравії велике місце посідає проблема Єрусалима, адже в його східній частині (Старе Місто, або Східний Єрусалим) зберігаються визначні пам'ятки ісламу, включаючи дві мечеті – “Аль-Акса” і Омара, що є святими для мусульман усього світу, і паломництво до яких за важливістю поступається лише хаджу в Мекку і Медіну. Згідно коранічної легенди, саме з Єрусалима пророк Мухаммед здійснив мандрівку на сьомі небеса, де зустрівся з Аллахом. Саме на тому місці, де зупинявся кінь Мухаммеда перед мандрівкою пророка на небеса, і споруджено мечеть “Аль-Акса”.

Оскільки династія Саудидів є хранителькою основних мусульманських святинь у Мецці та Медіні, вона розуміє, що повинна відстоювати й третю мусульманську святиню – мечеть “Аль-Акса” та загалом Східний Єрусалим. Тому саудівське керівництво в боротьбі за врегулювання на Близькому Сході завжди проводило ідею звільнення Східного Єрусалима від ізраїльтян.

Неабиякий тиск на позицію практично всіх арабських країн у даному питанні справляють внутрішні фактори. Так, в усіх згаданих країнах є сильними різноманітні фундаменталістські організації на кшталт “братів-мусульман”, які у відстоюванні багатьох цінностей ісламу займають крайні антисекюляристські, й подекуди ірраціональні, радикальні навіть з точки зору більшості мусульман, позиції [6]. Ці течії посилюлися після 1967 р. (тобто після втрати арабами Східного Єрусалима внаслідок Шестиденної війни) та після іранської революції 1979 р. (першого успіху фундаменталістів у національному масштабі).

Особливо наполегливо за звільнення Старого Міста виступав саудівський король Фейсал. У серпні 1969 р. він вперше закликав арабів

до “джихаду” – за звільнення мусульманських святинь від іновірців. Приводом для його заклику став підпал невідомими мечеті “Аль-Акса”. Природно, відповідальність за пожежу в очах арабів ніс Ізраїль, який контролював Єрусалим. Можна, звичайно, погодитися з думкою ряду дослідників, що джихад – це насамперед боротьба за здобуття святих цінностей ісламу засобами мобілізації передусім моральних і духовних зусиль, а не фізичних чи матеріальних проявів цієї боротьби [7].

Проте заклик саудівського короля залишився фактично безрезультатним. Основною метою саудівців у той час було протиставити рух ісламської солідарності рухові арабської єдності, керівна роль у якому належала видатному єгипетському президентові Гамаль Абдель Насеру. Тоді династія Саудидів могла знайти реальну підтримку лише у двох арабських монархів – йорданського короля Хусейна Бен Талала і марокканського короля Хасана II, причому в питанні конкретних шляхів звільнення Єрусалима Фейсал міг розраховувати лише на короля Хусейна. Але останній вважав, що треба добиватися звільнення Єрусалима лише для того, щоб знову, як і в 1948 р., включити його до складу Йорданського королівства.

Після утворення Держави Ізраїль віхами в історії міста були наступні акції: фактична анексія західної частини міста Ізраїлем під час першої арабо-ізраїльської війни. За її наслідками 22 листопада 1949 р. М.Бегіном внесено пропозицію про перетворення Єрусалима в столицю Ізраїлю. Фактично, Західний Єрусалим проголошено столицею 23 січня 1950 р., незважаючи на протести керівних органів ООН. У реальному житті до 1953 р. всі ізраїльські міністерства, крім міністерства оборони, переведено з Тель-Авіва до Єрусалима.

Після пожежі 21 серпня 1969 р. в третій за значенням мусульманській мечеті “Аль-Акса” у вересні того ж року в Рабаті відбулася перша конференція представників усіх мусульманських країн. У новоствореній Організації Ісламська Конференція (ОІК) було поставлене питання про повернення міста під арабський суверенітет (теза Саудівської Аравії, що є однією з умов політичного врегулювання з Ізраїлем). Оскільки проблема Єрусалима виходить за межі інтересів Ліги арабських держав і торкається всіх мусульман, постановка цьо-

го питання на загально-мусульманському форумі мала прямий смисл, оскільки у своїх подальших діях арабські країни дістали можливість опертися на широку ісламську солідарність.

Настрої в Арабському світі з цього питання такі різкі, що навіть президент АРС А.Садат не міг з ними не рахуватися.

Найважливішою спільною акцією ЛАД і ОІК кінця 1970-х років слід вважати боротьбу за переведення з Єрусалима до Тель-Авіва посольств тих країн, що підтримували дипломатичні зв'язки з Ізраїлем. Для координації спільних дій на 10-й конференції міністрів закордонних справ ОІК у Фесі (9 травня 1979 р.) був створений спеціальний комітет з питань Єрусалима у складі 15 держав-членів. Комітет очолив король Марокко Хасан II. На тій же конференції Єгипет було виключено зі складу ОІК за пропозицією Сирії. Дана конференція, як і наступна сесія Ради ЛАД у Тунісі (28–29 червня 1979 р.), заявили, що проти країн, які відкрили свої посольства в Єрусалимі, будуть застосовані різнобічні санкції. Ця заява зупинила, зокрема, переведення канадського посольства з Тель-Авіва до Єрусалима. Вісім країн повернули свої посольства назад до Тель-Авіва. Із європейських країн одразу цього не зробили лише Нідерланди. Усього ж кількість іноземних місій у місті-святині на рівні посольств скоротилося з 21 до 13. Станом на сьогодні у передмістях Єрусалиму діють лише посольства Болівії та Парагваю.

Наприкінці червня 1980 р. Ізраїль прийняв рішення про остаточну анексію Єрусалима. 1 серпня 1980 р. весь Єрусалим у законодавчому порядку був проголошений “вічною і неподільною” столицею Ізраїлю. Рада Безпеки ООН, скликана за проханням мусульманських країн, засудила вказане рішення уряду й керівництва Ізраїлю (резолюції РБ ООН № 476 від 30 червня 1980 р. та 478 від 20 серпня 1980 р.), що засуджували дії ізраїльтян.

На початку липня 1980 р. в Аммані відбулася нарада міністрів закордонних справ мусульманських країн, де було ухвалено резолюцію щодо бойкоту країн, котрі підтримують рішення Ізраїлю про перетворення Єрусалима на свою столицю. Учасники наради надіслали офіційний протест США у зв'язку зі схваленням ними політики Ізраїлю.

Всі описані події змусили Ер-Ріяд знову поставити питання про “джихад” за Східний Єрусалим. Цього разу (13 серпня 1980 р.), тобто в день закінчення посту в місяць рамадан, до джихаду закликав арабів наслідний принц Фахд.

Загальноарабський форум ЛАД в Аммані (листопад 1980 р.) підтримав зусилля Комітету з питань Єрусалима в боротьбі за посольства в місті. Реакція Арабського світу на заклик до “джихаду” була далеко не однозначною. Як підкреслив король Хусейн, котрий підтримав цей заклик, зовсім не обов’язково мала розпочатися “гаряча” війна проти Ізраїлю із застосуванням бойової техніки. Інші арабські керівники також розцінили заклик до “джихаду” як один із способів добитися звільнення Єрусалима, не починаючи воєнних дій. Прогресивні кола арабських країн вважали найдоцільнішим способом вирішення проблеми звільнення мусульманських святинь, застосовуючи, як і в 1973 р., нафтові санкції.

У січні 1981 р. – цього разу на конференції мусульманських країн на високому рівні, що відбулася в Ет-Таїфі (Саудівська Аравія) – королем Халедом заклик до “джихаду” було проголошено втретє.

Україна як європейська країна, що обрала орієнтиром європейську інтеграцію, в своїй близькосхідній політиці в цілому і щодо врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту має дотримуватися європейської платформи з цього комплексу питань, що дозволить нашій країні зіграти свою позитивну роль в тимчасовому вирішенні чи остаточному врегулюванні палестино-ізраїльських протиріч у форматі двох держав.

Без розмежування політико-адміністративної і конфесійної складових проблеми Єрусалима та їхнього договірного оформлення за можливої підтримки ООН, ЄС, Ради співробітництва арабських держав Перської (Арабської) затоки або Ліги арабських держав загальне вирішення зазначеної проблеми у її нинішньому форматі в осяжній перспективі здається малоімовірним. В той же час, створення надійної і широкої інфраструктури регіонального миру, як і належне врахування відповідних духовних запитів християн, мусульман та іудеїв усього світу передбачають справедливе вирішення конфесійної складової “єрусалимської проблеми” як самостійного чинника [22 – 24].

Джерела та література:

1. Иерусалим – 3000 years anniversary edition. Herzlia: Palphot LTD, б.г. 72 с.
2. Гура В. К. Про деякі проблеми визначення стратегій розвитку країн Арабського Сходу. *Збірник наукових праць*. Відповідальний редактор Новицький В.Є. К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. 2004. Вип.40. 243 с. [С. 58–59].
3. Esposito J.L. *Islam and Politics*. L. Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1987. 247 p. [P. 34, 62].
4. Azzam A.A. *La Ligue Arabe et l'unite mondiale*. Ed. Abdel Malek, La pensee politique arabe contemporaine. P.: Editions du Seuil. 1980. 384 p. [P. 124].
5. Sardar Z. *Islamic Futures: The Shape of Ideas to Come*. L., N.Y.: Mansele Publishing LTD. 1985. 367 p. [P. 50 – 51].
6. Игнатенко А.А. *Халифы без халифата*. М.: Наука, Гл. ред. восточной литературы. 1988. 200 с. [С. 10].
7. Медведко Л.И., Германович А.В. *Именем Аллаха. Политизация ислама и исламизация политики*. М. : Прогресс, 1988. 205 с. [С. 13].
8. Kollek T. Jerusalem: Present and Future. *Foreign Affairs*. Summer 1981. Vol. 59, No. 5. P. 1044.

УДК 327.5 (94.5)

Погорєлова І.С.

ЯДЕРНА ПРОБЛЕМА КОРЕЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА: ПІДХОДИ РЕГІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ

Проаналізовано події на Корейському півострові у контексті висвітлення безпекових інтересів та політики ключових регіональних держав Північно-Східної Азії щодо врегулювання північнокорейської ядерно-ракетної проблеми.

Ключові слова: *Корейський півострів, ядерна проблема, безпека, США, Китай, Японія, Росія.*

*Pohorielova I. Nuclear Problem of the Korean Peninsula:
Approaches of Regional States.*

The events on the Korean peninsula in the context of covering the security interests and politics of the key regional states of Northeast Asia upon the adjustment of the North Korean nuclear missile problem are analyzed.

Keywords: *Korean peninsula, nuclear problem, security, USA, China, Japan, Russia.*

У ХХІ ст. міжнародним й ключовим регіональним викликом продовжує залишатися північнокорейська ядерно-ракетна проблема, що ускладнилась, адже військова міць Корейської Народної Демократичної Республіки (КНДР) зростає кількісно і якісно (існують гіпотези, що країна має носії здатні досягти континентальної частини США). Метою статті є розгляд спільних й характерних інтересів держав, залучених у вирішення північнокорейської проблеми (США, Китайська Народна Республіка, Російська Федерація, Республіка Корея, Японія) та аналіз еволюції їх політики щодо врегулювання даного питання.

З 90-х рр. ХХ ст. керівництво КНДР пояснювало розробку ядерно-ракетних програм потребами власної безпеки через «ворожу американську політику». Метою Пхеньяна, на думку автора, як і більшості експертів було й залишається політичне та економічне виживання існуючого режиму. За допомогою ядерного шантажу КНДР одержувала економічну, гуманітарну допомогу в обмін на згортання (неодноразове) ядерної програми. Так, відомі американські дослідники Дж. Стентон, Сун Йон Лі, Б. Клінгер вказують, що Кім Чен Ин зробив ставку на вдосконалення ядерного арсеналу... і від реалізації даного завдання залежить легітимність його режиму [1]. Пхеньян пропонував лише мораторій на ядерні випробовування в обмін на різні поступки, гарантії безпеки, нормалізацію відносин зі США, зняття санкцій тощо. Як показує досвід, на компроміси Пхеньян відповідав новими вимогами і провокаціями.

США, Китай, Росія, Японія мають широкий спектр співпадаючих інтересів щодо півострова: зберегти мир на півострові й забезпечити власну безпеку, країни не зацікавлені у військовому конфлікті (США-КНДР або РК-КНДР), адже такі події можуть призвести до непередбачуваних наслідків; не допустити розширення ядерної зони

на інші держави та збільшення ядерного арсеналу Північної Кореї, продаж ядерних матеріалів (у 2017 р. у звіті Комітету з санкцій РБ ООН зазначено, є докази того, що КНДР експортувала балістичні ракети та хімічну зброю до Сирії та М'янми); в ідеалі без'ядерний статус півострова. Про ці цілі неодноразово заявляли держави. Разом з тим, кожна з великих держав, прагнучи посилити власні позиції на півострові, пропонувала свій варіант й умови розв'язання питання, наслідком чого була нескоординована позиція, що давала Пхеньяну час й можливість для маневрування, як наслідок проблема ядерна лише загострилась.

Вашингтон зайняв лідируюче положення у вирішенні ядерно-ракетного питання КНДР та використовував різну практику. За часів Б. Клінтона розв'язати проблему намагалися за допомогою двосторонніх (США–КНДР) переговорів та різних поступок, згадаємо Рамкову угоду 1994 р. Безумовно, на корейські політику Вашингтона впливали й впливають Сеул і Токіо, китайська та російська позиція щодо даного питання. Росія у період першої ядерної кризи (1993–1994 рр.) підтримала санкції ООН проти КНДР, припинила з нею співпрацю в ядерній сфері. Після розпаду СРСР (стратегічного союзника КНДР) вплив РФ на півострові зменшився, Росія була виведена з кола країн, залучених у вирішення ядерної проблеми, яка з 1998 р. вже обговорювалася у форматі КНДР, Китай, США і РК. Пекін навпаки продовжував надавати фінансову підтримку Північній Кореї, залишаючись іноземним інвестором, найбільшим торгово-економічним партнером, союзником згідно військово-політичного договору від 1961 р. У той період через вето КНР, РБ ООН не змогла запровадити проти Північної Кореї санкції, керівництво Китаю запевняло Пхеньян про підтримку й військову допомогу, якщо вона стане жертвою агресії США і Республіки Корея. Остання незважаючи на дії та провокації КНДР, з 1991 по 2015 р. здійснила програму економічної допомоги та інвестицій в Північну Корею на суму майже 7 млрд дол. [1]. За часів президентів Кім Де Чжуна (з 1998 р.) і Но Му Хена (з 2003 р.) РК намагалася реалізувати політику «сонячного тепла», спрямовану на примирення й зближення із КНДР й підштовхували Вашингтон до переговорів з Пхеньяном. З середини 90-х рр. російська дипломатія для зміцнення свого впливу

на півострові почала розвивати відносини як з Сеулом, так і з Пхеньяном; виступала за те, щоб її залучили до вирішення ядерної проблеми, наголошуючи на особливій відповідальності у врегулювання ситуації.

Адміністрація Дж. Буша-молодшого включила КНДР до країн «вісі зла», проте в 2002 р. відновила переговори із Пхеньяном, але не двосторонні, а шестисторонні; республіканці очікували, що багатосторонній підхід дозволить ізолювати Північну Корею, але інші учасники переговорів (Китай, Росія, РК, частково Японія) закликали США до компромісів, формулі «заморожування в обмін на винагороду» тощо. Переговори періоду 2003–2008 рр. ядерне питання не вирішили, більш того, в жовтні 2006 р. КНДР здійснила перше випробовування ядерної зброї. Російські фахівці звинувачували США у корейських кризах, неефективності переговорів. Так, дослідник О. Жебін підкреслював, що ядерні кризи в Кореї викликані спробами США затвердити своє домінування на півострові... [2]. На прес-конференції у грудні 2017 р. президент В. Путін відзначав, що в 2005 р. з Північною Кореєю домовилися... Через кілька місяців США здалося мало... спровокували Корею ... вона не бачить іншого способу самозбереження, крім розвитку зброї масового ураження і ракетної техніки [3].

Росія як і Китай не приєднувалася до тиску на КНДР під час шестисторонніх переговорів, у низці випадків висловлювали свою згоду з позицією Пхеньяну, наголошуючи на необхідності взаємних поступок, економічних стимулів, гарантій безпеки КНДР, право на мирне використання атомної енергії. Дії РФ і КНР можна пояснити їх геополітичними інтересами щодо стримування американського впливу й лідерства у регіоні й на Корейському півострові, зокрема. Токіо й Сеул у той проміжок часу були прихильниками лояльнішого підходу до КНДР, аніж США. Ці країни, враховуючи їх географічну близькість до Північної Кореї, наполягали на невоєнних політико-дипломатичних і економічних методах.

Президент Б. Обама проводив політику «стратегічного терпіння», впроваджуючи проти Північної Кореї санкції без дипломатії й переговорів, прагнуч заручитися підтримкою Китаю. Після випробовування ядерної зброї у 2006 р., КНР вперше підтримала резолюцію РБ ООН

щодо санкцій проти режиму. Після здійснення підземного ядерного вибуху у 2009 р. РБ ООН змогла ухвалити ще одну резолюцію, яка передбачала додаткові фінансово-економічні санкції. В 2013 р. Китай вперше запровадив торгові санкції проти КНДР (у 2012 р. Пхеньян запустив ракету-носія зі супутником, у 2013 р. провів ядерне випробовування). Змінюється і південнокорейська політика. Новий президент Лі Мен Бак (з 2008 р.) відмовився від політики «сонячного тепла» і заявив, що співробітництво з КНДР залежатиме від прогресу її ядерного роззброєння. Президент Пак Кін Хе (з 2013 р.) проводила аналогічну політику. Ці адміністрації критикували політику колишніх президентів щодо КНДР, адже остання здобула вигоди й допомогу, а Сеул лише невиконані обіцянки й нові провокації Пхеньяну (згадаємо загибель південнокорейського фрегата «Чхонан» та артобстріл о.Енпхендо у 2010 р. ін.). Північнокорейська загроза сприяла згуртованості між США й РК у питаннях безпеки, посиленню і зміцненню американо-південнокорейського й американо-японського альянсів й їх тристоронньої координації північнокорейської політики. Держави інтенсивно проводили військові навчання, розгорнули систему ПРО ТНААД США на півдні півострова. Ця подія викликала невдоволення і стурбованість Китаю і Росії, для яких зростання американської військової присутності у регіоні є неприйнятним. Пекін протестував проти навчань США і їх союзників у Жовтому морі; РФ заявляла, що система ПРО покликана нейтралізувати ракетно-ядерні сили стримування КНР і РФ, а не гіпотетичну загрозу з боку КНДР.

Нинішня республіканська адміністрація на чолі з президентом Д. Трампом оголосила КНДР «загрозою №2» після ІГІЛу підкресливши, що ера «стратегічного терпіння» закінчилась і США будуть прагнути до миру з опорою на силу. Білий дім підкреслив, що розглядає всі варіанти для денуклеаризації Північної Кореї [4]. Метою США є повне роззброєння КНДР, це не лише відмова від випробовувань ядерно-ракетної зброї, а її незворотне знищення/вивезення, контрольоване й перевірене.

Республіканці збільшили економічний, дипломатичний, воєнний тиск на Пхеньян, щоб примусити його до «справжніх» переговорів (без попередніх вимог). У листопаді 2017 р. Д. Трамп оголосив Пів-

нічну Корею державою-спонсором тероризму. В 2016–2017 рр. після зухвалих дій КНДР (ядерне випробування 6 січня та 9 вересня 2016 р.; у 2017 р. – запуск ракет у березні, квітні, листопаді; випробовування водневої бомби) режим міжнародних санкцій був посилений і сьогодні Північна Корея фактично є відрізаною від світової банківської системи, обмеженою у зовнішніх торгово-економічних, наукових зв'язках. Китай і Росія підтримали резолюції РБ ООН №2270, №2321, №2356, №2371, №2375 про розширення й посилення санкцій. Окрім того, з 2017 р. КНР припинила закупівлю північнокорейського вугілля, розпорядилась, щоб компанії КНДР, що знаходяться на території Китаю припинили свою діяльність. З 1 жовтня 2017 р. Китай ввів заборону на імпорт текстильних виробів і обмежив експорт рафінованих нафтопродуктів; скоротили експорт зернових в КНДР ін.

Проте, незважаючи на санкції існує незаконна торгівля деяких країн з Пхеньяном. США неодноразово зверталися до всіх держав із закликом припинити дипломатичні зв'язки і зупинити незаконну торгівлю з Північною Кореєю. Під час візиту Д. Трампа до РК у листопаді 2017 р. президент США наголосив: «Ми закликаємо кожна націю, в тому числі Китай і Росію до повного виконання резолюцій РБ ООН...» [5]. Більш того, президент заявляв, що Росія допомагає Північній Кореї обходити санкції, а держсекретар Р.Тіллерсон підкреслював, що РФ не повністю дотримується режиму санкцій ООН, що «знищує частину того, що робить Китай» [6]. Північна Корея використовує обманні методи транспортування вантажів, фальшиві документи тощо. Як наслідок, республіканська адміністрація здійснила рішучі дії для блокування іноземних фінансових операцій північнокорейських керівників і компаній та впровадила заходи проти держав, які їм допомагають. Так, щоб не допустити незаконної торгівлі з КНДР, Трамп підписав указ, який надає право мініфіну накладати санкції на закордонний банк, який здійснює або сприяє операціям, пов'язаних з торгівлею із Північною Кореєю; додатково був прийнятий Закон про протидію противникам США за допомогою санкцій (серпень 2017 р.).

23 лютого 2018 р. (зокрема, і через нелегальні поставки палива до КНДР) США прийняли найбільший в історії пакет санкцій відносно

цієї держави, проти 56 судноплавних і торгових компаній та морських суден для подальшої ізоляції режиму. Більшість з них є північнокорейськими і китайськими компаніями. Китай розкритикував ці санкції, зокрема, представник МЗС КНР Ген Шуан заявив, що розширюючи в односторонньому порядку санкції проти КНДР, США шкодять інтересам Китаю [7]. Росія також критикувала й не визнала односторонні санкції.

США намагаються активно залучати й міжнародну спільноту для стримування КНДР. 16 січня 2018 р. ініціювали Ванкуверську нараду, проведену спільно з Канадою та міністрами закордонних справ 20 країн для обговорення шляхів стримування ядерних амбіцій Північної Кореї. Під час наради Р. Тіллерсон заявив про необхідність перехоплення суден, які намагаються порушити санкції. Зазначимо, що Китай відмовився від участі у цій нараді, а РФ розкритикувала як значення, так і результати Ванкуверської наради.

Зусилля міжнародного співтовариства, санкції і тиск починають діяти та змушують пхеньянський режим йти на міжнародні контакти. КНДР вже провела зустріч з РК, погодилась на переговори зі США. Інша справа, чи вдасться домовитись під час переговорів на американських умовах і чи поступиться Пхеньян? Якою буде подальша позиція Китаю і Росії. Особливо позиція Китаю, його тиск і вплив на Пхеньян може відіграти колосальне значення для вирішення справи. Погодиться КНДР на повне ядерне роззброєння, чи це буде лише заморожування програми до чергової ядерної кризи? Немає гарантій, що дипломатія буде ефективною; це є можливим лише внаслідок узгодженої й спільної позиції й тиску всіх ключових гравців.

Вищезазначене не є остаточною відповіддю на всі питання зазначеної наукової проблеми. До перспективних завдань відносимо аналіз шляхів вирішення ядерної проблеми та досягнення стабільності на півострові.

Джерела та література:

1. Stanton J., Sung-Yoon Lee, Klingner B. Getting Tough on North Korea. *Foreign Affairs*. № 3, 2017 URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/north-korea/2017-04-17/getting-tough-north-korea>

2. Жебин А. Ядерная проблема в Корея и интересы России. *Азия и Африка сегодня*. 2005. № 3. С. 2–11.
3. «Ви нормальні люди?» – позиція США щодо КНДР не сподобалася Путіну. URL: <https://ukr.segodnya.ua/world/russia/vy-normalnye-lyudi-poziciya-ssha-po-kndr-ne-ponravilas-putinu-1098657.html>
4. Пенс М.: епоха стратегічного терпіння до КНДР закінчилась. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1659166-m-pens-epokha-strategichnogo-terpinnya-do-kndr-zakinchilas>
5. Remarks by President Trump to the National Assembly of the Republic of Korea. National Assembly Building, Seoul, November 8, 2017. URL: <https://translations.state.gov/2017/11/08/remarks-by-president-trump-to-the-national-assembly-of-the-republic-of-korea/>
6. Трамп обвиняет Москву в помощи Северной Кореи. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-42729392>
7. Китай заявив, що нові санкції США проти КНДР шкодять його інтересам. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/kitaj-zajaviv-shcho-novi-sanktsiji-ssha-proti-kndr-shkodjat-joho-interesam-2453929.html>

УДК: 94:327.54(4) “19”

Рій Г.Є.

АНТИБІЛЬШОВИЦЬКИЙ БЛОК НАРОДІВ (АБН) І ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА АНТИКОМУНІСТИЧНА МЕРЕЖА В ПЕРІОД «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

У статті поняття «транснаціональність» пов’язується з історією формування та діяльності недержавної організації Антибільшовицького Блоку Народів, що постала після Другої світової війни в Мюнхені й об’єднала навколо антикомуністичних ідей різні емігрантські середовища Східної Європи.

Ключові слова: «транснаціональність», антикомунізм, АБН, «холодна війна», Світова Антикомуністична Ліга.

Riy G. Antibolshevik Block of Nations (ABN) and Transnational Anticommunist Network in the Period of the Cold War.

In the article, term «transnationalism» is associated with the history of

the formation and operation of the non-state organization Anti-Bolshevik Bloc of Nations, which was formed after the Second World War in Munich, and united around the anticommunist ideas various emigrant groups from Eastern Europe.

Keywords: *transnationalism, anticommunism, ABN, Cold War, World Anticommunist League.*

Історія XX століття, зазвичай, схематизується появою воєн. Таке акцентування на конфліктах має сенс, коли йдеться про історію геополітики чи геостратегії, оскільки їхній предмет стосується національної безпеки, балансу сил та інших схожих проблем. Проте в період Холодної війни на перший план також виходять категорії міжнародної співпраці та співіснування (прикладом можуть слугувати регіональні спільноти, такі як ЄС та утворення націями міждержавних організацій, наприклад ООН), а головними темами стають – права людини, захист довкілля, деколонізація та просування міжцивілізаційного діалогу. Тому, історія часів Холодної війни складається з національного, інтернаціонального і транснаціонального феномену [1].

В історичній науці період «Холодної війни» дав найбільший поштовх розвитку транснаціональній історії. Транснаціональні підходи почали застосовуватись у дослідженнях захисту навколишнього середовища, історії прикордонних земель (*borderlands history*), історії прав людини, постколоніальних студій та багатьох інших[2]. Ще одним прикладом теми для дослідження, де використовується транснаціональний підхід – є історія неурядових організацій (*NGO – non-governmental organization*). Відповідно дослідження їхньої діяльності почали розглядатися саме з транснаціональних позицій. Однією з ідей, що набула розвитку у період Холодної війни, і призвела до створення низки міжнародних неурядових організацій стали антикомуністичні ідеї. На думку дослідників Люк ван Донген та інші (*Luc van Dongen et al.*) [3, 3–7] «антикомунізм» слід розглядати з таких двох позицій. Перша – хронологічна – як феномен Холодної війни, що втратив своє значення наприкінці 1980-х років. Друга – організаційна, адже як наслідок підтримки антикомуністичних ідей почали виникати організаційні структури.

Мета статті – спираючись на дослідження транснаціональної антикомуністичної мережі в часи «Холодної війни» та історії становлення АБН показати етапи входження Блоку в цю мережу.

Історичних досліджень про АБН не так вже і багато. Останнє з'явилося минулого року в Гамбурзі під назвою «Найсильніші союзники Заходу» («Die stärksten Verbündeten des Westens») [4], авторства Стефані Біркгольц. У 2010 році була захищена магістерська дисертація Олександром Сосенком в Іллінойському університеті «Eastern European Unity Under Russian Communism and The Anti-Bolshevik Bloc Of Nations: Coseption, Ideology And Conferences»[5]. Серед праць узагальнюючого характеру – монографія Юрія Киричука «Український національний рух 40–50-х років XX століття»[6] та праця Анатолія Русначенка «Народ збурений (Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках)» [7]. Також історії АБН присвячена стаття Івана Патриляка «1943 рік в історії ОУН та УПА» [8].

Вже в період Холодної війни, такі рухи розвивались не тільки у Європі. На період середини 1950-х років у світі було декілька осередків антикомуністичних рухів. Перший – європейська антикомуністична мережа, другий представляли азійські антикомуністи, третій – антикомуністичні рухи в Латинській Америці [3, 113–127]. У розвитку антикомуністичного руху в Азії багато чого залежало від Гоміньдану очолюваного Чан Кайші, котрі після поразки в боротьбі з китайськими комуністами Мао Цзедуна осіли в Тайвані. Вони отримали підтримку китайського лобі в США та з ЦРУ зуміли закріпити за собою Тайвань, тоді як більша частина Китаю опинилася в руках комуністів. Використовуючи цю підтримку, Чан Кайші фінансував антикомуністичні рухи в Азії та відкрив Радіо Вільна Азія. У 1954, наприкінці Корейської війни, Чан Кайші зустрівся з Сингман Рі (Syngman Rhee) Президентом Південної Кореї для обговорення можливої співпраці. Як наслідок було утворено організацію – Азійська Народна Антикомуністична Ліга (APACL). Пізніше, як третя частина, до них приєднався Південний В'єтнам [3, 113–127].

Іншою частиною світового антикомуністичного руху стала Міжамериканська Конфедерація для оборони континенту, створена 1954 ро-

ку в Мехіко, та Антикомуністичний Народний Фронт (Anticommunist Popular Front). Зі зв'язку між латиноамериканським антикомуністами, азійськими та АБН, розпочався новий рівень координації в транснаціональному антикомунізмі. Ці рухи організаційно оформились у окремі міжнародні неурядові інституції, а пізніше в 1966 році об'єдналися у Світову Антикомуністичну Лігу (WACL – World AntiCommunist League). На черговій конференції APACL, що проходила тоді в Сеулі було прийнято рішення про утворення Світової Антикомуністичної Ліги (World Anticommunist League – WACL). Установча конференція відбулася в Тайпеї 25 вересня – 1 жовтня 1967 року.

Загалом Світова Антикомуністична Ліга (WACL) базувалася на національних та регіональних структурах. Туди входили такі організації, як Азійська християнська антикомуністична асоціація (Asian Christian Anticommunist Association), Християнська антикомуністична кампанія боротьби (The Christian Anticommunist Crusade), Європейська Рада Свободи (European Freedom Council), Американська конфедерація континентальної оборони (Interamerican Confederation of Continental Defense), АБН та Асамблея поневолених європейських націй (ABN and Assembly of Captive European Nations (ACEN). Керівництво Лігою здійснювалося Радою Директорів. Поділ у середині організації був між Азійсько-американською мережею, що фокусувалася на Китаї та комуністичній експансії в цьому регіоні, Атлантично-орієнтованими групами з фокусом на СССР та латиноамериканськими групами. [2, 113–127].

Як вказують дослідники історії Ліги (WACL), «першу скрипку» в цій структурі відігравали тайванці. Вони перебували на всіх ключових посадах, а більшість усіх конференцій проходили у «вільних» державах Південно-Східної Азії. З початку 1970-х років, після зміни політики адміністрації президента Ніксона щодо комуністичного Китаю, тайванці всю політику WACL-у намагалися направити в русло критики цих нових відносин [3, 113–127]. Відповідно, послаблювався інший — протисовєтський фронт. АБН-івські кола в 70-х роках змушені були констатувати той факт, що в середині WACL почала зароджуватися ціла опозиція до АБН. Це призвело до того, що керівництво АБН почало більше концентруватися на розбудові

своїєї європейської мережі. Блок виступив ініціатором створення ще однієї європейської антикомуністичної організації, що пізніше органічно влилась у загальносвітовий визвольний рух – Європейської Ради Свободи (ЄРС).

Утворення ЄРС, базовими принципами якої були координація та скріплення боротьби проти комунізму та російського імперіалізму, допомога в справі визволення народів, поневолених російським імперіалізмом, допомогло вже через рік перейти до утворення Світової Антикомуністичної Ліги (WACL). Таким чином, можемо виокремити декілька етапів у співпраці АБН з представниками інших антикомуністичних рухів. Перший – етап об'єднання емігрантських організацій навколо антикомуністичних ідей у Східній Європі, 1946–1954 роки. Другий – етап встановлення зв'язків з азійськими та латиноамериканськими антикомуністичними організаціями, середина 1950-х років. Третій – етап утворення Світової Антикомуністичної Ліги (WACL), середина 1960-х років. У Європі АБН узяв на себе функцію координувати усю континентальну антикомуністичну мережу.

Джерела та література:

1. Iriye A. *Historicizing the Cold War. The Oxford Handbook of the Cold War*. Ed. by R.H. Immerman and P.Goedde. Oxford, 2013. P. 16–30.
2. Yun Casalilla B. Transnational history. What lies behind the label? Some reflections from the Early Modernist's point of view. *Culture & History Digital Journal*. 2014. Vol. 3, № 2. P. 1-7. URL: <http://cultureandhistory.revistas.csic.es/index.php/cultureandhistory/article/view/64/238>
3. Roulin S., Giles S. *Transnational Anti-Communism and the Cold War: Agents, Activities, and Networks* / Ed. by Luc van Dongen. Palgrave Macmillan UK, 2014. 292 p.
4. Birkholz S. *Die stärksten Verbündeten des Westens. Der Antibolschewistische Block der Nationen 1946-1996*. KVV Konkret, Hamburg 2017. 143 s.
5. Sosenko A. *Eastern European Unity under Russian Communism and the Anti-Bolshevik Bloc of Nations: Conception, Ideology, and Conferences*. Submitted in partial fulfillment of the requirement for the degree of Master of Arts in Russian, East European, and Eurasian Studies in the Graduate College of the University of Illinois at Urbana-Champaign, 2010. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.205.409&rep=rep1&type=pdf>

6. Киричук Ю. *Український національний рух 40-50-х років XX століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа, 2003. 463 с.
7. Русначенко А. *Народ збурений (Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках)*. Київ: Пульсари, 2002. – 519 с.
8. Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА. *Український визвольний рух*. 2009. № 13. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Patryliak_Ivan/1943_rik_v_istorii_OUN_i_UPA.pdf

УДК 94 (327)

Данилець В.Л.

ЕНЕРГЕТИЧНА КРИЗА ТА «ХОЛОДНА ВІЙНА»

В епоху глобального світу міжнародна політика і енергетика поєднані в одне ціле. У даній статті розглядаються питання зближення цих двох напрямів в період біполярного протистояння. У міру розвитку цього процесу, на певних етапах відбувались енергетичні кризи.

Ключові слова: *холодна війна, енергетична криза, США, СРСР, нафта.*

Danylets V. The Energy Crisis and the Cold War.

Today, in the era of global world, international politics and energy are united into a single whole. In this article, the questions of convergence of these two directions during the period of cold opposition are considered. As the process progressed, energy crises occurred at certain stages.

Keywords: *Cold War, energy crisis, US, USSR, oil.*

Досвід Другої світової війни та реалії післявоєнних років поклали початок новому етапу розвитку, що характеризувався науково-технічною революцією, деколонізаційними процесами та переходом до постіндустріального суспільства. Ці епохальні події корінним чином вплинули на трансформацію міжнародних відносин. Головними рушійними були чинники, які становили фундаментальну основу нових напрямів розвитку.

Протягом кількох десятиліть холодної війни утворився досить складний комплекс взаємопов'язаних факторів, що впливали на міжнародну політику. Успіх реалізації зовнішньої політики в цей період мав обов'язково враховувати ідеологічний, військовий та енергетичний аспекти. Останній, у міру збільшення політизації енергетики, і одночасного зменшення ймовірності третьої світової війни відігравав дедалі важливішу роль у формуванні векторів міжнародної політики держав. Стрімкий післявоєнний розвиток економіки США, Західної Європи, Японії став можливим завдяки дешевим енергоресурсам, що надходили з країн Третього світу. США мали свої багаті внутрішні поклади нафти, однак цього було недостатньо, враховуючи їх потреби в нафті і необхідність забезпечувати енергоресурсами своїх союзників у Західній Європі.

Специфіка «боротьби за енергоносії» полягала в тому, що велика частина видобувних країн, в першу чергу регіону Близького Сходу, в силу своєї культурної, ментальної та географічної відокремленості не примикали стабільно до будь якого з таборів глобального протистояння, а намагались вирішити свої внутрішні проблеми і суперечки з сусідами за підтримки великих держав з елементом балансування між двома «полюсами».

У цьому зв'язку період міжсистемного протистояння доцільно розділити на наступні періоди за критеріями, що спираються на енергетичний аспект.

I етап: 1945 – 1948 рр. Наприкінці Другої світової війни і відразу після неї, поряд з утвердженням нового світового порядку, заснованого на вільній торгівлі та інших міжнародних домовленостях, почав встановлюватись так званий новий нафтовий порядок. На цьому етапі нафта і питання, пов'язані з нею, фактично стали точкою взаємодії зовнішньої політики та економіки, зокрема, інтересів крупних міжнародних корпорацій. Поступово ця точка сфокусувалась в регіоні Близького Сходу.

Війна висунула величезні вимоги до постачання енергоресурсів учасникам бойових дій, зокрема до США, які були головним виробником нафти в цей період. В рамках ленд-лізу США постачали союзникам (у тому числі СРСР) нафту і нафтопродукти. Така велика по-

треба в американській нафті викликала в адміністрації президента Ф. Рузвельта занепокоєння щодо її потенційного дефіциту, що призвело до необхідності політики «консервації» американських нафтових ресурсів. Це означало, що в майбутньому США доведеться використовувати іноземні поклади нафти, щоб зберегти свої.

Сполучені Штати ще наприкінці Другої світової війни усвідомлювали життєву важливість Близького Сходу як стратегічного резерву нафти. І, отже, для того, щоб встановити майбутній розподіл світових нафтових ресурсів потрібно було домовитись з Великою Британією. Так, ще в лютому 1944 р. Ф. Рузвельт в ході зустрічі з послом її величності лордом Галіфаксом зазначав: «Перська нафта ваша. Нафту Іраку і Кувейту ми розділимо, що стосується нафти Саудівської Аравії, то вона наша» [2].

Стратегія збільшення постачання енергоресурсів до США продовжувала розвиватись у безпосередньому взаємозв'язку із розгортанням протистояння Сходу і Заходу. Надзвичайно важливу роль почав відігравати ще один фактор, що вплинув на енергетичну політику розвинених держав, а також на увесь спектр міжнародних відносин. Після закінчення війни у США розпочався економічний бум. Збільшилась кількість автомобілів (26 млн у 1945 р. і 40 млн у 1950 р.), що призвело до значного збільшення споживання бензину [4, с. 324]. Збільшення споживання бензину стимулювало зростання цін, що, в свою чергу, стимулювало розширення розвідки нафти в Північній Америці і, як наслідок, збільшення запасів нафти. США певною мірою могли забезпечити потреби економічного росту за рахунок власного видобутку. Однак ситуація в післявоєнній Європі була протилежною. Тут вибухнула енергетична криза, яка автоматично збільшила залежність Європи від зовнішніх енергоресурсів.

12 березня 1947 р. пролунала «Доктрина Трумена», яка за суттю була рішенням замінити Велику Британію у захисті Греції та Туреччини від комунізму. «Доктрина Трумена» не просто проголошувала ідеологічну війну проти СРСР і стверджувала позиції США на європейському континенті, вона визначала курс зовнішньополітичної стратегії, що мала на меті створення зони впливу США у Середземномор'ї, на Близькому Сході та в Перській затоці. Зрештою, один з най-

важливіших стратегічних регіонів планети, її «нафтова скарбниця», стала зоною «життєво важливих інтересів» США [5, с.49].

Отже, протистояння розгорталось навколо стратегічного регіону енергоресурсів Близького та Середнього Сходу де перетиналися інтереси США, їх європейських союзників та СРСР. Відразу після війни СРСР намагався отримати вплив в зазначеному регіоні. Іранська і турецька післявоєнні кризи, спровоковані Москвою, демонстрували те, що інтереси СРСР йдуть врозріз з американськими. Затримка виводу військ з Північного Ірану підтверджувала той факт, що у радянського керівництва були серйозні плани щодо Північного Ірану, в яких важлива роль відводилась північноіранським родовищам[3].

Радянське виробництво нафти в 1945 р. становило лише 60 % від рівня 1941 р. Тому СРСР зажадав створити спільну нафторозвідувальну компанію в Ірані, а радянські війська продовжували окупувати іранський Азербайджан і після війни. Й. Сталін не хотів виводити війська до весни 1946 р. Отже, іранська криза 1946 р., пов'язана з контролем енергоресурсів, були першою конфронтацією «холодної війни» між Заходом і Сходом.

Після того, як Й. Сталін вивів свої війська з північного Ірану в 1946 р., СРСР не залишав спроб домогтися привілейованого становища в регіоні та прагнув до створення спільної радянсько-іранської нафтової компанії. США та Велика Британія намагалась витіснити СРСР з Ірану де вже працювали англійські і американські нафтові корпорації.

Якщо спочатку фокус доктрини включав «захист від комунізму Греції і Туреччини», то її подальший розвиток у вигляді плану Маршалла, програми «четвертого пункту Трумена», НАТО, SEATO, Багдадського пакту та інших великих зовнішньополітичних акцій встановив економічну і військово-політичну присутність США в Західній Європі, на Близькому Сході і згодом в Південно-Східній Азії [6, с. 59].

II етап: 1948 – 1951 рр. Післявоєнна європейська енергетична криза зачепила й США. У 1947 – 1948 рр. в країні спостерігалась нестача нафти, що спричинило збільшення її імпорту. У 1948 р. імпорт нафти і нафтопродуктів у США вперше перевищив експорт і країна

припинила відігравати роль постачальника для решти світу. Ці обставини збільшили значення близькосхідної нафти для США і Західної Європи, особливо з огляду на те, що ціни на неї падали. Зниження ціни близькосхідної нафти було не вигідним для США і їх нафтової промисловості, однак потрібне було європейцям. Фактор протистояння в умовах «холодної війни» вимагав від США збалансованої стратегії, системи квот імпорту нафти та інших економічних заходів, що були впроваджені.

III етап: 1951 – 1958 рр. У 1951 р. іранський уряд націоналізував англо-іранську нафтову компанію, якою спільно володіли Велика Британія та Іран. У відповідь американські та британські нафтові компанії, що контролювали продаж іранської нафти запровадили нафтове ембарго проти Ірану [7]. Тегеран спробував було домовитися про транспортування іранської нафти з Москвою, але через відсутність в той час у Радянського Союзу потужного флоту танкерів цього зробити не вдалося.

В часи кризи 1951 – 1953 рр. відбулось зближення Ірану з СРСР. У США вважали, «...якщо Іран захоплять комуністи, то, безперечно, незабаром решта регіонів Близького Сходу де знаходиться близько 60% світових запасів нафти, підпадуть під комуністичний контроль». З огляду на ці обставини, у серпні 1953 р., США і Велика Британія за участі спецслужб здійснили в Ірані державний переворот, в результаті якого було відновлено, проамериканські налаштованого, шаха М. Пехлеві [1, с. 1].

Друга криза сталася в 1956 р., коли єгипетський президент Г. Насер націоналізував Суецький канал. Внаслідок Суецької кризи США, які вважали, що залишки колоніалізму являли собою величезну перешкоду для Заходу в його боротьбі проти комунізму остаточно витіснили Велику Британію з Близького Сходу. Суецька криза через блокування каналу призвела до чергової енергетичної кризи в Європі 1956 – 57 рр. Однак завдяки операції «Цукорниця» по перекиданню нафти і розбудові флоту супертанкерів, що знову йшли повз мис Доброї Надії наслідки було мінімізовано. Іншим фактором, що мінімізував наслідки стало те, що економіка Західної Європи ще не встигла достатньо перейти на нафту – вона складала поки що 20% від загального обсягу спожитих енергоресурсів [4, с. 393].

IV етап: 1958 – 1969 рр. На цьому етапі нафтові компанії пішли на зменшення своїх прибутків, але не через вимоги нафтовидобувних країн. Починаючи з 1958 р. експорт нафти з СРСР почав стрімко зростати й постав головним фактором на світовому ринку – «силою з якою слід рахуватися у міжнародній нафтовій галузі», повідомляло ЦРУ [4, с. 410]. Наприкінці 1950-х рр. СРСР по виробництву нафти вийшов на друге місце в світі після США, обігнавши Венесуелу.

СРСР планував взяти на себе роль крупного постачальника нафти на Захід. Він шукав будь-яких покупців і демпінгував, щоб заохотити їх. На нараді кабінету міністрів А. Даллес попереджав: «Вільний світ знаходиться перед обличчям досить небезпечної можливості СРСР внести хаос в усталені ринки»[4, с. 410]. Для нафтових компаній єдиним способом прийняти виклик СРСР було зниження ціни, що вони й розпочали робити; для урядів західних країн – обмеження на імпорт радянської нафти. 1958 рік став переломним і в плані переходу економіки розвинених країн з вугілля на нафту, яка тепер стала дешевшим паливом. Однак не всі уряди відмежовувались від радянської нафти. «Залізна завіса» була розділовою лінією між Сходом і Заходом, але ніде не була ця завіса настільки проникливою, ніж в області енергетичних потоків, – говорить у передмові до своєї книги проф. Йеронім Перович, директор центру східноєвропейських досліджень в Цюріху [8].

Енергетичний аспект на протязі «холодної війни» мав відчутне значення для міжнародної політики. Події енергетичних криз на різних етапах демонструють, що енергоресурси перетворилися на вагомий інструмент зовнішньої політики двох ворогуючих таборів. Зрештою, енергетика стояла у витоках «холодної війни» і вона, по суті, поставила крапку у протистоянні двох наддержав.

Джерела та література:

1. Gasiorowski M.J. *Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran*. Syracuse: Syracuse University Press, 2004. URL: <https://liberalarts.tulane.edu/sites/liberalarts.tulane.edu/files/sites/default/files/Gasiorowski%20chapter.pdf>
2. «Halifax to Foreign Office, February 19, 1944». Foreign Office. No. 846, FO371/42688, PRO. NA 800.6363

3. Кочешков А.А. Нефть и охлаждение советско-иранских отношений на раннем этапе «холодной войны» в 40 – 50 гг. XX в. Восток – Запад: контакты и противоречия. *Вестник РУДН. Серия: Всеобщая история*. 2009. № 3. С. 63–78
4. Ергин Д. *Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть*. М.: ДеНово, 1999. 936 с. URL: https://royallib.com/book/ergin_deniel/dobicha.html
5. Плащинский А.А. Экономическая дипломатия США. План Маршалла и доктрина Трумэна, как элементы одной стратегии. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2003, № 4. URL: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/31775/1/2003_4_JILIR_plashchinsky.pdf
6. Плащинский А.А. *Новый мировой порядок во внешнеполитической стратегии США*. Минск: ИНБ Республики Беларусь, 2009. 211 с. URL: https://www.mitso.by/web/uploads/others/administracija/plaschinskij_novyj_mirovoj_poryadok_vo_vneshnepoliticheskoi_strategii_scha.pdf
7. Kemp G., Harkavy R. *Strategic Geography and the Changing Middle East: Concepts, Definitions, and Parameters*. From Strategic Geography and the Changing Middle East. Brookings Press. 1997. URL: https://acc.teachmideast.org/texts.php?module_id=4&reading_id=120&sequence=19
8. Perovic. J. *Cold War Energy A Transnational History of Soviet Oil and Gas*. Palgrave Macmillan; 1st ed. 2017. URL: <https://link.springer.com/content/pdf/bfm%3A978-3-319-49532-3%2F1.pdf>

УДК 94:327(47+57+4) «XV/XVII»

Бульвінський А.Г.

СПРИЙНЯТТЯ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ЄВРОПІ У XV–XVII СТ.

На основі політико-дипломатичних матеріалів проаналізовано сприйняття Московської держави європейськими країнами у XV–XVII ст. Його суть полягала у розумінні Московії як цивілізаційно іншої та геополітично ворожої країни, щодо якої необхідно реалізовувати політику стримування.

Ключові слова: *Московська держава, Європа, XV–XVII ст., цивілізація, зовнішня політика.*

Bulvinskiy A. Perception of Moscow State in Europe in 15-17th centuries.

Based on the political and diplomatic materials, the perception of the Moscow state by European countries in 15-17th centuries has been analyzed. Its essence was in the perception of Moscow as another civilization and geopolitically hostile country, with containment as a necessary policy towards it.

Keywords: *Moscow State, Europe, 15-17th centuries, civilization, foreign policy.*

Однією із причин сучасної і для частини європейців несподівано виниклої кризи у відносинах між Заходом та Росією, а також міжнародного права є, на нашу думку, притаманна європейським країнам ілюзія про те, що у сучасному глобалізованому світі давні геополітичні установки, інтереси та світобачення відійшли у минуле, та нехтування чинником цивілізаційних відмінностей. Після завершення «холодної війни» країни Заходу вирішили, що зможуть привити Росії цінності демократії та поваги до прав людини. Проте чверть століття, які пройшли з часу розпаду СРСР, показали повну нереалістичність цих сподівань. За цей час Росія відійшла від завданого розпадом радянської імперії удару і почала будувати нову державу імперського типу, про що ми детально писали у своїх попередніх статтях [1].

Причина ж провалу прививання Росії західних цінностей проста – Росія є окремою цивілізацією, яка утворилась саме у протистоянні з цивілізацією європейською. Нерозуміння або ігнорування цього факту частиною еліт та суспільствами сучасних європейських країн і не врахування його у державній політиці може мати вкрай негативні наслідки для усіх країн Європи. На відміну від еліт сучасної Європи, еліти європейських країн Нового часу чудово розуміли що таке Росія і яка політика щодо неї є найбільш ефективною з точки зору інтересів Європи. Тому метою цієї статті є ретроспективний аналіз сприйняття Московської держави у Європі в XV-першій половині XVII ст.

Почнемо із того, що великоруські землі (Північно-Східна Русь) внаслідок татаро-монгольського поневолення з XIII ст. фактично були виключені зі сфери впливу європейської цивілізації. Політична та

культурна ізоляція від Європи, тривалий статус «улусу» Золотої Орди й союзні зобов'язання щодо неї, своєрідність природного оточення, сильний вплив фінно-угорського та тюрко-татарського факторів сприяли утворенню на цих землях нового суперетносу (цивілізації) з помітними східними рисами [2, с.200; 3, с.120], який у Європі називали «Московія».

Московська централізована держава у загальних рисах сформована в часи правління великого князя Івана III Васильовича (1462–1505), була тією силою, яка цілеспрямовано підім'яла під себе інші центри Північно-Східної Русі, орієнтовані на цінності й порядки, близькі за духом до європейських. Історично так склалося, що основними великоруськими конкурентами Москви на великоросійських просторах у XV ст. були саме по-європейськи зорієнтовані Новгород і Твер, і саме ліквідувавши ці по-європейськи орієнтовані російські держави Московська держава утвердилась як самостійна політична сила [4, с.61].

Зовнішньополітична доктрина Великого князівства Московського, а з 1547 р. і Московського царства, базувалась на вироблених ще у першій половині XIII ст. Ярославом Всеволодовичем та Олександром Невським зовнішньополітичних підходах Владимирської Русі стосовно Європи. Мета національної безпеки визначалася нею як забезпечення виживання російської православної держави, її своєрідної суспільно-політичної системи як носія й реалізатора спільних цінностей, які характеризують спосіб життя російського народу. Суть її полягала в забезпеченні миру на західних кордонах виключно рішучим застосуванням військової сили. Постійний жорсткий і стабільний військовий та дипломатичний опір у поєднанні з категоричною непоступливістю з усіх ідеологічних питань повинен був підкреслювати окремішність Владимирської Русі, а згодом і Московської держави від європейського світу й демонструвати небажання йти на будь-які поступки Європі й потрапляти у сферу її впливу.

Країни Західної Європи у той період взагалі мало що знали про Московію, оскільки дипломатичні відносини між західноєвропейськими країнами та Московською державою почали встановлюватись з останньої третини XV ст. З Папським престолом у 1469 р., коли в Москву з Рима прибув посол Інокентія VIII Ю. Грек; з Венецією – у

1471 р., коли в Москву прибули венеціанці А. Джисларді та Д. Б. Тревізані; з Данією – у 1481 р.; з Угорщиною – у 1485 р.; з Польщею – у 1487 р.; у 1488 р. Іван III відмовився встановити відносини з Лівонією (вони були встановлені в 1504 р. через укладення угоди про перемир'я); з Імперією – у 1489 р., коли Фрідріх III Габсбург відправив у Москву своє перше посольство на чолі з М. Поппелем; з Литвою – у 1494 р., коли було підписано договір про мир і союз; з Іспанією – у 1505 р.; зі Швецією – з 1510 р., коли було встановлено перемир'я на 60 років; з Пруссією – у 1516 р.; з Англією – у 1555 р., коли в Московську державу прибув перший англійський посол Р. Ченслер; з Голландією – у 1580 р. [5, с.188–223]. Показово, що в більшості випадків ініціаторами встановлення контактів виступали західноєвропейці, Москва ж, здебільшого, не виявляла в цій сфері великої активності.

Проте ще до встановлення дипломатичних відносин зі своїми західними сусідами Московська централізована держава починає низку війн із ними. Впродовж усього XV–XVII ст. Росія постійно воювала з Литвою, Лівонією, Польщею, Швецією за окраїнні землі на своєму західному кордоні, населені не росіянами (литовські, лівонські, карельські, фінські, українські землі), які Москва вважала історично та геополітично своїми.

Зокрема з Литвою війни відбувались у 1487–1494, 1500–1503, 1507–1508, 1512–1522, 1534–1537, 1561–1569 рр., зі Швецією – у 1495–1497, 1554–1557, 1570–1583, 1590–1595, 1610–1617, 1656–1658 рр., з Лівонією – у 1480–1481, 1500–1502, 1558–1561 рр., з Річчю Посполитою – у 1579–1582, 1604–1618, 1632–1634, 1653–1655, 1658–1667 рр.

З геополітичної точки зору Москву не влаштовувало те, що перераховані вище землі перебували під контролем інших великих на той час держав (Речі Посполитої, Шведського королівства, Оттоманської Порту), які були частинами інших цивілізацій [6, с. 15–16]. На думку А. Тойнбі [7, с. 562–564] та Л. Гумільова [8, с. 229, 298], ці війни слід розглядати не лише як регіональні конфлікти, але і як прояви цивілізаційного протистояння.

З другої половини XV ст., коли суперетнос «Московія» став геополітичною реальністю на сході Європи, відносини між ним і єв-

ропейською цивілізацією складалися в загальних рисах наступним чином. В економічній сфері, з одного боку, Москва поставила заслін зусиллям європейських купців і політиків пробити вільну дорогу в країни Сходу через Московську державу й запроваджувала суворі обмеження для торгівлі європейців у самій країні, а з іншого – на західному кордоні Московської держави поступово встановлювався режим торгової блокади. Польща і Швеція при підтримці Священної Римської імперії німецької нації проводили політику ізоляції Московської держави від здобутків європейської цивілізації. Ці держави фактично контролювали економічні зносини Москви з іншими європейськими країнами, а разом з Туреччиною практично відрізали Москві вільний (водний) шлях до Європи. Московська держава не була частиною європейського світу-економіки; як рівноправна складова вона не була потрібна тогочасній Європі, а роль економічно підпорядкованої, транзитної території не влаштовувала саму Москву. Прикордонна торгівля та торгівля окремими «критичними» видами товарів суттєво не впливали на існуючий порядок речей [4, с.65].

Московська держава XV–XVII ст. за великим рахунком і не відчувала великого дискомфорту від браку постійних торговельно-економічних відносин з європейськими країнами. Заради збереження своєї самості, як її розуміли в Москві, вона досить легко могла жертвувати своїми нечисленними торговельними зв'язками з окремими європейськими країнами. Таким чином можемо впевнено стверджувати, що Московська держава з часу її появи на політичній карті світу у якості централізованої держави у другій половині XV ст. і впродовж ряду наступних століть і сама позиціонувала себе як цивілізаційний антипод Європі і сприймалась європейськими країнами у якості однієї із ключових загроз Європейському світу на сході. Відповідно до цих підходів сторони тривалий час і формували свою політику одна щодо одної.

Джерела та література:

1. Бульвінський А.Г. Імперська модель модернізації в Росії: історія та сучасний дискурс. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2015.

- Вип. 2. Ч. 2. С. 163-178; Бульвінський А.Г. Вплив імперської державної традиції на перебіг політичного процесу в Росії. *Країни пострадянського простору: виклики модернізації: збірник наукових праць* / за заг. ред. А.Г. Бульвінського / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К. : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. С.6-18; Бульвінський А.Г. Вплив імперської державної традиції на модернізаційні процеси у сучасній Росії. *Проблеми всесвітньої історії*. 2016. №2. С.49-71.
2. Стариков Е.Н. *Общество – казарма от фараонов до наших дней*. Новосибирск : Сибирский хронограф, 1996. 420 с.
  3. Семенникова Л.И. *Россия в мировом сообществе цивилизаций*. Брянск: Курсив, 1996. 526 с.
  4. Бульвінський А.Г. *Українсько-російські взаємини 1657-1659 рр. в умовах цивілізаційного розмежування на сході Європи*. К. : Парламентське видавництво, 2008. 744 с.
  5. Похлебкин В.В. *Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах, фактах*. М., 1995. Вып. I. 336 с.
  6. Похлебкин В.В. *Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах, фактах*. М. : Б.в., 1995. Вып. II. Кн. 1. 784 с.
  7. Тойнби А.Дж. *Постижение истории*. М. : Прогресс, 1991. 736 с.
  8. Гумилев Л.Н. *От Руси к России: Очерки этнической истории*. М. : Прогресс, 1992. 336 с.

УДК 327[(477):(73+470+571)]

Коротков Д.С.

УКРАЇНА В СТРАТЕГІЯХ США ТА РОСІЇ: ГЕОПОЛІТИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Проаналізовано основні принципи геостратегії США та Росії по відношенню до України в контексті основних геополітичних концепцій. Відзначається, що географічний фактор продовжує бути головним спонукальним мотивом у питаннях глобального панування між провідними країнами світу.

Ключові слова: геополітика, баланс сил, Хартленд, Рімленд, євразійство, географічний чинник.

Korotkov D. Ukraine in the U.S. and Russian Strategies: Geopolitical Retrospective.

The main principles of geostrategy of the USA and Russia towards Ukraine in the context of the main geopolitical concepts are analyzed. It is noted that the geographic factor continues to be the main motive for global domination among the leading countries of the world.

Keywords: *geopolitics, balance of power, Hartland, Riemland, Eurasianism, geographic factor.*

З розпадом СРСР та завершенням «холодної війни» геополітична картина світу та сутність міжнародних відносин здавалось би суттєво змінилися. Кінець тоталітаризму (його центру) у Європі ознаменувався перемогою демократичної моделі розвитку суспільства, до якої повинні були прагнути колишні країни з комуністичного табору і, перш за все, розвалилася ідеологічно-політична вісь двополюсного світу. Поступово геополітичний простір поглинається процесом глобалізації, який передбачав побудову нового однополюсного світового порядку (з центром – США). Пошук форм та моделей світового порядку довгий час визначався майже винятково поняттями західних держав. За десятиліття, що минули після закінчення Другої світової війни, США – з їх потужною економікою і впевненістю в своїх силах – високо підняли прапор лідера міжнародної спільноти і додали до пошуку форм світового порядку здавалось би новий вимір. Поступово і економічні чинники стали впливати на матрицю сучасних міжнародних відносин. Інформаційні технології та капітал стають рушійною силою глобалізації, яка передбачає інтеграцію держав в світову економіку. Здавалось, що все це зумовить мінімальну можливість військового конфлікту глобального масштабу і суттєво зменшить регіональні конфлікти. На жаль, події в Україні та інших регіонах говорять про протилежне. Концепція порядку, що лежить в основі сучасного світу, знаходиться в кризі. Деякі конфлікти закладені природно і можуть то затихнути, то спалахнути з новою силою. Цивілізаційний розвиток так чи інакше супроводжується боротьбою між провідними суб'єктами міжнародних відносин за розширення сфер впливу. В цілому великі держави проектували свій вплив за рахунок експансії у бік малих та

середніх країн. Зрештою зіткнення інтересів великих держав призвело до масштабних конфліктів, два з яких стали планетарними. Сучасний світ стоїть на межі нового планетарного конфлікту, який може стати останнім для землі. У науковому геополітичному дискурсі є геополітичні теорії та концепції, які аналізують ці зіткнення в контексті суттєвого впливу географічного чиннику. На нашу думку, військовий конфлікт на Сході України має саме геополітичний вимір в контексті протистояння основних геополітичних парадигм США і Росії.

Метою і завданням даного дослідження є аналіз місця України в стратегіях США та Росії в контексті їх геополітичних концепцій.

Визначальний внесок у розробку теоретико-прикладних конструктів щодо геополітичних підстав зовнішньої політики було зроблено у роботах таких зарубіжних дослідників, як З. Бжезинський, Х. Маккіндер, А. Мехен, Г. Моргентау, Г. Кіссінджер, Дж. Най, Н. Спайкмен, Р. Страус-Хюпе, А. Челлен, К. Уолтц тощо. Питанням місця України серед зовнішньополітичних інтересів США та Росії займалось значне коло вчених. Серед українських науковців можна назвати І. Афанасьєва, М. Бессонову, С. Віднянського, А. Дашкевича, Т. Ігнат'єва, Є. Камінського, Б. Канцелярука, О. Мазур, І. Храбана, Л. Чекаленко та ін. Проблемами євразійства займаються О. Кобенко, І. Мельничук, А. Потоцький та ін.

Необхідно підкреслити, що в західному політологічному дискурсі геополітика як галузь наукових досліджень втрачає своє значення і після закінчення «холодної війни» її роль могла зійти нанівець. Як стверджує український дослідник І. Ветринський «у сучасних умовах епохи глобалізації, яка характеризується поглибленням інтеграційних процесів та підвищенням взаємозалежності у відносинах між державами, класична геополітика є анахронізмом. Використання відповідних категорій та підходів як основного орієнтира для побудови зовнішньої політики значно знижує її ефективність. Міжнародні відносини перетворилися на багатовимірну глобальну мережу економічних та соціально-політичних взаємозв'язків між державами, що має тенденцію до постійного поширення й «уцільнення», перетворюючи міжнародну систему на складний механізм, ускладнений появою нових акторів і відсутністю глобального контролю. Типові для кла-

сичної геополітики «егоїстичні» концепції домінування поступово змінюються на конструктивніший та відповідальніший підхід глобального лідерства» [1, с. 9].

Але події з анексією Криму та військовим конфліктом на Сході України говорять про те, що це помилкова думка і «егоїстичні» концепції домінування в контексті географічного фактору актуальні на сьогоднішній день. Зазначимо, що Україна займає важливе стратегічне місце у геополітичній концептуальній конструкції «Хартленд/Рімленд» американських теоретиків геополітики Хелфорда Маккіндера та Нікола-са Спайкмена.

Засновник англо-американської школи геополітики Хелфорд Джон Маккіндер стверджував, що «баланс політичної могутності в кожний конкретний момент часу, безумовно, є, з одного боку, результатом географічних, а також економічних і стратегічних умов, а з другого – відносної чисельності, мужності, оснащеності й організації конкуруючих народів... Географічні показники у підрахунках більше вживані й більш постійні, ніж людські» [2, с. 18]. Метою вченого було запропонувати географічну формулу, яка підійшла б для розрахунку будь-якого балансу політичних сил. «Географія – зазначав інший провідний геополітик Н. Спайкмен, – найбільш фундаментальний фактор у зовнішній політиці держав, так як він найбільш постійний. Міністри приходять і йдуть, помирають навіть диктатори, але гірські масиви залишаються непохитними» [3, р. 41]. Не випадково, конфлікти між державами, зумовлені територіальними причинами, є більш тривалими, ніж міжнародні протиріччя іншого характеру.

Боротьба за територію, перш за все, – боротьба за владу, а в контексті міжнародних відносин боротьба за домінування або на глобальному, або на регіональному рівні. Влада над простором була головним імперативом політики російської імперії та американців ще до появи США на політичній карті світу. Зазначимо, що Східна Європа – це ключовий регіон з точки зору світового панування, як для американської геостратегії, так і для російської протягом кінця XX – поч. XXI століття. Україна завжди займала в геополітичних стратегіях англосаксонського світу пріоритетне положення в контексті протистояння з євразійською концепцією. На нашу думку, події в Україні, що почалися

у кінці 2013 р., тісно та логічно пов'язані з геополітичною концепцією Хартленду Х. Маккіндера в контексті її сучасної ретроспективи.

Х. Маккіндер по праву вважається засновником класичної англосаксонської школи геополітики. Його погляди активно позначилися на Версальській і Ялтинській порядку та в цілому досі активно впливають на сучасну американську стратегію розвитку міжнародних відносин та створення світового центру прийняття рішень. Весь світ дослідник розглядав як мегаполе битви, а динамічне встановлення геополітичного контролю над стратегічними його ділянками одним із потужних гравців є ключем до глобальної гегемонії. Однією із найбільших заслуг дослідника є сформульована ним теорія Хартленду (від англ. heartland – «серцевинна земля»). Він визначав Хартленд як масивну північно-західну частину Євразії з площею близько 50 млн. км. Територія Хартленду в наукових уявленнях Х. Маккіндера багато в чому повторювала територіальні контури Російської імперії та СРСР. Зрештою Хартленд – це своєрідний континентальний базис Євразії, що охоплює сучасні Східну Європу, Росію і Центральну Азію [4].

Наприкінці Першої світової війни Х. Маккіндер публікує свою геополітичну працю «Демократичні ідеали та реальність. Дослідження політики реконструкції». Геополітик вважає, що Східна Європа має ключове значення в геополітичній матриці панування. Саме, тому на думку дослідника «той, хто править Східною Європою – панує над Хартлендом, хто панує над Хартлендом – той домінує над Світовим островом, хто домінує над Світовим островом – той володарює над світом» [5, с. 78]. Східна Європа є зручним плацдармом для атаки як у західному, так і в східному напрямках для створення глобальної імперії.

Необхідно зазначити, що дослідник бачив великий геополітичний потенціал України в контексті протистояння з геополітичним концептом Євразії і знайшов у своїй геополітичній концепції місце і Україні. Для Х. Маккіндера, який у якості консультанта брав участь у підготовці Версальського договору, було важливим переконати дипломатів в Парижі в необхідності розділу Східної Європи таким способом, щоб помістити її поза контролем будь-якої нації чи держави. Він підкреслював важливість лімітрофних держав, які повинні бути створені між Німеччиною і Росією, щоб «захищати» Росію від Німеччини.

Під виглядом збереження балансу сил в Євразії і запобігання наступної світової війни Х. Маккіндер переслідував головну мету англо-американської зовнішньої політики на той час – не дати з'єднатися Німеччини і Росії, підтримати слабшого на противагу сильному. Можливо були і геополітичні мрії Великобританії і США стосовно того, що Німеччина і Росія могли б бути розділені на кілька держав, пов'язаних узами вільної федерації. Це стосується і України, яка повинна бути відокремлена від Росії. Очевидно, що, якщо б протистояння між більшовиками і білим рухом розвивалося по-іншому, викладки англійського геополітика могли привести до створення нових держав у Східній Європі та на Кавказі вже в той період. Можливість такого сценарію була цілком імовірна, враховуючи те, що був утворений «серединний ярус», ланками якого стали Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехословаччина і Румунія. В 1920 р, перебуваючи у Франції, Х. Маккіндер написав доповідну записку британському уряду про ситуацію в Південній Росії. У ній він обґрунтовував необхідність створення маріонеткових держав по периметру Росії. Серед цих держав – мова йшла про Білорусію, Дагестан (що включає весь Північний Кавказ), Грузію, Вірменію, Азербайджан – була і «незалежна» Україна [6, с. 24]. Серед цього списку країн, які входили до складу СРСР після його розпаду, тільки на території Білорусі не було військового конфлікту. Решта території в кінці XX початку XXI століть виявилися в центрі боротьби за вплив над Хартлендом.

Битва за ці території, за геополітичний вплив над ними тривала протягом XX століття зі змінним успіхом. Рівно 100 років тому президент США Вудро Вільсон представив конгресу проект документа, який ліг в основу Версальського мирного договору, що завершив Першу світову війну (тільки у 2010 р. Німеччина сплатила всю суму репарацій). 14 пунктів Вільсона на той час визначили долю Європи. У цих тезах вперше оформилося прагнення Сполучених Штатів до світової гегемонії. США у повній мірі реалізовували свій геополітичний статус у зовнішньополітичній стратегії XX ст. і слідували своїм національним і геополітичним інтересам. Але, вже із завершенням Другої світової війни геополітична обумовленість дала підстави тверджень про появу цілісної картини світу, розділеної двома конфронтаційними

блоками. Дійсно, розділ на Схід і Захід сформувала Ялтинська конференція 1945 року. Відповідно до її домовленостями світ ділився на дві великі сфери впливу СРСР і США.

Для розуміння та аналізу сучасного геополітичного середовища, яке впливає на Україну, необхідно розглянути ще одну класичну геополітичну англо-американську концепцію. Іншої точки зору щодо впливу геополітичного фактору на зовнішню політику держави дотримувався загальновизнаний геополітик ХХ століття Н. Спайкмен. Він вважав, що для досягнення світової гегемонії необхідний контроль не стільки над Хартлендом, скільки над «береговими зонами» (Rimland). «Берегові зони» – це не тільки місце зіткнення суші з морем, але і точки дотику різних типів державності, політико-конфесійної орієнтації або території, які можна порівняно легко взяти під контроль, оточити ними потенційного ворога. Саме «Rimland» являє собою ключ до світового панування, бо від нього надходять впливові імпульси до простору, який зветься «Heartland», а, отже, «той, хто домінує над Євразією, той тримає долі світу в своїх руках» [3, р. 87].

Таким чином, доповнюючи знамениті тези Х. Маккіндера, «той, хто править Східною Європою – панує над Хартлендом, хто панує над Хартлендом – той домінує над Світовим островом, хто домінує над Світовим островом – той володарює над світом», – з позицій сучасної геополітики можна додати ще одну – хто контролює Україну, той командує Східною Європою. Іншими словами, важливе значення України як центру Східної Європи, а, отже, і «Світового острова» в його центральній частині Хартленду зумовлено для всіх учасників боротьби за лідерство в світі. На нашу думку, ключ до розуміння теорії Х. Маккіндера в сучасних умовах – Україна. Держава, яка займає перше місце за територією у Східній Європі. Після розпаду СРСР наша територія відчуває величезний геополітичний вплив з боку геостратегії Росії США. З одного боку, як вважає З. Бжезинський, без України Росія може залишатися імперією, але імперією «азіатської», втягуючись в конфлікти на Кавказі і в Середній Азії, але з поверненням України під свій протекторат Росія додає до власного населенню ще 46 млн. орієнтованих на Європу громадян, таким чином кидаючи їй виклик [7, с. 108]. З іншого боку, США домоглися відкидання

СРСР, оволодіння балтійсько-чорноморською смугою і загострення суперечностей між новою об'єднаною Європою та Росією. Геополітична битва за Хартленд/Римленд призвела до того, що характеристикою військового конфлікту на Сході України стала дефініція *proximate war* (опосередкована війна). Але Україні необхідно мати свою чітку самостійну дипломатичну та військову стратегію стосовно врегулювання військового конфлікту на Сході України і запобігти проксі-війні в контексті геополітичної боротьби США та Росії за вплив над Хартлендом.

Джерела та література:

1. Ветринський І. Концептуальні засади дослідження геополітики в умовах глобалізації. *Віче..* Листопад 2015. № 22. С. 6-10.
2. Маккіндер Г. Географічна вісь історії. *Журнал «І»*. 2005. № 39. С. 10-20.
3. Spykman N. *America's Strategy in World Politics – The United States and the Balance of Power*. N.Y. : Transaction Publishers, 1942. 500 p.
4. Кондратенко О.Ю. Класична та сучасна геополітика: ретроспективний аналіз URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2645/2351
5. Кобенко О. Геополітичний концепт Євразії як об'єкт наукового аналізу. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Vol. 2, Iss. 2. С. 77-81.
6. Карпилена Н.В. Геополитика: борьба за пространство и могущество в Евразии. *Вестник Военной Академии Республики Беларусь*. 2013. № 3. С. 23-29. URL: http://varb.mil.by/nauka/veŭnik/PDF/Veŭnik_3-2013.pdf
7. Бжезинский З. *Мировое господство или глобальное лидерство*; пер. с англ. М. : Международные отношения, 2005. 288 с.

УДК 94(564.3).04

Ковальський С.В.

«РЕАЛЬНА ПОЛІТИКА» Г. КІССИНДЖЕРА У КІПРСЬКОМУ КОНФЛІКТІ 1974 Р.

У статті розглядається дипломатична та політична діяльність Державного секретаря США Г. Кіссинджера щодо вирішення кіпрської кризи 1974 р. Проведено аналіз внутрішньополітичних, зов-

нішніх та регіональних чинників, що вплинули на конкретні дії американського уряду в період конфлікту на острові та під час загострення греко-турецьких відносин.

Ключові слова: кіпрське питання, Г. Кіссинджер, греко-турецькі відносини, реальна політика, «холодна війна».

Kovalskyi S. H. Kissinger's Realpolitik in the Cyprus Conflict of 1974.

The article is devoted to the diplomatic and political decisions of the US Secretary of State G. Kissinger on the Cyprus crisis 1974. Domestic, foreign and regional factors which made an impact on the American Government's activity were analyzed. The researched process affected both the American home policy and its foreign reputation..

Keywords: the Cyprus question, G. Kissinger, Greek-Turkey relations, realpolitik, Cold war.

Локальні виміри «холодної війни» – важлива тема для розуміння масштабу глобального протистояння в його регіональних аспектах. В цьому контексті близькосхідний регіон являє собою один із найскладніших геополітичних комплексів другої половини XX ст. Кіпрська проблема інтегрована в усі процеси Східного Середземномор'я. Тому, суперечка за гарантії етнічним громадам острова та його територію сформувала важливий чинник конфронтації Греції та Туреччини – двох членів НАТО, які періодично опинялися в стані можливої війни один проти одного. Нарешті, Кіпр з його етнічними, політичними та іншими проблемами неодноразово виходив на порядок денний зовнішньої політики США та СРСР. Тому, увага адміністрації Р. Ніксона та Дж. Форда періодично зверталась до маленької острівної держави, але великої проблеми «холодної війни».

Реальна політика Г. Кіссинджера, яка стосувалась й кіпрської проблеми, поєднувала дипломатичні практики «холодної війни» із теоретичними засадами політичного реалізму в його класичному значенні. В сфері наукового переосмислення світової політики та зовнішньополітичних процесів США Г. Кіссинджер став провідником політичного реалізму в його класичній парадигмі, яка завдяки практичним та

науковим заходам відомого дипломата актуальна й сьогодні. Г. Кіссинджер для багатьох прихильників залишився співавтором політики розрядки «холодної війни» та лауреатом Нобелівської премії миру 1973 р. за завершення В'єтнамської війни. Для своїх супротивників відомий американський дипломат запам'ятовувався як ініціатор килімового бомбардування Камбоджі та інших суперечливих зовнішньополітичних рішень, особливо, в Латинській Америці.

Кіпрський конфлікт 1974 р. став одним із тих випробувань для США, які ставили незручні питання для республіканської партії на президентських виборах 1976 р. Користуючись такими американськими провалами, як допущення окупації частини Кіпру турецькими військами та вихід Греції з НАТО, демократична партія знайшла підтримку у американських греків та побудувала свою передвиборчу стратегію на критиці зовнішньої політики республіканців. Перемога дісталась представнику демократичної партії Дж. Картеру. Таким чином, кіпрське питання від суто регіональної та інтернаціоналізованої проблеми перетворилось в один із чинників внутрішньої політики США і мала свої дрібні, проте, відчутні наслідки. Тому, задача статті проаналізувати зовнішні та внутрішні фактори, що впливали на реалізацію Г. Кіссинджером реальної політики щодо кіпрського питання в 1974 р.

Біографія Г. Кіссинджера добре досліджена та висвітлена з різних політико-партійних позицій. Позитивні оцінки Г. Кіссинджеру надавали прихильники республіканської партії Гівер Вагнер, Джереми Сурі, Уолтер Іссаксон та інші. Нажаль ці роботи не розкривають кіпрської політики Г. Кіссинджера, зосереджуючись на фактах біографії дипломата та його глобальних проектах.

Більш детальною в цьому плані виявилась критична точка зору щодо політичної діяльності Г. Кіссинджера. В роботі представника радикальної історіографії Кристофера Хітченса «Суд над Генрі Кіссинджером» (1991) [1] окремий розділ був присвячений кіпрській проблемі. Автор висловив прихильність до теорії персональної відповідальності Г. Кіссинджера за замах на життя Макаріуса III [1, с. 4]. Названа робота та створений нею образ Державного секретаря викликали серйозний резонанс в американському суспільстві та

започаткували традицію «конспіралогічних досліджень» дипломатії Г. Кіссинджера. За два роки до того К. Хітченс написав маловідому книгу «Кіпр від оттоманів до Кіссинджера [2]. Ця робота була повністю присвячена кіпрському питанню та побудована на критичній оцінці Державного секретаря США.

Продовжив критичний аналіз діяльності Г. Кіссинджера на Кіпрі англійсько-грецький дослідник Андреас Констандінос. В своїй роботі він спробував надати об'єктивний аналіз, порівнюючи американський та англійський підходи до вирішення кіпрської кризи в 1974 р. [3] Більш нейтральну роботу, присвячену застосуванню реальної політики по відношенню до Кіпру написав грецький політолог К. Іоаннідес [4]. Однією із найостанніших робіт є праця Сотіріса Рідіса про американську реальну політику в контексті прав людини в трикутнику Греція, Туреччина, Кіпр [5]. Про свою дипломатичну роботу на Кіпрі в 1974 р. та особисту оцінку тодішніх подій Г. Кіссинджер висвітлив у власних мемуарах [6].

Передумови конфлікту на Кіпрі між громадами греків та турків кіпріотів походять з історичних процесів часів османського володарювання островом та британської колоніальної присутності. Перші збройні сутички між представниками обох громад виникли під час антиколоніальної боротьби в другій половині 1950-х рр. З наданням незалежності Республіки Кіпр було конституційно закріплене політичне розмежування громад. В 1963–1964 рр. на острові стався конфлікт, результатом якого були чисельні людські жертви з обох боків. Найбільш масштабним конфліктом, який остаточно розколов острів вважається криза 1974 р.

Виокремлюються три системні проблеми з якими зіткнулась реальна політика Г. Кіссинджера на початку кіпрського конфлікту 1974 р.: криза влади в США, особливості американської доктринальної політики та греко-турецькі відносини. По-перше, в США саме в цей період відбувалась одна із найскладніших внутрішньополітичних проблем за всю історію – Вотергейтський скандал. Аналізуючи участь США в кіпрському питанні треба враховувати, що до початку серпня 1974 р., тобто одночасно із державним переворотом на острові та першою військовою операцією Туреччини. В цей час американський

президент Р. Ніксон був втягнутий в безкінечні судові процеси та сенаторські комісії щодо поведінки під час передвиборчих перегонів 1972 р. Справа йшла до імпідменту, тому останні два місяця напередодні відставки президент, фактично, не головував на засіданнях з національної безпеки та оборони. В період між першою та другою фазами турецької інтервенції на Кіпрі з 20 липня по 9 серпня відбувалась відставка президента США Р. Ніксона, що на думку експерта з середземноморської політики США професора Дж. Вулфа, суттєво знизило ефективність американських дій [7, с. 112].

За цей період всі питання пов'язані із зовнішньополітичною діяльністю США полягли на Г. Кіссінджера, який поєднував одночасно посаду Державного секретаря із головою Ради національної безпеки. Він був змушений пропускати через себе всю оперативну інформацію та приймати ключові рішення без узгодження із президентом. Ці обставини гальмували роботу державних структур. Г. Кіссінджер займав очікувальну позицію та намагався не брати на себе відповідальність за втручання США в черговий локальний конфлікт із далекосяжною перспективою.

З іншого боку, важливим аспектом виступали доктринальні особливості зовнішньої політики США. Основним інструментарієм американської дипломатії часів «холодної війни» являлась доктрина стримування комунізму, що дозволяло втручатися в суверенітет будь-якої держави, якщо там виникала пряма загроза приходу до влади прокомуністичного режиму. Особливий інтерес складали країни, що входили в зону інтересів США. Кіпр, незважаючи на свою стратегічну важливість, не був в зоні життєвих інтересів США. Однак, «вакуум влади», що утворився на Кіпрі в 1974 р., на думку американських експертів, міг створити умови для приходу до влади комуністів. До того ж, комуністична партія АКЕЛ мала підтримку в суспільстві та питому вагу.

Перед Г. Кіссінджером постала проблема ризику: якщо США не втрутяться, то можливий сценарій «радянзації Кіпру». В 1964 р. під час аналогічної кризи вже звинувачували президента Л. Джонсона за те, що Кіпр міг стати його персональною «Затокою Свиней» [8]. В іншому випадку, якщо американські війська зреагують, була віро-

гідність повної руйнації регіональної системи відносин та втягування США в черговий конфлікт. Під час аналогічної ситуації в 1964 р. Л. Джонсон багато разів порівнював значення кіпрської проблеми для зовнішньої політики США із В'єтнамом [див. наприклад: 9, с. 952-955, 938, 1019–1024]. Судячи за періодичністю такого порівняння цей стереотип довго зберігався. Тому, в умовах 1974 р. США життєво необхідним було розібратися у реальних шансах АКЕЛ прийти до влади в умовах політичного хаосу та можливостей СРСР вплинути на кіпрську ситуацію.

Ще одна обставина, що впливала на рішення американської дипломатії та мала геополітичне значення, була пов'язана із греко-турецькими відносинами. Греція та Туреччина являлись членами НАТО з 1952 р., створюючи опору так званому «південному флангу» цієї організації. Греція мала спільні кордони із країнами учасниками Організації Варшавського договору, в той час як Туреччина кордонувала із СРСР та була чорноморським форпостом стримування. Маючи такий важливий стратегічний пріоритет обидві держави знаходились в перманентному протистоянні, що періодично призводило до загрози війни між цими державами. Військовими та політичними діями США підкреслювалось, що висока вірогідність війни між Анкарою та Афінами може тягнути за собою розпад всього «південного флангу» та критичній шкоді американським інтересам в близькосхідному регіоні. Всі основні греко-турецькі кризи в той період (1955 р., 1964 р., 1967 р. та 1974 р.) були напряму пов'язані із суперечками щодо Кіпру. Тому від вирішення кіпрського питання та стабілізації ситуації на острові залежала стабільність НАТО, вирішення чого США також залишала за собою. Означена проблема, також вимагала від США в 1974 р. одночасно рішучих, але й обережних, дій, щоб не допустити греко-турецької війни.

На серйозність ситуації вказував той факт, що в період з 16 по 19 липня, відповідно до документів, Г. Кіссинджер розглядав можливості та готував сценарії застосування американських збройних сил. 16 та 18 липня 1974 р. Г. Кіссинджер в Білому Домі проводив наради спеціальної робочої групи, в компетенцію якої входили аналіз поточних кіпрських подій та підготовка реакції на будь-яку ситуацію. В групу

були включені керівники та виконавці з таких відомств як Державний департамент, Міністерство оборони, ЦРУ, Рада національної безпеки, Об'єднаний штаб командування. Головними побоюваннями силових структур США було те, що переворот на Кіпрі та можлива реакція Туреччини спричинять, по-перше, неконтрольовану громадянську війну та греко-турецьку війну, по-друге, посилять позиції Радянського Союзу в регіоні, по-третє, приведуть до політичної влади на острові комуністів [10, с. 6; 11, с. 11–12].

Отже, незважаючи на репутацію рішучого та розумного дипломата Г. Кіссинджер у кіпрській кризі 1974 р. коливався між навмисною бездіяльністю та найрадикальнішими заходами. На затягування вирішення питання суттєво вплинула внутрішньополітична криза в США, спричинена Вотергейтським скандалом. Г. Кіссинджер одноосібно приймав рішення з питань національної безпеки в період розгортання кіпрського конфлікту. Доктринальність зовнішньої політики США вимагала від Державного секретаря витримати час, щоб зрозуміти наскільки реальною була «комуністична загроза», при цьому політичні «яструби» були морально та технічно готові до військових дій. Будь-яке втручання США у кіпрські проблеми супроводжувалось спротивом Греції та Туреччини. Конфлікт між цими державами був вкрай небезпечним для НАТО в цілому, США з цим рахувались. Тому, об'єктивна ситуація, що склалась на острові, звела реальну політику Державного секретаря до позиції очікування, вимагаючи від нього відкласти прийняття рішення. Така тактика призвела до негативних наслідків для близькосхідних та середземноморських позицій США та відобразилось на її внутрішньополітичному житті.

Джерела та література:

1. Hitchens Ch. *The Trial of Henry Kissinger*. New-York, 2001.
2. Hitchens Ch. *Hostage to Cyprus: Cyprus from the Ottomans to Kissinger*. New-York, 1989. 179 p.
3. Constandinos A. *America Britain and the Cyprus Crisis of 1974: Calculated Conspiracy or Foreign Policy Failure?* Norwich: University of East Anglia, 2008. 351 p.
4. Ioannides Ch. P. *Realpolitik in the Eastern Mediterranean: from Kissinger*

and the Cyprus Crisis to Carter and the Lifting of the Turkish Embargo. New York, 2001. 523 p.

5. Rizas S. *Realism and Human Rights in US Policy Toward Greece, Turkey, and Cyprus*. London, New York: Lexington Book, 2018. 185 p.
6. Kissinger H. *Years of Renewal*. New York, 1999. 1137 p.
7. Wolfe J. H. A Historical Review of the Dispute. *Perspectives of Negotiations. Four Case Studies and Interpretations* / Ed. by D.B. Bendahmane, J.W. McDonald Jr. Washington: Foreign Service Institute U.S. Department of State, 1986. P. 105-122.
8. Willer G. Will Cyprus be Johnson Pig Bay? *Detroit Free Press*. March 13, 1964.
9. Public Papers of the Presidents of the United States. *Lindon Jonson, 1963-1964. Book 1*. Washington, 1965. 1709 p. [P. 952-955, 938, 1019-1024].
10. Washington Special Action Group on Cyprus. July 16, 1974. Type: Stenography. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/LOC-HAK-557-4-5-4.pdf>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бульвінський Андрій Григорович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Васильєв Олександр Аркадійович (1942–2018 рр.), доктор технічних наук, головний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Вонсович Олександр Сергійович, кандидат політичних наук, доцент кафедри ПрАТ «Українсько-Польський вищий навчальний заклад «Центрально-Європейський університет».

Ворона Петро Васильович, доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості України, депутат Полтавської обласної ради.

Годлюк Альона Миколаївна, кандидат політичних наук, науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Гольцов Андрій Геннадійович, доктор політичних наук, в.о. професора кафедри міжнародних відносин та організації туристичної діяльності ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом».

Горюнова Євгенія Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (м. Київ).

Гуцало Сергій Євгенович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Данилець Вадим Леонідович, аспірант відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Деменко Олександр Федорович, кандидат політичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Демченко Олександр Петрович, кандидат історичних наук, в.о. доцента кафедри нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Добровольська Ангеліна Борисівна (1965–2021 рр.), кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Іванов Денис Ігорович, молодший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Кириченко Олександр Васильович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Ковальський Станіслав Валентинович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри нової та новітньої історії, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.

Коротков Дмитро Сергійович, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та політології Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Кривонос Роман Анатолійович, кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мартинов Андрій Юрійович, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України.

Метельова Тетяна Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу теорії і методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Мирончук Анатолій Святославович, кандидат історичних наук, начальник відділу міжнародних зв'язків Національної академії наук України.

Мирончук Олена Аркадіївна, молодший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Мітрофанова Оксана Олександрівна, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Нагнибіда Ольга Олександрівна, помічниця-консультант народного депутата України.

Перга Тетяна Юріївна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Погорелова Інна Сергіївна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політичних технологій ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Пугачова-Лакішик Дар'я Володимирівна, кандидат політичних наук, молодший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Рій Григорій Євгенович, PhD, доктор філософії, науковий співробітник, Київська міська організація «Меморіал» імені Василя Стуса.

Сацький Павло Вікторович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Тодоров Ігор Ярославович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, Ужгородський національний університет.

Толстов Сергій Валеріанович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Фесенко Микола Васильович, доктор політичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Фомін Сергій Сергійович, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Цапко Олег Михайлович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу історії сучасних незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Циватий Вячеслав Григорович, кандидат історичних наук, доцент, заступник декана з науково-педагогічної та навчальної роботи історичного факультету, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Заслужений працівник освіти України.

Чекаленко Людмила Дмитрівна, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України.

Швед В'ячеслав Олександрович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

ДЛЯ ПОДАТОК

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Тези наукових конференцій

Редактори:

Фесенко М.В., Мітрофанова О.О.

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 13,2.
Наклад 100 прим. Зам. 21-238.

Видавець і виготовлювач ПП «Видавництво «Фенікс».
03067, м. Київ, вул. Шутова, 13Б.
www.fenixprint.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК за № 271 від 07.12.2000.